

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Bc. Martin Tesař

**NOVÁ ŠLECHTA KONČÍCÍ MONARCHIE:
OSUDY TOVÁRNICKÉHO RODU
BARTOŇŮ Z DOBENÍNA**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková-Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2016

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní předepsaným způsobem všechny použité prameny a literaturu.

V Náchodě dne 12. prosince 2016

.....
Martin Tesař

Poděkování:

Rád bych poděkoval vedoucí práce doc. Mgr. Radmile Švaříčkové-Slabákové, Ph.D. za odborné vedení, podnětné konzultace a čas, který mi věnovala, a PhDr. Michaelu Viktoříkovi, Ph.D. za jeho přátelskou podporu a cenné rady. Poděkování patří rovněž pracovním a pracovníkům Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Státního oblastního archivu v Zámrsku, Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i., Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Archivu Kanceláře prezidenta republiky, Archivu Pražského hradu, Archivu Národního technického muzea v Praze, Státního okresního archivu v Náchodě a Odboru výstavby a územního plánování Městského úřadu v Náchodě. Tato práce by také nemohla vzniknout bez pomoci Mgr. Marie Vintrové a Ing. Pavla Janečka, jimž děkuji za jazykovou korekturu, bývalého místostarosty města Náchoda Ing. Tomáše Šuberta, kterému vděčím za možnost prostudovat stavební dokumentaci uloženou na Odboru výstavby a územního plánování Městského úřadu v Náchodě, a Mgr. Zuzany Zemanové, Ph.D., které děkuji za pomoc při vyřizování přímých podpor na výjezdy do tuzemských archivů. Za neutuchající zájem, podporu a vzácné rady si můj upřímný dík a úctu zaslouží také emeritní ředitel Regionálního muzea v Náchodě PhDr. Václav Sádlo, emeritní pracovník Městské knihovny v Náchodě Mgr. Jiří Vítek, kolegyně Mgr. Tereza Randýsková a spolužák ze středoškolských studií a kolega David Rosa, DiS. Na konec bych rád poděkoval za obdivuhodnou shovívavost, velkou dávku trpělivosti a tolerance všem pracovním a pracovníkům Městské knihovny v Náchodě v čele s ředitelkou Mgr. Ivanou Votavovou.

Práce vznikla za podpory Evropského sociálního fondu prostřednictvím projektu Inovace bohemistických studií v mezioborových kontextech, registrační číslo CZ.1.07/2.2.00/28.0178, jehož hlavním řešitelem je Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Obsah

Úvod	1
1. Literatura	7
1.1 Literatura věnovaná nové šlechtě v „dlouhém“ 19. století	7
1.2 Literatura věnovaná Bartoňům.....	14
2. Prameny	17
2.1 Archivní prameny.....	17
2.2 Tištěné prameny	21
3. Historie rodu a rodinného podnikání	22
3.1 Starý svět.....	22
3.2 Nový svět	26
3.2.1 Generace zakladatelů	26
3.2.2 Generace budovatelů.....	30
3.2.3 Generace pokračovatelů	37
4. Přestavby feudálních sídel	40
4.1 Nové Město nad Metují.....	47
4.2 Zbraslav nad Vltavou	60
5. Stavby nových sídel	68
5.1 Vila Petrův dvůr Josefa Bartoně	74
5.2 Obchodní a obytný dům Cyrila Bartoně	80
6. Filantropické aktivity	85
6.1 Charitativní a mecenášská činnost	86
6.2 Podpora církve	90
6.2.1 Kaple Bartoňů v Chrámu svatého Víta	94
7. Sběratelská činnost	99
Závěr	107

Seznam pramenů a literatury	111
Archivní prameny.....	111
Tištěné prameny	113
Literatura.....	115
Resumé	126
Přílohy	
Anotace	

Úvod

Podunajská monarchie prošla v „dlouhém“ 19. století bouřlivými proměnami. Konzervativně-absolutistické zřízení se po krátké epizodě liberalismu a ústavnosti let 1848–1849 vrátilo ke svrchované vládě panovníka, který ji jen neochotně delegoval na zastupitelské orgány formující se občanské společnosti. Šlechta, jež byla po staletí hlavní oporou panovníka, se během revolučních let 1848–1849 změnila z pozemkové vrchnosti, disponující stále ještě rozsáhlými právy, v obyčejné majitele velkostatků¹ a přišla o většinu svých práv v oblasti správy a soudnictví.² Po polovině 19. století se tak šlechtictví stalo pouhým vyznamenáním, k němuž se vázala formální privilegia jako: právo užívat šlechtické tituly a predikáty v předepsané formě; právo užívat erb; právo na důchody, stipendia a místa v katedrálních kapitulách, ústavech šlechticů, vzdělávacích institucích a na příjmy z nadací; právo na důstojenství a čestné úřady, které se vázaly na předložení osvědčení původu; právo zřídit fideikomisy.³

Přes všechny překotné změny ale zůstala jedna věc nezměněna – panovník si až do zániku monarchie v listopadu 1918 udržel víceméně suverénní právo na udílení šlechtických predikátů. V souvislosti s rozvojem občanské společnosti a posilováním liberálních myšlenek se počet nově nobilitovaných zvyšoval doslova geometrickou řadou. Za panování Františka Josefa I. a Karla I. dokonce šlechtický titul získalo více osob než kdykoliv předtím.⁴ Tato liberalizace při udílení šlechtictví byla důsledkem dvou faktorů – pozic neurozených vrstev, jež získávaly stále větší vliv v ekonomice, státní správě a armádě, a nárůstu příjemců systematizovaného šlechtictví spojeného s udílením některého z „privilegovaných“ řádů monarchie. Tzv. nobilitační paragraf obsažený v řádových statutech opravňoval nešlechtické nositele Řádu Marie Terezie, Svatého Štěpána, Leopolda a Železné koruny k nároku na rytířský či baronský titul, třebaže jejich společenské postavení udělené hodnosti neodpovídalo.⁵ Po roce 1848 navíc zanikl statutury určený „*numerus clausus*“ a řád Železné koruny, vyhrazený do té doby zejména k oceňování zásluh v Lombardsku-Benátsku, začal být udělován v celé

¹ V odborných textech, které se věnují období po roce 1848, je termín velkostatek běžně nahrazován ekvivalentem panství. Tento úzus zachovává i předkládaná práce.

² K tomu podrobně viz ŽUPANIČ, Jan: *Rakouská šlechta na prahu moderní doby* (dále jen *Rakouská šlechta*). In: KNOZ, Tomáš – DVORÁK, Jan (edd.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 197–198.

³ Tamtéž, s. 197.

⁴ ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta rakouského císařství* (dále jen *Nová šlechta*). Praha 2006, s. 95.

⁵ ŽUPANIČ, J.: *Rakouská šlechta*, s. 199.

říši napříč všemi vrstvami obyvatelstva v takovém měřítku, že ho konzul Ludwig rytíř Przi Bram von Gladona označil za „automat na nobilitace“ pro každého, kdo „své rytířství prokázal přinejlepším mezi šraňky burzy“.⁶

Jen během prvních padesáti let vlády Františka Josefa I. získalo 1 798 osob prosté šlechtictví (*Adelstand*) a 2 172 jedinců bylo povýšeno do rytířského stavu (*Ritterstand*).⁷ Největší část nobilitovaných představovali důstojníci a státní úředníci, kterým k získání titulu stačila poctivost a trpělivost – například armádní důstojník mohl získat povýšení do šlechtického stavu po třiceti nebo čtyřiceti letech služby.⁸ Mezi nově nobilitovanými byli i významní umělci (z českých například malíř Václav šlechtic Brožík z Valrose, architekt Josef šlechtic Zítek, sochař Emanuel rytíř Max z Wachsteinu), vědci a univerzitní profesori (Jan Evangelista rytíř Purkyně, Emerich šlechtic Maixner z Roblínova, Antonín rytíř Jaksch z Wartenhorstu, Antonín rytíř Randa) nebo politikové (František Ladislav svobodný pán Rieger, Václav Vladivoj rytíř Tomek). Velkou skupinu nově povýšených pak tvořily podnikatelské rodiny. Na šlechtický, rytířský, ale i baronský titul dosáhli Bartoňové, Kleinové, Lannové, Menšíkové, Ringhofferové, Schebkové, Škodové či Špačkové.⁹

Přestože samotný titul nezaručoval příslušnost k exkluzivním aristokratickým vrstvám, ale představoval spíše symbolickou vstupenku do této silně hierarchizované společnosti, naprostá většina lidí mezi novou šlechtou a starými rody žádné rozdíly neviděla. Narůstající počet nobilitací – spojený s protekcionismem a korupcí, kdy si zájemci mohli za peníze opatřit tituly a řády – vedl k postupnému poklesu prestiže šlechtictví a naprosté devalvaci hodnoty šlechtických titulů.¹⁰ Franz svobodný pán Pillersdorff k tomu v roce 1863 napsal: „Každá přednost nevyhnutelně ztrácí častým udílením na ceně, ale nikde jinde není tento prohřešek tak patrný, jako u čestných titulů a privilegií. Vyvolává to totiž dojem, že se skutečné ctnosti odměňují jen málo a velmi vzácně. Pokud bude docházet k masovým nobilitacím, pak se nezbytně musí vytvořit názor, že je šlechtictví bezcenné nebo je udíleno na základě protekce. Čím totiž početnější šlechta je, tím víc jsou viditelné její slabosti a chyby.“¹¹

⁶ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 138.

⁷ Tamtéž, s. 108.

⁸ BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost: orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století* (dále jen *Příliš uzavřená společnost*). České Budějovice 2005, s. 25.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 140.

¹¹ Tamtéž, s. 141.

Velká část „historické šlechty“ (zejména aristokracie) se s touto skutečností nedokázala vnitřně vyrovnat a začala žít z dědictví minulosti.¹² Lpění na tradičních hodnotách a ignorování společensko-politických změn vedlo k izolaci této skupiny, což se neobešlo bez jistých společenských konsekvencí. Aby si však rodová šlechta zachovala své pozice, zůstala jí sociální prestiž, exkluzivita, výjimečnost a postavení v politické sféře, vytvářela nové strategie a taktiky.¹³ Přesto se ale zcela neizolovala a převzala řadu norem typických pro měšťanstvo. Přirozeně největší ohlas v tomto smyslu sklídila měšťanská hodnota výkonu a hmotného profitu, byť se odrazila spíše v ekonomickém životě aristokracie než v jiných sférách.¹⁴

Zburžoaznění šlechty kráčelo ruku v ruce s aristokratizací špiček nobility, stejně jako nejbohatších příslušníků měšťanské společnosti, kteří se snažili vnějšími projevy alespoň formálně napodobit životní styl „první společnosti“.¹⁵ Novopečení šlechtici a podnikatelé si tak po vzoru aristokracie kupovali statky s lesním revírem a honitbou na venkově, pořizovali paláce ve městech, opravovali a budovali zámky, podporovali umělce, muzea, školy, spolky, církve a jiné veřejné instituce nebo se angažovali v sociální oblasti. Někteří dokonce převzali i pravidla chování vysokých vrstev (společenská noblesa, vypjaté lpění na vlastní cti, manifestovaná loajalita vůči habsburskému panovníkovi) či si osvojili umění společenské reprezentace opřené o specifické zacházení se symboly výlučnosti.¹⁶ Přesto do rozpadu monarchie stála mezi nově nobilitovanou a historickou šlechtou, jež se mohla prokázat dlouhou řadou urozených předků, pevná společenská hráz a až na výjimky nedocházelo mezi oběma skupinami ke sňatkům ani společenským kontaktům.¹⁷

Aby se mohl přední příslušník měšťanské společnosti proměnit v uznávaného aristokrata a zakladatele nové dynastie, musel splňovat jisté představy o vlastnostech šlechtice, svým životem naplňovat rytířské ctnosti a samozřejmě disponovat vnějšími

¹² ŽUPANIČ, J.: *Rakouská šlechta*, s. 205.

¹³ Na příkladu Arthura Mensdorffa-Pouilly to poutavě ilustruje ŠVARČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty: Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha 2007.

¹⁴ FASORA, Lukáš: *Možnosti a limity aristokratizace veřejného vystupování brněnských podnikatelů 1851–1914* (dále jen *Možnosti a limity*). In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava 2008, s. 206; LOEWENSTEIN, Bedřich: *Divadelnost, historismus, měšťanská reprezentace: aspekty české kultury v 19. století*. In: TÝŽ: *My a ti druzí: dějiny, psychologie, antropologie*. Brno 1997, s. 204.

¹⁵ Zajímavě se ke šlechtické otázce v souvislosti s prosazováním myšlenek rovnosti a odstraněním stavovské společnosti vyjadřuje ASSERATE, Asfa-Wossen: *Dobré mravy*. Praha 2012, s. 131.

¹⁶ FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 206–207.

¹⁷ BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 26–27.

atributy šlechtictví.¹⁸ Dá se však vůbec zkoumat, co všechno měli představitelé nové šlechty „dlouhého“ 19. století společné? Do jaké míry se jednalo o stejný životní styl, politické přesvědčení, zájmy, vztah k (bývalým) poddaným, ke své rodině a svému rodu či povolání? Jak moc se odlišovali od vysoké aristokracie a zbytku měšťanské společnosti, ke které dříve sami náleželi? Zda vyvíjeli sociální strategie podobně jako vysoká aristokracie? Přestože se výzkum podnikatelstva a nové šlechty v „dlouhém“ 19. století posunul v uplynulých 25 letech značným krokem vpřed, nedisponujeme dosud odpovídajícím množstvím spolehlivých a relevantních výzkumů, na jejichž základě bychom mohli na tyto otázky jasně a spolehlivě odpovědět. Navíc musíme mít neustále na paměti, že každý podnikatel byl jedinečnou osobností vykazující specifické vlastnosti, postoje a způsoby jednání.

Cílem práce je přiblížit některé (viditelné) aspekty životního stylu příslušníků nové šlechty v závěru habsburské monarchie, které souvisely s aristokratizací jejich veřejného vystupování a veřejné reprezentace, stejně jako s konstituováním vnějších projevů nově nabyté šlechtické identity. Jako modelový příklad posloužil továrnický rodu Bartoňů, jenž byl v roce 1912 z rozhodnutí císaře Františka Josefa I. povýšen do rytířského stavu s predikátem z Dobenína (*von Dobenin*).¹⁹ Výběr zkoumaných nobilitantů přitom není nahodilý. Bartoňové – kteří během jedné generace vystoupali mezi novou šlechtu podunajské monarchie a po vzniku československé republiky stanuli po boku těch nejvýznamnějších podnikatelských elit – se totiž vedle vlastní podnikatelské produkce věnovali mnoha záležitostem spjatým tradičně se šlechtou a šlechtickým prostředím. To ostatně nebylo mezi nově nobilitovanými ani zdaleka tak obvyklé, protože řada z nich nedisponovala potřebnými finančními prostředky a nákladný životní styl aristokracie si prostě nemohla dovolit. Vzhledem k zachovalé a rozsáhlé pramenné základně je možné zmapovat nejrůznější aspekty jejich života

¹⁸ FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 206–207.

¹⁹ Užívání šlechtických titulů bylo zakázáno již 10. prosince 1918 zákonem č. 61/1918 Sb. o zrušení šlechtictví, řádů a titulů. Bartoňové tedy přestali užívat predikát z Dobenína, přesto byli i nadále osloveni původním jménem. 20. ledna 1936 proto požádali Zemský úřad v Praze, aby jim povolil užívat buď sdružené příjmení Bartoň-Dobenín, nebo jen Dobenín. Rozhodnutím zemského prezidenta v Praze ze dne 24. února 1936 jim bylo povoleno používání jména Bartoň-Dobenín. Ačkoliv název práce nese jméno Bartoňové z Dobenína, které zdůrazňuje jejich aristokratickou identitu, bude v textu z praktických důvodů užíváno pouze zjednodušené verze Bartoň. Ke změně příjmení viz BARTOŇ-DOBENÍN, Cyril: *Kronika rodu Bartoňů*. 2. díl. *Paměti Cyrila rytíře Bartoně z Dobenína*. Náchod sine anno (1940), s. 66–67; Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA v Praze), fond 213 Velkostatek Zbraslav (dále jen VS Zbraslav), kart. 11, inv. č. R 105, dopis Josefa a Cyrila Bartoně Zemskému úřadu v Praze, Náchod 20. 1. 1936.

od podnikání, přes správu velkostatků, rekonstrukce historických zámeckých areálů, až po filantropické, charitativní a mecenášské aktivity, akviziční činnost, budování nových rodinných sídel, navazování společenských kontaktů nebo čistě soukromé záležitosti. Navíc jsou k dispozici také memoáry některých členů rodiny a sborníky vydané ve 30. a 40. letech k významným životním jubileím bratrů Josefa a Cyrila Bartoňových. Vše dohromady tvoří jedinečnou pramennou materii, která umožňuje zevrubné ale hlavně komplexní zpracování celé problematiky, ať již bude zaměřena na hospodářské, sociální či ekonomické dějiny, dějiny elit, šlechty a každodennosti, historii umění, architekturu nebo ekonomii.

Ačkoliv by měla předkládaná práce působit jakýsi průlom do výše naznačené problematiky, není jejím cílem (a ani by nemohlo být) ucelené zpracování historie rodu v celém rozsahu a rozmanitosti. Fenomény spjaté s působením a činností rodiny Bartoňů jsou natolik pestré, že by každý okruh vydal na samostatnou práci. V rámci sledovaného tématu aristokratizace veřejné (re)prezentace a veřejného vystupování Bartoňů v podmínkách habsburské monarchie a první Československé republiky, bylo studium jasně omezeno na viditelné (a ve většině případů také hmotné) projevy životního stylu, které mohla dobová společnost snadno a jasně reflektovat. Mezi tyto patřila rekonstrukce historických zámeckých objektů, stavba nových sídel – paláců a příměstských vil, mecenášská a charitativní činnost, podpora církve či sběratelská činnost. Jednotlivé okruhy byly rovněž doplněny analogickou situací a „praxí“ u těch nobilitantů, kteří se, stejně jako Bartoňové, identifikovali s jazykově českým živlem, a kteří obdrželi šlechtický predikát za panování císaře Františka Josefa I. či Karla I. S využitím archivních fondů bylo možné v řadě konkrétních případů (ke komparaci bylo přistoupeno tam, kde to dosavadní výzkum umožňuje) interpretovat specifické zacházení se symboly aristokratické výlučnosti v době, kdy byl význam šlechty jako elitní společenské vrstvy výrazně umenšován a po pádu monarchie zcela upozaděn.

Práce je členěna na kapitoly na základě tematického hlediska s tím, že jsou dílčí celky zpracovány v chronologickém sledu. Po úvodním zhodnocení dostupných pramenů a literatury týkající se předmětu bádání (první a druhá kapitola), následuje velký tematický blok zacílený na Bartoňe. První část (třetí kapitola) se věnuje historii rodu Bartoňů od prvního doloženého předka až do roku 1948 s přesahem do 50. let 20. století. Historie rodu a rodinného podnikání není zmíněna náhodou. Jednak slouží pro snazší pochopení navazujících kapitol, kde je pojednána konkrétní problematika bez širokého výkladu rodinných poměrů, jednak lépe dokresluje společenský vzestup

Bartoňů a jejich etablování mezi podnikatelské elity. Následující čtyři kapitoly se věnují vybraným případům, v nichž Bartoňové vnějškově napodobovali životní styl „první společnosti“. První z nich (čtvrtá kapitola) je zaměřena na nákup velkostatků Nové Město nad Metují a Zbraslav nad Vltavou a rekonstrukci bývalých feudálních sídel, do nichž Bartoňové prostřednictvím známých architektů a stavitelů promítli své ambice a vytvořili z nich tak plnohodnotné rezidence novodobé šlechty. Druhá (v celkovém pořadí pátá) kapitola naopak přibližuje stavbu nových sídel, která sice vznikla v demokratickém a v porovnání s habsburskou monarchií i rovnostářském ovzduší první Československé republiky, ale výrazným způsobem operovala s prvky výlučnosti a šlechtické symboliky, a tak poněkud neotřeale manifestovala postavení jejich majitelů. Zajímavé je, že Bartoňové návrhem pověřili představitele tehdejší avantgardy a hlavní protagonisty národního stylu, kteří se programově vyhlašovali proti bývalé šlechtě. Třetí (celkově šestá) kapitola mapuje filantropickou, charitativní a sponzorskou činnost Bartoňů s důrazem na podporu církve a podílu na dostavbě Chrámu svatého Víta na Pražském hradě. Poslední kapitola je věnovaná sběratelské činnosti několika členů rodu, jejich podpoře veřejných institucí (zejména Národnímu muzeu v Praze), stejně jako spolupráci s umělci a portrétnímu umění. Závěr práce je vyhrazen sumarizaci rozebíraných jevů a jejich komparaci s analogickou „praxí“ u jedinců povýšených do šlechtického stavu po roce 1848, respektive v letech 1848–1918. Vzhledem k velkému množství a různorodosti pramenné materie i nedostatku relevantních výzkumů dané problematiky se však bylo nevyhnutelně nutné uchýlit k zobecnování rozebíraných případů.

Práce má díky svému zaměření i použité literatuře nutně interdisciplinární ráz s přesahy do dějin architektury, výtvarných umění nebo každodennosti či sociologie. Jak již bylo naznačeno výše, předkládaná práce je pouze výsekem dané problematiky a neshrnuje osudy rodu Bartoňů v celé jeho možné šíři. Metodologickým uchopením se tato práce blíží typu případové studie, jež popisuje a analyzuje vybraný případ. Jeho interpretace by měla přinést určité obecnější závěry k diskuzi o aristokratizaci veřejného vystupování příslušníků nové šlechty „dlouhého“ 19. století, občanských vrstvách, případně proměně elit.

1. Literatura

1.1 Literatura věnovaná nové šlechtě

v „dlouhém“ 19. století

Nová šlechta v „dlouhém“ 19. století byla donedávna zcela neprobádaným tématem naší historiografie, na rozdíl od studia aristokracie, které se v posledních desetiletích těšilo nevšednímu zájmu historiků. Vznikla celá řada studií zabývajících se životním stylem aristokracie, kariérami jejich příslušníků, politických, sociálních nebo společenských strategií i nejrůznějších forem reprezentace.²⁰ Detailně přitom byla prozkoumána řada aspektů šlechtického života od narození, výchovy a studia, přes uplatnění ve státní správě, armádě nebo církvi, sňatkovou politiku, hospodaření, charitativní a mecenášskou činnost až po úmrtí.²¹ Výsledkem tohoto systematického výzkumu je nepřehledné množství menších či větších studií a několik syntetických monografií, které alespoň částečně splatily dluh české historiografii a vzbudily tolik potřebnou diskuzi. Práce se pochopitelně nevyhnuly ani problematice povyšování nových členů do šlechtického stavu a jejich vzestupu v rámci privilegované vrstvy, byť šlo o poměrně málo reflektovaný fenomén.

V českých zemích se nobilitou v „dlouhém“ 19. století zabývali především heraldici a genealogové, kteří své poznatky publikovali ve sbornících a spolkových časopisech.²² Jejich výzkum byl přirozeně zaměřen na pomocné vědy historické nebo problematiku šlechtického práva. Velkému zájmu se těšily a stále těší erbovní listiny, jak dosvědčuje bezpočet edic, soupisů a studií.²³ Tyto edice sice primárně akcentují

²⁰ Přehled dosavadního bádání o vysoké šlechtě přináší například BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 9–23.

²¹ K tomu obšírně viz BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední: udílení šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015, s. 7–9. Úvodní stať, z níž vychází i tato kapitola, dostupná online na <http://dokumenty.osu.cz/ff/khi/publikace/slechtic-urednik-uvod.pdf> [cit. 8. 12. 2016].

²² KREJČÍK, Tomáš: *Výzkum nobilitovaných osob z českých zemí v letech 1806–1918* (dále jen *Výzkum nobilitovaných osob*). In: VOREL, Petr (ed): *Heraldica Viva II.: sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21.–22. října 1999 v Pardubicích*. Pardubice 2002, s. 95–106; BRŇOVJÁK, Jiří – KREJČÍK, Tomáš: *Ke studiu nové šlechty v českých zemích v 18.–19. století*. Genealogicko-heraldický hlas: časopis SGHS Martin, 17, 2007, č. 2, s. 39–46; TITÍŽ: *Nobilitační listiny a nobilitační spisy*. In: MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 1*. Ostrava 2008, s. 64–89.

²³ SEDLÁK, Vladimír Jan: *Soupis nobilitačních diplomů v Okresním muzeu v Litomyšli*. Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, 3, 1971, č. 12, s. 16–19; MÜLLER, Karel: *Erbovní listiny bohemikálního charakteru ve Státním archivu ve Vratislavi*. Zpravodaj Klubu genealogů

heraldickou, diplomatickou a kunsthistorickou stránku listin, vedle regist vlastních privilegií a reprodukcí erbovních miniatur však obsahují také neopominutelné úvodní studie a drobné biogramy nobilitovaných jedinců.²⁴ Výzkum nové šlechty se z roviny pomocných věd historických přenesl i do oblasti sociálních a hospodářských dějin 19. století, které úzce souvisejí se studiem měšťanské společnosti a podnikatelských elit a procesem proměny elit v 19. a 20. století vůbec.²⁵ V posledních letech se této problematice soustavně věnuje Tomáš Krejčík, Milan Myška, Aleš Zářický a řada dalších členů a studentů katedry historie na Ostravské univerzitě.²⁶ Z jejich činnosti

a heraldiků Ostrava, 11, 1988, č. 30–31, s. 10–12; FIALA, Michal – HRDLIČKA, Jakub – ŽUPANIČ, Jan: *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*. Praha 1997; FIALA, Michal – KREJČÍK, Tomáš: *Erbovní listiny archivu Národního muzea*. Praha 2001; MÜLLER, Karel: *Erbovní listiny v archivech Slezska a severní Moravy*. Opava 2001; PAUKRT, Martin: *Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a okresních archivech Královéhradeckého a Pardubického kraje*. In: TÝŽ (ed.): *Sborník prací východočeských archivů 11*. Zámrsk 2007, s. 123–148; FIALA, Michal – KREJČÍK, Tomáš – BRŇOVJÁK, Jiří a kol.: *Litterae armorum: erbovní listiny Národního archivu v Praze*. Praha – Ostrava 2011; ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel (edd.): *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra: erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha 2014.

²⁴ KREJČÍK, Tomáš: *Ke studiu erbovních listin*. Archivní časopis, 27, 1977, s. 145–150; TÝŽ: *Metodologický příspěvek k využití erbovních listin jako historického pramene*. Slovenská archivistika, 19, 1984, č. 1, s. 70–85; BRŇOVJÁK, Jiří: *Heraldika nobilitovaných úředníků moravské státní správy 1850–1918: příspěvek k heraldice a jejím pravidlům v období závěru podunajské monarchie*. Genealogické a heraldické informace, 23, 2003, s. 16–28; MACHÁŇ, Radim: *Erby a predikáty důstojníků rakouské (rakousko-uherské) armády v 19. století*. Genealogické a heraldické informace, 24, 2004, s. 13–26; ŽUPANIČ, Jan: *Heraldické předpisy Rakouského císařství*. In: ŠÍŠMIŠ, Milan (ed.): *Erbové listiny – Patents of Arms: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v Martine 19.–20. októbra 2005*. Martin 2006, s. 162–170.

²⁵ MATĚJČEK, Jiří: *Šlechta v českých zemích v 19. století (první pokus o přehled)*. Slezský sborník: čtvrtletník pro vědy o společnosti, 98, 2000, s. 279–299; ŽUPANIČ, Jan: *Nobilitace českých elit v Rakousko-uherské monarchii*. In: NAVRÁTIL, Ivo (ed.): *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století: sborník referátů z vědecké konference konané 25. a 26. dubna 2003 v Semilech*. Semily 2003, s. 181–200; TÝŽ: *Zdarma nebo za peníze? Šlechtické tituly a jejich udílení v Rakousku-Uhersku*. In: LOCH, Jan (ed.): *Heraldická ročenka 2005*. Praha 2005, s. 97–118; TÝŽ: *Vznik jednotné rakouské nobility*. Sborník archivních prací, 56, 2006, s. 345–416; TÝŽ: *Rakouská šlechta*, s. 194–207.

K proměnám elit například SVÁTEK, František: *K dějinám sociálních elit první Československé republiky (dále jen K dějinám sociálních elit)*. Soudobé dějiny, 2, 1995, s. 169–200; TÝŽ: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století. In: GONĚC, Vladimír (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 1996*. Brno 1996, s. 107–114; LENDEROVÁ, Milena: *O proměnách elit v českých zemích*. Vesmír, 81, 2002, s. 165–168; LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.): *Proměny elit v moderní době: sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003.

²⁶ Z dosud necitovaných prací MYŠKA, Milan: *Šlechta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoazní éry (hospodářská aktivita české aristokracie a tzv. „kapitalistická modernizace“)*. Časopis slezského zemského muzea, série B – vědy historické. 36, 1987, s. 46–65; TÝŽ: *Der Adel der böhmischen Länder: seine Wirtschaftliche Basis und ihre Entwicklung*. In: REDEN-DOHNA, Armgard von – MELVILLE, Ralph (edd.): *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780–1860*.

vzešla řada studií otištěných v odborných periodikách a sbornících, ale i několik monografií a encyklopedických prací.²⁷ Zaměřením na studium společenských elit, především vrstvu podnikatelů, zapadá výzkum nové šlechty rovněž do problematiky tzv. druhé společnosti a je také úzce spojen se šlechtickým právem a nobilitací židů, konvertitů i těch, kteří zůstali věrní víře svých předků.²⁸ Z posledních zásadních publikačních počinů je nutné v této souvislosti připomenout dvě obsáhlé monografie Jana Županiče věnované jednak struktuře šlechty v zemích habsburské monarchie, jejímu vývoji a nejrůznějším aspektům šlechtického práva, nobilitace a renobilitace, jednak židovským nobilitacím.²⁹ Do širšího kontextu studia občanských vrstev pak

Stuttgart 1988, s. 169–189; TÝŽ: „*Nová šlechta*“ z řad peněžníků, obchodníků a průmyslníků v českých zemích v 19. století (poznámky – problémy – perspektivy výzkumu). In: CHOCHOLÁČ, Bronislav – MALÍŘ, Jiří (edd.): Pocta Janu Janákovi: předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Brno 2002, s. 355–361; BRŇOVJÁK, Jiří: *Nová šlechta z řad úřednictva moravské státní správy 1850–1918*. Slezský sborník: čtvrtletník pro vědy o společnosti, 101, 2003, s. 1–16; KREJČÍK, Tomáš: *Kultivace a dekulivace nové šlechty na Moravě – stav poznání a možnosti dalšího zkoumání* (dále jen *Kultivace a dekulivace*). In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří – SOUKUPOVÁ, Blanka (edd.): Studie k sociálním dějinám 11. Praha – Opava 2004, s. 32–50; MYŠKA, Milan: *Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. a 19. století (sedm tezí k diskusi)*. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století. Ostrava 2008, s. 41–48; KREJČÍK, Tomáš: *Nobilitace podnikatelů v habsburské monarchii v 18.–20. století: několik úvah k problematice* (dále jen *Nobilitace podnikatelů*). In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století. Ostrava 2008, s. 197–205; TÝŽ: *Moravská šlechta na přelomu 19. a 20. století* (dále jen *Moravská šlechta*). In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): JUDr. Václav Kounic a jeho doba. Brno 2009, s. 165–182.

²⁷ MYŠKA, Milan: *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích* (dále jen *Rytíři*). Šenov u Ostravy 1997; TÝŽ: *Rozbřesk podnikatelů*. Moravský Beroun 2000; BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava 2008. Z encyklopedických prací zejména MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. 1.–2. díl. Ostrava 2003–2008.

²⁸ ZÁŘICKÝ, Aleš: *K počátkům důlního podnikání židovské rodiny Gutmannů v Ostravsko-karvinském revíru v letech 1865–1873*. In: PÁLKA, Petr (ed.): Židé a Morava: sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 10. listopadu 1999 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž 1999, s. 46–52; KREJČÍK, Tomáš: *Nobilitovaní bankéři 19. století*. In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILOV, Libor (edd.): Milý Bore...: profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Brno 2003, s. 129–135; ZÁŘICKÝ, Aleš: *Wilhelm a David Gutmannové, aneb jak dva chudí lipničtí židé k rytířským titulům přišli*. Genealogické a heraldické informace, 24, 2004, s. 27–32; TÝŽ: *Velkopodnikatel: příklad Heinricha hraběte Larisch-Mönnicha, Josefa Zwierziny a Wilhelma Gutmanna*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): Člověk na Moravě 19. století. Brno 2004, s. 28–46; SPYRA, Janusz – ZÁŘICKÝ, Aleš – ŽUPANIČ, Jan (edd.): *Šlechticův žid, žid šlechticem: židovské elity a židovská šlechta v novověku a moderní době*. Ostrava – Częstochowa 2015.

²⁹ Z neuvedených publikací ŽUPANIČ, Jan: *Židovská šlechta podunajské monarchie: mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha 2012.

zapadá výzkum tzv. aristokratizace (špiček) měšťanské společnosti,³⁰ kterým Lukáš Fasora do jisté míry navázal na výzkum rodinných strategií a životního stylu staré aristokracie v 19. a první polovině 20. století.³¹ Poměrně okrajová pozornost byla věnována nobilitacím žen, příslušníků armády a úředníků,³² stejně tak nejsou dosud zpracovány samostatné soupisy nové šlechty v českých zemích.³³ Malého zájmu se dočkaly také kulturní aktivity nové šlechty v 19. století a její stavební činnost ať už jde o novostavby nebo přestavby bývalých feudálních sídel.³⁴ Zcela na počátku stojí

³⁰ FASORA, Lukáš: *Brněnští velkopodnikatelé 1850–1900: k sociálnímu postavení a veřejnému působení „elity majetku“*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří – SOUKUPOVÁ, Blanka (edd.): *Studie k sociálním dějinám 11*. Praha – Opava 2004, s. 51–63. Druhá studie Lukáše Fasory citována v pozn. 14.

³¹ BEZECNÝ, Zdeněk: *Karel V. ze Schwarzenberku (životní styl šlechtice přelomu 19. a 20. století)*. In: Bůžek, Václav (ed.): *Příspěvky ke každodenní kultuře novověku*. České Budějovice 1995, s. 281–295; TÝŽ: *Šlechtici v občanské době*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava – Praha – Kutná Hora 1997, s. 123–129; CHRAMOSTOVÁ, Radka: *Příspěvek ke studiu životního stylu vysoké aristokracie*. Slezský sborník: čtvrtletník pro vědy o společnosti, 98, 2000, s. 161–170; BEZECNÝ, Zdeněk: *Karel IV. ze Schwarzenbergu: život šlechtice v devatenáctém století*. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.): *Proměny elit v moderní době: sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 93–101; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Šlechtic: příklad Alfonse hraběte Mensdorff-Pouilly (dále jen Šlechtic)*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 323–341; TÁŽ: *Šlechtic – velkostatkář: příklad Alfonse Vladimíra Mensdorff-Pouilly*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno 2006, s. 13–27; BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechta v české společnosti druhé poloviny 19. a počátku 20. století*. In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 157–163.

³² KREJČÍK, Tomáš: *Nobilitace žen v habsburské monarchii*. In: MYŠKA, Milan (ed.): *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 14*. Ostrava 2007, s. 119–125; ŽUPANIČ, Jan: *Nobilitace žen v Rakouském císařství*. In: AMBROŽOVÁ, Hana (ed.): *Historik na Moravě: profesorovi Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 699–710.

³³ HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty (erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti)*. 1.–3. díl. Praha 1992–1994; MYSLIVEČEK, Milan: *Erbovník aneb Kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*. 1.–2. díl. Praha 1993–1997; MAŠEK, Petr: *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. 2. vyd. Praha 1999 (poprvé vyšlo ve značně redukované podobě v roce 1992); MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*. 1.–2. díl. Praha 2008–2010; VAVŘÍNEK, Karel a kol.: *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Brandýs nad Labem 2005–dosud.

³⁴ Nové šlechty v „dlouhém“ 19. století se zcela okrajově dotýká například POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Historizující zámecký interiér 19. století v Čechách*. *Umění: časopis Ústavu teorie a dějin umění Československé akademie věd*, 27, 1979, s. 296–321; KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha 2001; VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejů o devatenáctém století (dále jen Česká architektura)*. Praha 2002.

v české historiografii výzkum životního stylu nobilitantů, jejich mentality, vzdělání, zábavy, ekonomického postavení, politického angažmá i sociální mobility.³⁵

Ačkoliv ani v zahraničí nepatří výzkum nobility v „dlouhém“ 19. století mezi stěžejní témata, vznikla zde celá řada podnětných studií, které jsou obecně věnovány šlechtě a šlechtické společnosti.³⁶ V některých komparativně pojatých monografiích nalezneme řadu zmínek o povyšování do urozeného stavu, postupu v rámci vnitřní šlechtické hierarchie nebo stavovského přijímání, v několika případech dokonce celé kapitoly.³⁷ Větší pozornosti ze strany badatelů se nové šlechtě v 19. století dostalo především ve spojitosti s výzkumem měšťanské společnosti (*Bürgertum*) a tzv. druhé společnosti (*zweite Gesellschaft*) v podunajské monarchii a německých oblastech.³⁸ Důležitou skupinu studií představují magisterské a doktorské práce, které vznikaly od konce 60. let na Vídeňské univerzitě v semináři profesora Michaela Mitterauera. Práce se primárně zaměřovaly na analýzu nobilitací hospodářsky aktivních jedinců

³⁵ Zcela výjimečně se problematice nové šlechty věnují také bakalářské a magisterské diplomové práce. Za všechny například MIKMEK, Vladislav: *Rod Kleinů na Sobotínsku*. Brno 2010 (magisterská diplomová práce); HOLÁSKOVÁ, Hana: *Stavební a umělecká reprezentace tzv. průmyslové šlechty na střední Moravě v letech 1880–1914*. Brno 2011 (magisterská diplomová práce).

³⁶ V českém prostředí na tuto skutečnost upozornil například KREJČÍK, T.: *Výzkum nobilitovaných osob*, s. 95.

³⁷ Výběrově SIEGERT, Heinz (ed.): *Adel in Österreich*. Wien 1971; WEHLER, Hans-Ulrich (ed.): *Europäischer Adel 1750–1950*. Göttingen 1990; FEIGL, Helmuth – ROSNER, Willibald (edd.): *Adel im Wandel: Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Horn, 2.–5. Juli 1990*. Wien 1991; LIEVEN, Dominic: *The Aristocracy in Europe 1815–1914*. London 1992; BUSH, Michael Laccohee: *An Anatomy of Nobility*. In: TÝŽ (ed.): *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*. London 1992, s. 26–46; REIF, Heinz: *Adel im 19. und 20. Jahrhundert*. München 1999; TÝŽ (ed.): *Adel und Bürgertum in Deutschland*. 1.–2. díl. München 2000–2001; GODSEY, William Duke: *Nobles and Nation in Central Europe: free Imperial Knights in the Age of Revolution, 1750–1850*. Cambridge 2004.

³⁸ WANDRUSZKA, Adam: *Die „Zweite Gesellschaft“ der Donaumonarchie*. In: SIEGERT, Heinz (ed.): *Adel in Österreich*. Wien 1971, s. 56–70; MAYER, Arno (ed.): *Adelsmacht und Bürgertum: die Krise der europäischen Gesellschaft 1848–1914*. München 1984; BRUCKMÜLLER, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien – München 1985; REDEN-DOHNA, Armgard von – MELVILLE, Ralph (edd.): *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780–1860*. Stuttgart 1988; BRUCKMÜLLER, Ernst – STEKL, Hannes: *Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich*. In: KOCKA, Jürgen (ed.): *Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*. 1. díl. Einheit und Vielfalt Europas. München 1988, s. 166–198; BIRKE, Adolf Matthias (ed.): *Bürgertum, Adel und Monarchie: Wandel der Lebensformen im Zeitalter des bürgerlichen Nationalismus*. München 1989; BERGHOF, Hartmut: *Aristokratisierung des Bürgertums? Zur Sozialgeschichte der Nobilitierung von Unternehmern in Preußen und Großbritannien 1870 bis 1918*. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, sv. 81, 1994, s. 178–204; FEHRENBACH, Elisabeth: *Adel und Bürgertum im deutschen Vormärz*. Historische Zeitschrift, sv. 258, 1994, s. 1–27; TÁŽ (ed.): *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*. München 1994; MITTENZWEI, Ingrid: *Zwischen Gestern und Morgen: Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. Wien 1998; STEKL, Hannes – BRUCKMÜLLER, Ernst (edd.): *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*. Wien 2004; ŘEZNÍK, Miloš – VELEK, Luboš (edd.): *Adelsgeschichte als Elitenforschung*. München 2012.

(*Wirtschaftstreibende, Wirtschaftsadel*), přičemž si všimaly nejen právních podmínek povýšení do šlechtického stavu, ale zohledňovaly i některá další hlediska nobilitace – například otázku zásluh. Jde zejména o dizertace Renaty Komanowitz, Franze Putze a Alfreda Fessena, na něž svojí absolventskou prací navázal Karl Megner a později též Peter Wiesflecker.³⁹ Zajímavé a poutavé téma nobilitace židů se stalo námětem několika studií a nakonec se dočkalo i soustavného zpracování, mezi nimiž vyniká dizertační práce Hannse Jäger-Sunstenaue.⁴⁰ Pokusy o ucelený pohled na nobilitace v habsburské monarchii a německém prostoru v „dlouhém“ 19. století zatím přináší pouze několik delších statí ve sbornících a časopisech.⁴¹ Velké pozornosti se naopak v rakouské, slovenské a polské historiografii těší erbovní listiny. Publikované edice navíc vedle diplomaticko-heraldického rozboru listin obsahují také obecnější studie hodnotící problematiku nobilitací či biografická pojednání o povýšených osobách.⁴² Stranou nezůstala ani otázka formování šlechty v rakouských zemích, šlechtického práva (*Adelsrecht*) a složitých právních aspektů nobilitace, kterým se věnoval Rudolf Granichstaedten-Czerva a Berthold Waldstein-Wartenberg, na něž navázal Reinhard

³⁹ KOMANOWITZ, Renate: *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Karl II. (I.) in der Zeit von 1792–1815*. Wien 1974 (dizertační práce); FESSEN, Alfred: *Der österreichische Wirtschaftsadel 1909–1918*. Wien 1974 (dizertační práce); PUTZ, Franz: *Die österreichische Wirtschaftsaristokratie von 1815–1859*. Wien 1975 (dizertační práce); MEGNER, Karl: *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868–1884*. Wien 1974 (seminární práce); WIESFLECKER, Peter: *Nobilitierungen Kaiser Karls I. von Österreich: Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie*. Wien 1992 (dizertační práce).

⁴⁰ Za všechny JÄGER-SUNSTENAU, Hanns: *Die geadelten Judenfamilien im vormärzlichen Wien*. Wien 1950 (dizertační práce); DREWES, Kai: *Jüdischer Adel: Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – New York 2013.

⁴¹ GÓRZYŃSKI, Sławomir: *Standeserhebungen in Galizien 1773–1918*. Adler: Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, sv. 16 (XXX), 1991/1992, s. 67–70; TÝŽ: *Nobilitacje w Galicji w latach 1772–1918*. Warszawa 1999; KONOPNICKA, Małgorzata: *Erhebungen in den Freiherrenstand in Schlesien nach 1740: Praxis der Titelverleihung*. In: PUFELSKA, Agnieszka – D'APRILE, Iwan Michelangelo (edd.): *Aufklärung und Kulturtransfer in Mittel- und Osteuropa*. Hannover 2009, s. 71–88.

⁴² Z dlouhé řady prací například FAUST, Ovidius: *Archív mesta Bratislavy: I. súpis erbových listín zemianských*. Bratislava 1937; JANKOVIČ, Ľadislav: *Umelecko-historický rozbor armálesov 15.–19. storočia: typológia a analýza miniatúr armálesov bratislavskej zbierky*. Slovenská archivistika, 22, 1987, č. 2, s. 114–129; PFEIFER, Gustav: *Wappen und Kleinod: Wappenbriefe in öffentlichen Archiven Südtirols*. Bozen 2001; GOJNICZEK, Waclaw – MAKOWSKI, Mariusz: *Dokumenty herbowe dla szlachty w zbiorach cieszyńskich*. In: SPYRA, Janusz – MÜLLER, Karel (edd.): *Cieszyńskie studia muzealne – Těšínský muzejní sborník 3*. Cieszyn – Český Těšín 2007, s. 167–175; ŠIŠMIŠ, Milan: *Súpis erbových listín na Slovensku: priebeh a predbežné výsledky*. In: BRŇOVJÁK, Jiří a kol.: *Nobilitace ve světle písemných pramenů: výstup ze semináře pořádaného ve dnech 8.–9. května 2008 Ostravskou univerzitou v Ostravě a Zemským archivem v Opavě v prostorách Zemského archivu v Opavě, pobočky Olomouc*. Ostrava 2009, s. 42–45.

Binder-Krieglstein, Georg von Frölichsthal, Peter Frank-Döfering a další.⁴³ Posledně jmenovaný rozpracoval a významně doplnil obsáhlé dílo svého děda Karla Friedricha von Franka zu Döferinga a vytvořil monumentální, dodnes nepřekonané seznamy nobilitací.⁴⁴ Jejich analytickým hodnocením, jež přiblížilo sociální a profesní skladbu nových šlechticů, se pak ve svých příspěvcích zabývali Nikolaus von Preradovich a Hanns Jäger-Sunstenau.⁴⁵ Opomenuta nebyla ani heraldika nobilitantů, na kterou se zaměřil v několika studiích především Michael Göbl.⁴⁶

Odborná literatura věnovaná rakouské, respektive české nobilitě v „dlouhém“ 19. století je sice poměrně početná, většinou se ale omezuje na hospodářské dějiny, šlechtické právo, studium heraldiky nobilitovaných osob či archivně-diplomatický výzkum erbovních miniatur a nobilitačních listin. Uvedený přehled literatury odráží základní proudy ve studiu problematiky, ilustruje stav současného bádání a nastiňuje možné směry dalšího výzkumu. Jde zejména o otázku aristokratizace nové šlechty

⁴³ GRANICHSTAEDTEN-CZERVA, Rudolf: *Altösterreichisches Adels- und Wappenrecht*. Adler: Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, sv. 1 (XV), 1947/1948, s. 49–58; WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold: *Österreichisches Adelsrecht 1804–1918*. In: RATH, Gebhard – WEINZIERL, Erika (edd.): *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 17/18*. Wien 1965, s. 109–146; BINDER-KRIEGLSTEIN, Reinhard: *Österreichisches Adelsrecht 1868–1918/19: von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*. Frankfurt am Main – Wien 2000; FRÖLICHSTHAL, Georg von: *Nobilitierungen im Heiligen Römischen Reich*. In: ELVERFELDT-ULM, Sigismund von (ed.): *Adelsrecht: Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen*. Limburg an der Lahn 2001, s. 67–119.

⁴⁴ FRANK ZU DÖFERING, Karl Friedrich von: *Alt-österreichisches Adels-Lexikon 1823–1918*. Wien 1928; TÝŽ (pod jménem FRANK, Karl Friedrich von): *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806, sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Altösterreichischen Adels-Lexikon“ 1823–1918*. 1.–5. díl. Schloss Senftenegg 1967–1974; FRANK-DÖFERING, Peter: *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien – Freiburg – Basel 1989.

⁴⁵ PRERADOVICH, Nikolaus von: *Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804–1918) mit einem Ausblick bis zum Jahre 1945*. Wiesbaden 1955; JÄGER-SUNSTENAU, Hanns: *Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918*. In: GESSNER, Gerhard von (ed.): *Österreichisches Familienarchiv: ein genealogisches Sammelwerk*. 1. díl Neustadt an der Aisch 1963, s. 3–16.

⁴⁶ JÄGER-SUNSTENAU, Hanns: *Die Wappensensoren in den Hofkanzleien in Wien 1707–1918*. In: BERGROTH, Tom Christian (ed.): *Genealogica et Heraldica: Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16–21 August 1984*. Helsinki 1986, s. 354–364 (v překladu pod názvem: *Erbovní censoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918*. Genealogické a heraldické informace, 8, 1988, č. 2–3, s. 115–132.); GÖBL, Michael: *Österreichische Kanzleiheraldik und Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Militärpersonen*. Wien 1986 (magisterská diplomová práce); TÝŽ: *Österreichische Kanzleiheraldik und Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Zivilpersonen*. Wien 1992 (dizertační práce); TÝŽ: *Die Wappenmaler an den Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie*. In: BAHL, Peter – HENNING, Eckart (edd.): *Herold-Jahrbuch 9*. Berlin 2004, s. 9–69.

(a její dosud opomíjené rodinné strategie) v posledních letech habsburské monarchie tak, jak nastínil ve dvou kratších statích Lukáš Fasora, na jehož výzkum by měla alespoň z části navázat předkládaná práce. Pro výzkum dané problematiky po roce 1900 a po vzniku první Československé republiky totiž platí beze zbytku staré rčení: „Quantum scimus gutta est, ignoramus mare.“ Tedy toho, co víme, je kapka, toho, co nevíme, je moře.

1.2 Literatura věnovaná Bartoňům

Nepatří-li výzkum nové šlechty v „dlouhém“ 19. století mezi stěžejní témata české historiografie, platí toto tvrzení v případě Bartoňů dvojnásob. Vyjma několika drobných medailonů v biografických a naučných slovnících, které vyšly v průběhu 20. a 30. let a které byly věnovány vybraným osobnostem rodu, nevznikl z jasných příčin za minulého režimu o Bartoních jediný seriózní článek nebo odborná studie.⁴⁷ Po roce 1989 odstartoval vlnu zájmu o historii Bartoňů a jejich textilních závodů náhodský amatérský historik Oldřich Šafář, jenž v *Náhodském zpravodaji*, deníku *Náš čas* a později ještě v *Novinách Náhodska* uveřejnil v letech 1990–2002 na toto téma nejméně 13 článků.⁴⁸ V souvislosti s rehabilitací dějin první Československé republiky došlo k znovuoživení studia tzv. národního stylu ovládajícího velkou část tehdejší umělecké produkce, architekturu nevyjímaje.⁴⁹ V hledáčku historiků se tak vůbec poprvé objevily stavby Bartoňů realizované v průběhu 20. a 30. let minulého

⁴⁷ BEZ AUTORA: *Bartoň*. In: DVOŘÁČEK, Jan (ed.): *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. 1. díl. A–Č. Praha 1925, s. 401; SEKANINA, František: *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha 1927, s. 892; BEZ AUTORA: *Bartoň*. In: NĚMEC, Bohumil (ed.): *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*. 1. díl, 1. sv. A–Bo. Praha 1930, s. 462; KOUTNÍK, Bohuslav (ed.): *Československo – biografie*. 1. díl. A–Ch. Praha 1936–1940, nestr.; JUSTH, Josef: *Köpfe der Politik, Wirtschaft, Kunst und Wissenschaft in Europa: Tschechoslowakische Republik*. Wien 1936, s. 22–23. Naposledy TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. 1. díl. A–J. Praha – Litomyšl 1999, s. 49.

⁴⁸ Z článků Oldřicha Šafáře, které nebudou v dalších kapitolách citovány: ŠAFÁŘ, Oldřich: *Dušan Jurkovič a Náhod*. *Náhodský zpravodaj*, č. 1, 1991, s. 6–7; TÝŽ: *Bartoňové z Dobenína*. *Náhodský zpravodaj*, č. 6, 1991, s. 7; TÝŽ: *Josef Bartoň senior, zakladatel průmyslové dynastie*. *Náhodský zpravodaj*, č. 12, 1998, s. 11; TÝŽ: *Heraldika Náhodska: rytíři Bartoňové z Dobenína*. *Noviny Náhodska*, č. 1, 2. 1. 1999, s. 14; TÝŽ: *Vzácní hosté: Dušan Jurkovič*. *Náš čas*, č. 5, 1. 2. 2000, s. 5.

⁴⁹ V odborné terminologii je národní styl označován rovněž jako rondokubismus, obloučkový styl, obloučkový dekorativismus, obloučkový kubismus, barevný svéráz, poválečný eklekticismus, národní sloh, národní dekorativismus, český dekorativismus, sloh popřevratový, lípaný styl, české art deco, sloh Legiobanky či třetí kubistický styl. Blíže k tomu viz HNÍDKOVÁ, Vendula: *Rondokubismus versus národní styl*. *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 57, 2009, s. 74.

století v Náchodě a na Náchodsku právě ve stylu národního dekorativismu. Součástí studií byly zpravidla i kratší exkurzy do dějin rodu, jak tomu je v pojednání Josefa Kroutvora⁵⁰ nebo článkách a publikaci dokumentátora stavebních památek Alexandra Skalického staršího⁵¹ a dalších.⁵² Problematika Bartoňů, respektive jejich podnikání, se rovněž vyskytla v pracích o historii textilního průmyslu ve východních Čechách, i když poměrně okrajově.⁵³ V poslední době byla (v souvislosti s významnými jubilei některých institucí, které Bartoňové při vzniku finančně nadali) věnována pozornost také jejich charitativní a mecenášské činnosti.⁵⁴ Poslední příspěvek k problematice Bartoňů vzešel od Venduly Hnídkové, která si ve své studii všímá vybraných atributů reprezentace ve vztahu k budování jejich státní (československé) identity.⁵⁵

Navzdory tomu – nebo právě proto – jak málo je téma Bartoňů reflektováno v české historiografii, vznikla celá řada bakalářských a magisterských diplomových prací. Radka Martincová se zaměřila na národní identitu Bartoňů v zrcadle proměn společnosti a procesu utváření českého národa,⁵⁶ Ilona Zatloukalová,⁵⁷ Jan Závěta⁵⁸ a Jana Novotná⁵⁹ se zabývali stavební činností rodu, Veronika Zelinková⁶⁰ dokonce

⁵⁰ KROUTVOR, Josef: *Náchodský okruh art deco*. Náchod 1994.

⁵¹ Z prací, které nebudou uvedeny v následujících kapitolách např. SKALICKÝ, Alexandr: *Dům čp. 105 na Kamenici v Náchodě*. *Náš čas*, č. 34, 23. 8. 1994, s. 4 a 5; TÝŽ: *Interiéry moderní architektury z let 1900–1938 v našem regionu*. *Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráka, Boženy Němcové a bratří Čapků*, č. 29, 2004, s. 52–54.

⁵² Výběrově např. ČAPKOVÁ, Ivana: *Architektonické prolínání 1929–1996*. *Domov: kultura bydlení, architektura a užité umění*, 37, 1997, č. 5, s. 54–56; PERGLOVÁ, Miloslava: *Co kdyby byl dědicem řezník?* *Architekt: nezávislý měsíčník architektů*, 48, 2002, č. 4, s. 36–37.

⁵³ HLADKÝ, Ladislav: *Z dějin podnikání Bartoňů v textilní výrobě* (dále jen *Z dějin podnikání*). In: HLADKÝ, Ladislav – ŠAFÁŘ, Oldřich – SOUČEK, Jiří (edd.): *90 let Bartoňovy přádelny v Náchodě (1905–1995)*. Náchod 1995, s. 2–18.

⁵⁴ BAŠTECKÁ, Lydia: *Mecenáši Bartoňové a nejstarší historie okresního chorobince v Náchodě* (dále jen *Mecenáši Bartoňové*). In: VOLTR, Václav (ed.): *Almanach Bartoňův okresní chorobinec 1931 – Domov důchodců Náchod 2011*. Náchod 2011, s. 22–47. V obecnějším duchu pak HAVLÍK, Vlastimil: *Bartoňové a Čerychové a jejich dobročinné aktivity a mecenášství na Náchodsku a Zbraslavsku* (dále jen *Bartoňové a Čerychové*). In: ČÁP, Jaroslav (ed.): *Náchodsko od minulosti k dnešku 7: sborník příspěvků in memoriam PhDr. Ladislav Hladký, CSc.* Náchod – Liberec 2012, s. 237–251.

⁵⁵ HNÍDKOVÁ, Vendula: *Umění, identita a reprezentace: Bartoňové z Dobenína* (dále jen *Umění, identita a reprezentace*). *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 60, 2012, s. 127–144.

⁵⁶ MARTINCOVÁ, Radka: *Bartoňové z Dobenína: národní identita v zrcadle společenských proměn*. Brno 2010 (magisterská diplomová práce).

⁵⁷ ZATLOUKALOVÁ, Ilona: *Stavby rodu Bartoňů na Náchodsku*. Brno 2009 (bakalářská diplomová práce).

⁵⁸ ZÁVĚTA, Jan: *Proměna Zbraslavského kláštera v zámek*. Praha 2009 (bakalářská diplomová práce).

⁵⁹ NOVOTNÁ, Jana: *Rod Bartoňů na zámku Nové Hradky*. Praha 2010 (magisterská diplomová práce).

⁶⁰ ZELINKOVÁ, Veronika: *Zahrada vily Bartoňů z Dobenína v Náchodě a vztah architekta Pavla Janáka k zahradní architektuře*. Lednice 2006 (bakalářská diplomová práce).

zahradou vily Petrův dvůr. Martina Jirásková⁶¹ a Gabriela Imreczeová⁶² naproti tomu zvolily spíše téma uměnovědné, zacílené na spolupráci s umělci a jejich realizace na stavbách Bartoňů. Žádná z uvedených prací bohužel nevznikla na katedře historie filozofické fakulty dané univerzity, což se výrazným způsobem podepsalo na jejich kvalitě. Některé nejsou ničím víc než pouhými kompiláty, jiné vycházejí z naprosto mylné premisy a interpretace archivních materiálů a další naopak narážejí na špatnou znalost jednotlivých členů rodu a rodinných vztahů.

Uvedené (zejména absolventské) práce o Bartoních trpí mnoha nepřesnostmi a zavádějícími údaji, které jsou nekriticky přejímány z jedné práce do druhé, aniž by autoři projevili snahu je verifikovat z primárních pramenů. Předkládaná práce by se proto měla vedle vytyčených cílů pokusit o nápravu alespoň části těchto chyb, stejně jako by měla přinést na základě dosud neaplikovaného přístupu nový úhel pohledu na danou problematiku.

⁶¹ JIRÁSKOVÁ, Martina: *Pasportizace nábytku moderny na zámku v Novém Městě nad Metují*. Brno 2012 (magisterská diplomová práce).

⁶² IMRECZEOVÁ, Gabriela: *Dekorativismus v díle Františka Kysely na příkladech jeho interiérových realizací*. Brno 2013 (magisterská diplomová práce).

2. Prameny

2.1 Archivní prameny

Stěžejní archivní pramen pro výzkum továrnického rodu Bartoňů představuje rodinný archiv, rozdělený dle původního místa uložení na zámcích v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi mezi Státní oblastní archiv v Zámrsku a Státní oblastní archiv v Praze. Větší část archivu, jenž se vztahuje především k osobnosti a rodině Cyrila Bartoně a čítá 63 kartonů, je součástí fondu Velkostatek Zbraslav.⁶³ Fond obsahuje zlomky osobní korespondence Josefa Bartoně seniora, Cyrila Bartoně (v jeho případě i abecedně řazený soubor oficiální korespondence), jeho choti Marie, dcery Libuše Novákové, Jaroslavy Steinské-Sehnoutkové a Marie Čerychové, syna Josefa juniora a vnuka Josefa, Cyrila a Jiřího Nováka. Největší část fondu však zabírá výstřížkový archiv, sbírky novin a obrázkových časopisů (celkem 13 kartonů), kolekce fotografií a umělecky ztvárněné diplomy, uznání a gratulace Cyrilu Bartoňovi od nejrůznějších institucí, spolků a obcí. Druhá, o poznání menší část rodinného archivu, která se týká rodiny Cyrilova bratra Josefa, je naproti tomu z fondu novoměstského velkostatku vydělena a je shromážděna v samostatném fondu nazvaném Rodinný archiv Bartoňů Nové Město nad Metují.⁶⁴ Ve fondu se vedle torzovité korespondence Josefa, Marie a Václava Bartoňových nachází také osobní doklady, diplomy, fotografie a bohatý výstřížkový materiál.

Přestože měli Bartoňové smysl pro uchování nejrůznějších památek stejně jako pro dokumentaci své činnosti (Cyril Bartoň například v jednom listu napomínal dceru Libuši slovy: „Tento dopis dej paní inženýrové do archivu.“⁶⁵), oba fondy dnes představují značně torzovitý celek. Výrazný podíl na tom mělo zejména nevhodné zacházení a několikrát stěhování po zestátnění archiválií. Z pozůstalosti po Cyrilu Bartoňovi se tak ztratila korespondence s architekty Dušanem Jurkovičem, Pavlem Janákem a Otakarem Novotným, stavitelem Otakarem Nyplem, malířem Františkem Kyselou a dalšími. V jiných případech se zase z původně souvislé korespondence dochovaly jen novoročenky a gratulace k životním jubileím s mizivou vypovídající

⁶³ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 11–74, inv. č. R 88–333.

⁶⁴ Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA v Zámrsku), fond 153 Rodinný archiv Bartoňů, Nové Město nad Metují, kart. 1–18.

⁶⁵ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 15, inv. č. R 104, dopis Cyrila Bartoně Libuši Novákové, Náchod 10. 5. 1932.

hodnotou, což by mohlo ukazovat na cílenou selekci ze strany samotných původců. Studium archiválií navíc komplikuje i skutečnost, že část rodinného archivu uložená ve Státním oblastním archivu v Zámrsku je dosud neuspořádaná a špatně přístupná, stejně jako fond Velkostatek Nové Město nad Metují soustředěný tamtéž.⁶⁶ Druhá polovina, jež se nalézá ve Státním oblastním archivu v Praze, byla sice kdysi uceleně zpracována, nicméně archiválie jsou v rámci fondu zpřeházené, soukromá a oficiální korespondence je smíchána dohromady, přiřazena jinému původci a často zařazena v jiném kartonu než uvádí archivní pomůcka. Buď jak buď, rodinný archiv Bartoňů je neúplný a z badatelského hlediska málo přívětivý, k čemuž je při komplexnějším výzkumu třeba přihlížet a využít archivních fondů jiné provenience.

V první řadě to jsou pozůstalostní fondy architektů Aloise Čenského,⁶⁷ Jana Kotěry,⁶⁸ Ladislava Machoně,⁶⁹ Otakara Novotného⁷⁰ a Pavla Janáka,⁷¹ jenž spravuje Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze. V nich se nachází projektová dokumentace k realizovaným, ale i zamýšleným novostavbám Bartoňů, stejně jako podrobné plány k rekonstrukci a dostavbě zámku ve Zbraslavi, či různé variantní, ideové a soutěžní návrhy vzešlé z popudu Bartoňů. V Janákově pozůstalosti se rovněž dochovala přijatá a odeslaná (ve formě opisů a konceptů) korespondence se stavebníky, staviteli a dodavateli, účetní materiály vypovídající o náročnosti prací a jedinečná fotodokumentace pořízená v začátcích užívání objektů. Uvedené pozůstalostní fondy vhodně doplňuje spisový materiál uložený na odboru výstavby a územního plánování příslušného stavebního úřadu, kde je deponována dokumentace z průběhu vlastního stavebního řízení a ne vždy libá vyjádření majitelů sousedních pozemků k zamýšlenému projektu.⁷²

Další prameny, související tentokrát se zásadními předěly v dějinách rodu, se nacházejí v Národním archivu v Praze. Fond Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický

⁶⁶ SOA v Zámrsku, fond 374 Velkostatek Nové Město nad Metují (dále jen VS Nové Město), plány 459 (1–14).

⁶⁷ Národní technické muzeum v Praze, archiv architektury a stavitelství (dále jen NTM AAS), fond 7 Čenský Alois Jan, desky 20070518/04; 20070612/03; 20070626/02.

⁶⁸ Tamtéž, fond 21 Kotěra Jan, desky 20060327/03; 20070421/23; 20070603/01; balík 20071227/04.

⁶⁹ Tamtéž, fond 26 Machoň Ladislav, kart. 20070614/12.

⁷⁰ Tamtéž, fond 80 Novotný Otakar (dále jen Novotný), balík 20080402/06; desky 20101020/02; 20061019/01; 20061207/01.

⁷¹ Tamtéž, fond 85 Pavel Janák (dále jen Janák), kart. 12; 15; 17; 29; 30–38; 79; 80; 83; 87; 92; 93; 99; 101; 141; desky 73/a; 73/b; 74/a; 74/b; 75; 75/a; 75/b; 76; 76/a–h; 76/k; 76/m; 76/n; 76/p; 76/s; 76/v; 76/z.

⁷² Městský úřad Náchod (dále jen MÚ Náchod), odbor výstavby a územního plánování (dále jen OVÚP), spis k domu čp. 105, 242, 243.

archiv obsahuje poměrně rozmanitý materiál týkající se udělení šlechtického titulu Bartoňům v roce 1912.⁷³ Nedílnou součástí fondu jsou koncepty nobilitačních listin s vyobrazením a popisem uděleného erbu, úřední akta vzniklá z činnosti centrálních úřadů během nobilitace, korespondence mezi c. k. ministerstvem vnitra a Josefem Bartoněm seniorem a materiály o přenesení šlechtického titulu, znaku a predikátu na Václava Bartoně. Ve fondu Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory majitelů velkostatků jsou sice primárně soustředěny archiválie spjaté s první pozemkovou reformou na velkostatkách Nové Město nad Metují a Zbraslav, které byly v majetku Bartoňů, v řadě písemností jsou nicméně popsány rekonstrukční práce na zámeckých budovách a patronátních nemovitostech i charitativní a mecenášská činnost včetně vynaložených finančních prostředků.⁷⁴ S průběhem pozemkové reformy dále souvisí fond Svaz československých velkostatkářů, kde je uložena (mimo jiné) i obsáhlá korespondence Josefa a Cyrila Bartoňových se Svazem, v níž se zachovala také řada novinových výstřižků k jejich životním jubileím.⁷⁵ O dosud neznámém postoji Cyrila Bartoně ke kolaborantským organizacím za druhé světové války vypovídá – i když velice omezeně – fond Česká liga proti bolševismu.⁷⁶ K působení Bartoňů v období druhé Československé republiky a protektorátu se vztahují též nepočtené archiválie uložené v Archivu kanceláře prezidenta republiky.⁷⁷

Prameny týkající se záležitosti dostavby Chrámu svatého Víta na Pražském hradě, respektive vybudování a zařízení kaple Bartoňů v dómu, obsahuje písemná část fondu Jednota pro dostavění Chrámu svatého Víta, již má ve své správě Archiv Pražského hradu.⁷⁸ Ve fondu se nalézají dopisy zástupců Jednoty a stavitele chrámu Kamila Hilberta s Josefem a Cyrilem Bartoněm, metropolitní kapitulou, Františkem Kyselou, Karlem Štíplem a dalšími umělci, dodavateli a prováděcími firmami, včetně detailně vedené účetní evidence a technických podkladů.

⁷³ Národní archiv (dále jen NA), fond 323 Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický archiv (dále jen ŠA), kart. 28, inv. č. 2, Bartoň z Dobenína.

⁷⁴ Tamtéž, fond 705 Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha (dále jen SPÚ–VS), kart. 370–376, vlastnický soubor L 23 (velkostatek Zbraslav); kart. 376–383, vlastnický soubor L 24 (velkostatek Nové Město nad Metují).

⁷⁵ Tamtéž, fond 268 Svaz československých velkostatkářů, Praha, kart. 115.

⁷⁶ Tamtéž, fond 739 Česká liga proti bolševismu, Praha (dále jen ČLB), kart. 1.

⁷⁷ Archiv kanceláře prezidenta republiky, fond 1 Kancelář prezidenta republiky, kart. 2, sign. Os 360/49; kart. 177, inv. č. 1202, č. j. D 2684/40; kart. 190, inv. č. 1261, sign. P 822/42. Tamtéž, fond 2 Národní soud, sign. NS 2/39, Bartoň-Dobenín Josef.

⁷⁸ Archiv Pražského hradu (dále jen APH), fond 2 Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta – písemná část (dále jen Jednota), kart. 7, sign. Kaple Bartoňů.

Korespondence Bartoňů s historikem Zdeňkem Wirthem a korespondence Wirtha s architektem Dušanem Jurkovičem, týkající se mimo jiné přestavby zámku v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi nad Vltavou, je součástí obsáhlého Wirthova fondu v oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.⁷⁹ Vedle dopisů je součástí sbírky také několik novinových a časopisových výstřižků, které se vztahují k rekonstrukci novoměstského zámku a zde odhaleným barokním freskám Fabiána Václava Harovníka. Několik drobnějších článků z pera redaktora *Náchodských listů* Františka Karla Zachovala, jenž jsou věnovány historii rodu Bartoňů, jejich podnikání a průběhu první pozemkové reformy na velkostatku v Novém Městě nad Metují, se nachází v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.⁸⁰

Řada archiválií, které se dotýkají Bartoňů a jejich aktivit, je rovněž součástí několika fondů Státního okresního archivu Náchod. Jde především o fond Okresní úřad Náchod zahrnující materiály úřední povahy, jež vznikly v souvislosti se stavbou a financováním Bartoňova okresního sirotčince v Náchodě (1908–1909), Bartoňova okresního chorobince v Náchodě (1928–1931) a úpravami přádelny ve Starém Městě nad Metují (1908–1928).⁸¹ Ve fondu Archiv města Náchod je naproti tomu uložen aktový materiál týkající se Bartoňova městského domova v Náchodě (1930–1934), přístavby administrativní budovy u továrny v Bražci či udělení měšťanského práva Josefu Bartoňovi.⁸² Výše jmenovaných dobročinných projektů se okrajově dotýká i fond Městský úřad Náchod⁸³ a Okresní zastupitelstvo Náchod.⁸⁴ Vyšetřovací spisy trestně nalézacích komisí – které přezkoumávaly, zdali se Bartoňové během německé okupace neprovinili proti národní cti – jsou ve fondu Okresního národního výboru Náchod.⁸⁵ Spisový materiál k případu Josefa Bartoně juniora, jenž za svou podporu

⁷⁹ Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení dokumentace (dále jen ÚDU AV ČR OD), fond Zdeněk Wirth (dále jen Wirth), bez čísel kart.

⁸⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond 1979 Zachoval František Karel (dále jen Zachoval), bez čísel kart.

⁸¹ Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA Náchod), fond 710 Okresní úřad Náchod I (dále jen OÚ Náchod I), kart. 10, sign. B255; kart. 100, sign. 15/B/3.

⁸² Tamtéž, fond 959 Archiv města Náchod (dále jen AM Náchod), kart. 601, inv. č. 2009, sign. VII/26; kart. 617, inv. č. 2109, sign. IX/34; kart. 663, inv. č. 2422, sign. IV/4; kart. 667, inv. č. 2434, sign. VI.

⁸³ Tamtéž, fond 1558 Městský úřad Náchod, demoliční spis čp. 550.

⁸⁴ Tamtéž, fond 851 Okresní zastupitelstvo Náchod (dále jen OZ Náchod), kart. 44, inv. č. 91, sign. E.

⁸⁵ Tamtéž, fond 1417 Okresní národní výbor Náchod II (dále jen ONV Náchod II), kart. 93, inv. č. 1136, sign. III – sinel, vyšetřovací spisy trestně nalézací komise: 964/45 tr. – Josef Bartoň; 295/45 tr. (vs 600/45) – Cyril Bartoň.

fašistických organizací skončil před lidovým soudem, je součástí fondu Mimořádný lidový soud Hradec Králové uloženého ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.⁸⁶

Uvedený přehled archivního materiálu posloužil nejen pro potřeby této práce, ale měl by představovat alespoň základní vodítko (i když si v žádném případě nečiní nárok na úplnost) pro všechny, kteří se v budoucnu rozhodnou věnovat studiu rodu Bartoňů v jeho nejrůznějších aspektech.

2.2 Tištěné prameny

Mezi tištěné prameny lze na prvním místě zařadit dvoudílnou rodovou kroniku z roku 1940.⁸⁷ Ta sestává z historie či lépe genealogie rodiny zpracované (na základě údajů sebraných Cyrilem Bartoněm) historikem Jaroslavem Charvátem a z paměti Cyrila Bartoně obsahujících jeho osobní postřehy.⁸⁸ Mezi další tištěné prameny patří sborníky vydané průběhu 30. a 40. let k významným životním jubileím bratrů Josefa a Cyrila Bartoňových, které redigovali redaktor *Náchodských listů* František Karel Zachoval a náchodský knihovník a kronikář Václav Fryček.⁸⁹ V nich jsou jednak oslavné zdravice od přátel a známých, jednak obecnější příspěvky týkající se života a dění na Náchodsku, Novoměstsku a Zbraslavsku. František Karel Zachoval rovněž napsal krátkou brožurku o životě a díle Josefa Bartoně seniora.⁹⁰

Drtivá většina prací o Bartoních čerpá informace převážně z uvedené rodové kroniky, což se jeví jako značně problematické, neboť znění textu a koncepce spisů podléhala redakci Bartoňů. Na jedné straně tyto prameny zaznamenaly řadu cenných a zajímavých informací, na straně druhé však nevyhnutelně obsahují (podobně jako jiné memoáry a oslavné texty) subjektivní hodnocení a zkreslené informace, a proto je nutné k nim přistupovat obezřetně a považovat je spíše za doplňkový pramen.

⁸⁶ SOA v Zámrsku, fond 1384 Mimořádný lidový soud Hradec Králové (dále jen MLS HK), kart. 83, sign. Ls 39/48 – Josef Bartoň.

⁸⁷ CHARVÁT, Jaroslav: *Kronika rodu Bartoňů*. 1. díl. Náchod sine anno (1940). Druhý díl kroniky citován v pozn. 19.

⁸⁸ K Jaroslavu Charvátovi viz JIROUŠEK, Bohumil: *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*. Praha 2011.

⁸⁹ FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko*. Náchod 1933; ZACHOVAL, František Karel (ed.): *Přátelé Cyrila Bartoně-Dobenína k jeho sedmdesátým narozeninám*. Červený Kostelec 1933; TÝŽ (ed.): *Kruh přátel Josefa Bartoně-Dobenína k 8. červnu L. P. 1937*. Červený Kostelec 1937; BEZ AUTORA: *Josefu Bartoňovi, rytíři z Dobenína, k osmdesátým narozeninám*. Nové Město nad Metují 1942.

⁹⁰ ZACHOVAL, František Karel: *Josef Bartoň z Dobenína* (dále jen *Josef Bartoň*). Praha 1940.

3. Historie rodu a rodinného podnikání

3.1 Starý svět

Prvním historicky doloženým členem rodu Bartoňů byl Staněk řečený Polák, Poláček či vrátný, jenž se narodil někdy v první čtvrtině 16. století a zemřel roku 1577 jako sedlák v Nízké Srbské (*Nieder Sichel*) spadající pod náchodské panství.⁹¹ Vlastnil zde značně velký grunt, který v roce 1566 postoupil za 90 kop míšeňských svému synu Bartolomějovi zvanému Bartoň či také Bartoš Staňků.⁹² Bartoň (Bartoš) Staňků držel hospodářství do roku 1592, kdy jej prodal za 190 kop míšeňských Pavlu Procházkovi a odstěhoval se do chalupy, kterou si jen několik let před tím postavil na zahradě otcovského gruntu. O necelý rok později však chalupu vyměnil za dům se zahrádkou v blízkém Machově (*Machau*), kde brzy na to zemřel.⁹³

Z manželství Bartoně Staňků s Lidmilou se narodili během poslední čtvrtiny 16. století synové Jakub, Jan a Jiřík. Jiřík Bartoňů držel do roku 1615 krčmu ve vsi Lhotě. V téže roce se odvážil ke smělému počínu: výměnou za krčmu a 600 kop míšeňských převzal od Vávry Harova grunt v Nízké Srbské, jenž obratem dal Pavlu Procházkovi za chalupu a Maděrovskou pustinu. Tak se ocitl zpět na rodném statku, zvětšeném však o pozemek v hodnotě 250 kop míšeňských.⁹⁴ Tím jeho majetkové převody nekončily. Roku 1617 koupil v Machově od Matěje Maděry grunt za 465 kop míšeňských a po dvou letech ho (tentokrát ovšem bez pustiny) prodal za 200 kop Janu Kulhánkovi. Těmito promyšlenými převody položil Jiřík Bartoňů základy k rodinnému majetku, a když v roce 1621 zemřel, zanechal po sobě značné dědictví. Manželce Mandaleně a dětem Václavovi, Pavlovi, Dorotě a Anně odkázal padesát kop míšeňských v hotovosti, nejstarší syn Václav navíc obdržel chalupu s pustinou a mladší Pavel tkalcovský stav s příslušenstvím.⁹⁵

⁹¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 10, 12.

⁹² Tamtéž, s. 10–11, 13. Ke vzniku uvedených příjmení a jejich významu podrobněji viz KOTÍK, Antonín: *Naše příjmení: studie ku poznání příjmení českoslovanských, s ukázkami jejich hojnosti, rozmanitosti a namnoze zvláštního rázu a s pokusem o vysvětlení jich původu a smyslu*. Praha 1897, s. 10–11, 31; MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. Praha 1983, s. 41, 216–217; MATES, Vladimír: *Jména tajemství zbavená: malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*. Praha 2002, s. 17–18.

⁹³ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 14.

⁹⁴ Tamtéž, s. 14–16.

⁹⁵ Tamtéž, s. 16.

Václav Bartoň se narodil okolo roku 1600. Někdy po roce 1630 se oženil s Dorotou, jež byla o deset let mladší, a z tohoto svazku vzešlo celkem šest dětí: Jan, Mariana, Anna, Kateřina, Pavel a Jakub. Po smrti Doroty si vzal Marianu, s níž měl ještě Alžbětu, Václava a Rozinu a zemřel v roce 1675.⁹⁶ Václav Bartoň nebo také Jahelka, jak býval nazýván, pokračoval v rozšiřování rodového majetku. Zděděnou chalupu směnil roku 1628 za statek v Nízké Srbské, přičemž doplatil na hotovosti dalších 220 kop. V roce 1635 se ujal gruntu po zběhlém Jiříku Justovi, takže vlastnil 20 strychů rolí a tři potahy, choval pět krav a dvě jalovice a ve vlastním rybníčku měl dvě kopy násad.⁹⁷ V roce 1659 pak ještě přikoupil za 56 kop a 1 korec žita pustinu Martina Fabiána. Tento majetek později rozdělil mezi dva syny z prvního manželství Jana a Pavla, kdežto třetí syn Jakub vstoupil do armády a sám pak žil od roku 1668 až do své smrti v roce 1675 v chalupě v Nízké Srbské.⁹⁸

Jan Bartoň, který se narodil v roce 1635 jako nejstarší syn Václava Bartoňu-Jahelky, rod v mnoha ohledech stabilizoval. Nejen proto, že se jeho osobou v rodině ustálilo rodové přízvisko Bartoň, ale také proto, že se po majetkových ziscích svého otce, děda a praděda spokojil se zděděným majetkem. Hospodařil na něm bez větších změn až do své smrti v roce 1690. S manželkou Salomenou měl osm dětí: Tobiáše, Jana, Marianu, Václava, Matěje, Michala, Annu a Dorotu, z nichž nejstarší Tobiáš převzal otcovský grunt a vyplácel dědické podíly svým sourozencům. V roce 1694 tak vyplatil mladšímu bratru Václavovi – jenž si 7. listopadu vzal v Polici nad Metují Lidmilu, dceru Jana Tomáše – z otcovského statku „za vejpravu svatební“ 10 kop a zbytek podílu mu odevzdal roku 1707.⁹⁹ Václav narozený v roce 1672 prožil ničím nepohnutý venkovský život na chalupě v Machově, kde v roce 1736 zemřel. Stejně tomu bylo i v případě jeho syna Václava, který přišel na svět roku 1699. Tomu se s manželkou Elizabetou narodil rovněž syn Václav (1723–1782).¹⁰⁰

Jeho osobou byly přerušeny poněkud stereotypní osudy rodu. 20. února 1748 se oženil s Rozinou Koclíkovou, s níž žil v Nízké Srbské. Po její smrti se však roku 1768 oženil s Annou Ptáčkovou, a snad hospodářsky motivovaný sňatek jej přivedl do Žďárek (*Klein Brand*). S touto vesnicí pak byly spojeny další osudy Václavových

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ PEŠÁK, Václav: *Berní rula*. 13. díl, 2. svazek. *Kraj Hradecký*. Praha 1954, s. 367.

⁹⁸ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 19.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 19–20.

potomků.¹⁰¹ Syn z druhého manželství s Annou Ptáčkovou, Václav (*1769), založil v sedmadvaceti letech osadu Mokřiny. Starší Václavův syn z prvního manželství Jan (1752–1794) se oženil 10. února 1778 s Dorotou Vavřenovou (1756–1822), s níž měl pět potomků – Josefa, Antonína, Jana, Alžbětu a Marii, kteří žili ve Žďárkách.¹⁰²

Obrat v doposud poklidném selském životě Bartoňů nastal v osobě Janova syna Josefa (1779–1821). Ten se nespokojil s hospodařením na otcovském gruntu a 13. prosince 1808 koupil od Martina Kimra – s jehož dcerou Annou (*1782) byl sezdán 11. února 1800 – chalupu čp. 36 ve Žďárkách.¹⁰³ Po splacení poslední splátky svému tchánovi prodal roku 1815 rodnou chalupu čp. 48 svému bratru Antonínovi za 175 zlatých. Příliš možností k dalšímu rozmnožení majetku neměl, neboť šest let poté předčasně zemřel. Našetřené peníze větším dílem přešly na jeho druhorozeného syna, v pořadí dalšího, Josefa (1803–1849). V jeho rukou se staly základem nového, ve svých důsledcích velkolepého hospodářského rozmachu rodu.¹⁰⁴ Josefův nejstarší bratr Václav (1800–1857) prožil většinu života mimo rodné Žďárky. Po mnohaleté vojenské službě žil se svou rodinou v Broumově (*Braunau*), avšak hmotné problémy jej roku 1840 přivedly do Vídně, kde při audienci u císaře Ferdinanda I. Dobrotivého požádal o „provizii“.¹⁰⁵ Císař jeho prosbu vyslyšel a po nějakém čase obdržel místo vězeňského dozorce v Nitře v Horních Uhrách, kde strávil zbytek života.¹⁰⁶

Ačkoliv byl Josef katolík, oženil se 24. února 1829 s evangeličkou Veronikou Kubečkovou (1804–1848) ze Žďárek.¹⁰⁷ Záhy po sňatku chtěl po vzoru jiných zkusit své štěstí zřízením tkalcovské výroby v Lodži, jež byla tehdy střediskem továrního textilního průmyslu. Měl již kladně vyřízenou žádost od lodžského purkmistrovského úřadu, ale po domluvě rodiny od svého úmyslu upustil.¹⁰⁸ I v dosavadním působení však uplatnil svoji podnikavost. Nikoliv ve výhodných majetkových převodech nebo ve zvyšování hospodářského výnosu zděděných pozemků, ale v odvětví, které bylo odedávna vedle zemědělské činnosti hlavním zdrojem obživy zdejšího podhorského

¹⁰¹ Tamtéž, s. 20. Srov. ČEŠKA, Ivan: *Rod Bartoňů z Dobenína (I)* (dále jen *Rod I*). Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráka, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 18, 1999, s. 49.

¹⁰² CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 21.

¹⁰³ Tamtéž; ČEŠKA, I.: *Rod I*, s. 49.

¹⁰⁴ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 21–22; ČEŠKA, I.: *Rod I*, s. 49.

¹⁰⁵ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 22.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 22.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 2.

obyvatelstva – v tkalcovství.¹⁰⁹ Josef Bartoň, zabývající se jako generace před ním tímto řemeslem, bystře vycítil, jaké zboží trh požaduje. V rodné chalupě proto začal na dvou stavech vyrábět kanafas, který prodával na týdenních trzích po okolních městech. Kvalita jeho lněných výrobků zvyšovala poptávku do té míry, že jí nestačil uspokojit vlastním zbožím, a proto začal od svých sousedů kupovat hotové plátno. Přestože byla konkurence v podobě strojově zpracovaného anglického zboží velká, dařilo se výrobě i obchodu.¹¹⁰ Během několika let získal touto činností dostatečně velký kapitál a v roce 1842 koupil od Josefa Falty za 4 250 zlatých konvenční měny v sousední Vysoké Srbské (*Hoch Sichel*) tzv. Sejdlovské bělidlo čp. 66 – původně selský grunt. Po nutné opravě budovy si najal běliče Antonína Kocha. Pro nepatrné množství vody v přilehlém potoku však běličská živnost nepřinesla kýžené výsledky, a proto uzavřel na podzim 1845 obchodní smlouvu s firmou Franz Balzar v Dolních Kounicích na Moravě, podle které měl pravidelně každých čtrnáct dní posílat kartoun určené jakosti z bavlněné příze, jež mu Balzar dodával. Josef uvedeným podmínkám smlouvy nejen dostal, ale později dodával hotové zboží dokonce týdně. Zaměstnával až 300 domácích tkalců a vedle dodávek pro Balzara vyráběl ještě plátno a kanafas ve vlastní režii. Původní bělidlo rozšířil nákladem několika tisíc zlatých o barevnu, tiskárnu a mandl, kde zaměstnal barvířského mistra a formaře na zhotovování vzorků a ručních tiskařských forem. Josefovo podnikání nabylo takových rozměrů, že v roce 1847 převzal další faktorství pro firmu Dominik Knězek v Místku. V této době také začal přemýšlet, zda by nebylo výhodnější přesídlit z venkova do některého města, konkrétně Police nad Metují, v níž se konaly proslulé a hojně navštěvované trhy. Svůj úmysl nakonec nerealizoval a zakoupil v rodných Žďárkách za 6 400 zlatých Bohadlovský statek čp. 1, do jehož úprav investoval značné částky. Další jeho plány překazila předčasná smrt. Dědici se stali nezletilí synové František (*1833) a Josef (1838–1920). Jejich poručníci pronajali bělidlo ve Vysoké Srbské (Josefův podíl) hronovskému vydavači Josefu Šrůtkovi, část statku čp. 1 ve Žďárkách Josefu Židovi a faktorství pro firmu Balzar převzal žďárecký rychtář Josef Seydl. Ačkoliv nezbylo z prosperujícího obchodu Josefa Bartoně téměř nic, započala nejdůležitější kapitola v dějinách rodu.¹¹¹

¹⁰⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 23.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 23–24; ČEŠKA, I.: *Rod 1*, s. 49.

¹¹¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 24–29; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 2–3.

3.2 Nový svět

3.2.1 Generace zakladatelů

Nákladníkem byl po jistou dobu také mladší ze synů Josef, který se v letech 1852–1854 na otcovo přání vyučil barvířem u mistra Jana Exnera ve Verněřovicích. Po ročním vandru v Rakousku, Uhrách, na Moravě a Haliči se vrátil domů a brzy poté (7. října 1856) uzavřel sňatek s Annou Kosinkovou (1835–1913) z Vysokova. Po skončení pozůstalostního řízení a uplynutí nájemní smlouvy se na jaře 1858 ujal svého dědictví – bělidla s barevnou a tiskárnou ve Vysoké Srbské. Protože nájemcům barvířská živnost příliš nekvetla, dal přednost bělidlu. Potýkal se však s nedostatkem vody v potoce, jako jeho otec, a tak pronajmul bělidlo Janu Umlaufovi z Hronova a vrátil se k barvení. Opět bez většího úspěchu. V květnu 1865 vyhořelo nepojištěné bělidlo a záhadně zmizel bratr František, který odjel s plátny do Brna a už se nevrátil. Josef Bartoň se octl takřka na mizině, nebyl schopen splácet dluhy a v březnu 1866 musel vyhořelé bělidlo prodat.¹¹²

Krach rodinného podnikání ho na jaře následujícího roku přivedl k rozhodnutí přestěhovat se do Náchoda, tehdy ještě malého tříapůltisícového města. Na Horském předměstí si pronajal na šest let dům čp. 33, nakoupil vybavení (tři kádě na barvení indigem, několik tiskařských stolů a formy na potiskování plátna) a začal provozovat barvířskou činnost. Zpočátku pracoval sám se ženou a odrostlejšími dětmi, později si najal dva tovaryše a zaučoval dva učedníky. Zboží šlo dobře na odbyt, hladkomodrá plátna a potiskované modré šátky se prodávaly až v alpských zemích (Štýrsko, Horní Rakousy a Solnohradsko). Obchodní kontakty navazoval Josef Bartoň sám na trzích v Plzni a Brně, později i v Rusku.¹¹³

Zřízená dílna přestala brzy vyhovovat a již na jaře 1870 přenesl svou živnost do nově zakoupeného domu čp. 10 na Plhově.¹¹⁴ Při té příležitosti požádal o „laskavé udělení práva měšťanského pro město Náchod“.¹¹⁵ Po přesídlení a rozšíření výroby přestal vykupovat rezné zboží od náchodského obchodníka Josefa Šrůtka a místo toho začal vydávat lněnou a bavlněnou přízi domácím tkalcům v okolních vsích. Tím

¹¹² CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 35–42; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 5.

¹¹³ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 42–43; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 5.

¹¹⁴ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 43–44.

¹¹⁵ SOkA Náchod, AM Náchod, kart. 617, inv. č. 2109, sign. IX/34, udělení měšťanského práva Josefu Bartoňovi.

podstatně snížil výrobní náklady a dosáhl vyšších zisků. V té době již Josef Bartoň zaměstnával několik tovaryšů a učedníků a zboží se nesušilo na plotech, ale v nové, vytápěné sušárně.¹¹⁶

Na počátku 80. let 19. století se podnikání tak dařilo, že začal Josef Bartoň uvažovat o přechodu ke strojové výrobě. Provozovna na Plhově nebyla přes všechny provedené úpravy již k dalšímu rozšiřování výroby vhodná, a tak bylo potřeba najít místo pro nový tovární objekt. Nejstarší syn Ladislav (1858–1939), vedoucí pobočky (skladu) ve Vídni, zprvu navrhoval zakoupit zrušený cukrovar ve Zdicích u Berouna, jež bylo možné celkem snadno přestavět na textilní továrnu.¹¹⁷ Pro velkou vzdálenost od Náchoda však otec jeho návrh zamítl a 7. září 1884 zakoupil za 5 000 zlatých spáleniště Kašparova mlýna na rozhraní Starého Města nad Metují a Bražce. Plány na stavbu barevny, sušárny, tiskárny a tkalcovny načrtl v hrubých rysech třetí syn Cyril Adolf (1863–1953) a rozpracoval náchodský stavitel Josef Hakauf. V květnu příštího roku vydalo okresní hejtmanství stavební povolení, v červnu stály obvodové zdi do výše prvního patra a na podzim byl objekt dokončen.¹¹⁸ Ještě před koncem roku byla zahájena výroba v barevně a tiskárně – nejprve pouze ruční jako na Plhově, kde se nadále vydávala příze domácím tkalcům a přijímalo hotové zboží – a na jaře roku 1886 byla uvedena do provozu tkalcovna s 26 mechanickými stavý a jedním soukacím a snovacím strojem poháněnými vodním kolem, jež bylo později doplněno parním strojem.¹¹⁹

Stavbou továrny se dostal Josef Bartoň do vážných finančních potíží, které se mu však podařilo překonat s pomocí syna Josefa Bohumila (1862–1951), jenž získal kontakty na Živnostenskou banku a český Úvěrní spolek.¹²⁰ Zlepšení finanční situace továrny se projevilo především v rozšíření výroby. Po první přístavbě (1888) měla tkalcovna 56 stavů, po druhé (1890) již 86 stavů. Vedle toho přibyl nový šlichtovací stroj, který snížil výrobní náklady a umožnil připravovat osnovy i pro jiné tkalcovny v okolí. Závodu se dařilo a postupně se přecházelo od výroby lněného zboží ke tkaní

¹¹⁶ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 44–45; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 5, 7.

¹¹⁷ HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 7.

¹¹⁸ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 51–52.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 53; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 7–8.

¹²⁰ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 55, 73; ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace zakladatelů*. *Náš čas*, č. 25, 20. 6. 1990, s. 4.

bavlněných látek, zvláště hladkomodrých nemandlovaných molin nebo pracovních keprů.¹²¹

9. srpna 1890 přijal Josef Bartoň senior za společníka svého druhorozeného syna Josefa a 23. února 1894 i třetího syna Cyrila, z nichž každému postoupil třetinu prosperujícího podniku.¹²² Firma od té doby nesla jméno Staroměstská mechanická tkalcovna, barevna a tiskárna Josef Bartoň a synové. Jméno továrny se nezměnilo ani po 3. srpnu 1902, kdy se Josef senior vzdal za 113 512 korun a měsíční důchod 550 korun svého třetinového podílu ve prospěch obou synů, kteří navázali na jeho zakladatelský vklad a přispěli k dalšímu rozvoji továrny.¹²³

Poté, co byl zrušen provoz na Plhově, se Josef Bartoň v roce 1893 přestěhoval do moderního, dvoupatrového domu s vodovodem, koupelnami a ústředím topením, jenž si nechal vybudovat za 30 000 zlatých na místě bývalého hostince U Tří kaprů na nejrušnější městské ulici Kamenici. Zchátralou budovu zakoupil 13. června 1892 za 12 000 zlatých od Jana Vacka.¹²⁴ V té době byl již váženým občanem Náchoda a zastával řadu veřejných funkcí. V roce 1873 – tři roky poté, co obdržel měšťanské právo – se stal členem městského zastupitelstva. O dva roky později ho zastupitelstvo jmenovalo členem komise pro zkoumání stavu obecních lesů, kde z titulu své funkce prosadil, aby bylo vedení lesního hospodářství svěřeno odborně školenému lesníkovi. Horlivě se podílel také na správě nově postaveného městského pivovaru.¹²⁵ V roce 1884 byl zvolen členem městské rady a v červenci 1889 ho jmenovala c. k. okresní školní rada v Novém Městě nad Metují dohlížitelem (školdozorcem) na chlapecké škole v Náchodě. Tuto funkci zastával až do roku 1897. V roce 1891 se s tehdejší purkmistrem Tichým přičinil o založení městské spořitelny a v čele jejího ředitelství pak setrval devatenáct let. Jako člen městské rady a později purkmistrův náměstek se také podstatně zasadil o zřízení české obecní vyšší školy reálné (1896) a připojení Náchoda na meziměstskou telefonní síť (1897).¹²⁶

Všeobecná oblíbenost, uznávaná svědomitost a obětavost zapříčinily, že se Josefu Bartoňovi dostávalo stále nových funkcí. Byl jmenován školním dohlížitelem na dívčí obecné a měšťanské škole prvního obvodu, v roce 1898 byl zvolen členem

¹²¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 75; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 8–9.

¹²² CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 55.

¹²³ Tamtéž, s. 55–56.

¹²⁴ Tamtéž, s. 48.

¹²⁵ Tamtéž, s. 49. Srov. ČEŠKA, Ivan: *Rod Bartoňů z Dobenína (2)* (dále jen *Rod 2*). Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráka, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 19, 1999, s. 47.

¹²⁶ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 57; ZACHOVAL, F. K.: *Josef Bartoň*, s. 15–16. Srov. ČEŠKA, I.: *Rod 2*, s. 47.

výboru pro postavení nového děkanského chrámu a téhož roku byl c. k. zemským finančním ředitelstvím ustanoven coby člen odhadní komise pro daňové záležitosti. 21. prosince 1899 byl jednomyslně zvolen náhodským starostou. Za jeho úřadování došlo, mimo jiné, ke stavbě budovy reálné školy (1901) a nové radnice (1902–1904). V čele města stanul i po obecních volbách v roce 1904, ale již následujícího roku se této funkce vzdal. V červnu 1906 ho jednomyslně zvolili okresním starostou. Právě zde po sobě zanechal nejvýraznější dílo, když vlastním nákladem vybuřoval v letech 1908–1909 okresní sirotčinec. Tímto humánním gestem uzavřel své veřejné angažmá a postupně rezignoval na všechny funkce. Ponechal si jen členství v okresním výboru a ve správách vztahujících se ke školství.¹²⁷

30. listopadu 1908, kdy císař oslavil 60. výročí od nástupu na trůn, byl Josef Bartoň vyznamenán rytířským křížem Řádu Františka Josefa.¹²⁸ Za zásluhy o obecné blaho a rozvoj průmyslu byl jmenován čestným občanem Náchoda, Žďárek, Starého Města nad Metují a Velkého Poříčí a poté, nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 6. dubna 1912, bez taxy povýšen do rytířského stavu.¹²⁹ Josef Bartoň si této pocty velmi vážil a obratem požádal o zhotovení nobilitačního diplomu a udělení predikátu „Lípa“, „Kácov“ nebo „Bartoňov“.¹³⁰ Úředníci šlechtického odboru však jeho žádost odmítli s tím, že jde ve všech případech o místní názvy, a tak požádal o predikát „Dobenín“.¹³¹ Ten mu už schválen byl, přestože se jednalo o jméno vrchu nedaleko Náchoda, který sehrál významnou roli v dějinách Čech i celé monarchie – poprvé byl zmiňován již v *Kosmově kronice*¹³² a 27. června 1866 se nedaleko odtud odehrála jedna z prvních bitev prusko-rakouské války.¹³³ Listinou ze 17. června 1912 tak získal predikát rytíř Bartoň z Dobenína (*Ritter Bartoň von Dobenín*) a erb.¹³⁴

¹²⁷ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 57–58, 60.

¹²⁸ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 12, inv. č. R 88, jmenovací dekret k rytířskému kříži Řádu Františka Josefa.

¹²⁹ NA, ŠA, kart. 28, inv. č. 2, Bartoň z Dobenína, dopis Josefa Bartoně ministerstvu vnitra ve Vídni, Náchod 22. 5. 1912.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž, dopis Josefa Bartoně ministerstvu vnitra ve Vídni, Náchod 9. 6. 1912. Srov. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 190.

¹³² První zmínka o „místě zvaném Dobenína“ se objevila v *Kosmově kronice* v souvislosti s rokem 1068, kdy sem kníže Vratislav II. svolal zemský sněm, na němž se mělo rozhodnout o volbě nového pražského biskupa. Na sněmu přitom nešlo jen o spor mezi členy Přemyslovského rodu, ale zejména o jejich rozdílné postoje při prosazování kandidáta německého a českého původu. Josef Bartoň si byl těchto okolností dobře vědom a vzhledem ke svým pročeským postojům o přídomek velmi usiloval. Srov. HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie (edd.): *Kosmova kronika česká*. 6. vyd. Praha 1975, s. 105.

¹³³ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 190.

¹³⁴ NA, ŠA, kart. 28, inv. č. 2, Bartoň z Dobenína, nobilitační diplom, Vídeň 17. 6. 1912.

Po smrti milované manželky Anny v lednu 1913 se stáhl do ústraní a veškerý volný čas věnoval četbě historických, zeměpisných a filozoficko-náboženských knih, procházkám a rodině. Zemřel 12. prosince 1920, dva roky po vyhlášení samostatné Československé republiky.¹³⁵

3.2.2 Generace budovatelů

Z manželského svazku Josefa a Anny Bartoňových vzešlo celkem jedenáct dětí. Kromě Františky († 1861), která zemřela v kojeneckém věku ještě ve Vysoké Srbské a Vincence (1867–1872) se všechny dožily dospělého věku.¹³⁶ Děvčata byla připravována k „poslání příštích manželek a hospodyň“ a čekala, až „přijde jejich čas a ten vhodný muž, který je odvede z otcovského domu“.¹³⁷ Nejstarší dcera Žofie (1857–1891) se v roce 1877 provdala za Aloise Dintera, majitele úpravny a bělidla ve Velkém Poříčí, po dvou letech ji následovala Anna (1860–1883), která si vzala hostinského z Plesu Eduarda Niedra a v roce 1883 pak Františka (1865–1947), jež se vdala za náhodského obchodníka Antonína Havlíčka.¹³⁸ Zdena (1871–1934) si roku 1891 vzala náhodského lékárníka Josefa Holzbacha a nejmladší Augusta (1873–1956) se stala v roce 1898 manželkou náhodského továrníka Jindřicha Emmera.¹³⁹ Ani u hochů nebylo rozhodování o jejich budoucím povolání příliš obtížné. Jakmile absolvovali náhodskou měšťanku, vyučili se všichni čtyři – Ladislav, Josef, Cyril i Arnošt (1869–1906) – barvířskému řemeslu. Tím však jejich vzdělání neskončilo. Otec si byl dobře vědom pokroku, jaký přinášela doba, a proto se snažil každému synovi zajistit nějakou specializaci.¹⁴⁰ Ladislava poslal do obchodní školy ve Vídni, Josef navštěvoval nově zřízenou tkalcovskou školu v Náchodě a aby se zdokonalil v němčině i řemesle, pracoval v barvírnách v Chvalči u Trutnova, Místku a Frýdku. Nejmladší Arnošt měl studovat ve Vídni textilní školu s barvířským oddělením, když ale nebyla otevřena, navštěvoval dvouletou barvířskou školu v Liberci. Jen Cyrilovo

¹³⁵ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 57–60, 62–63; ZACHOVÁL, F. K.: *Josef Bartoň*, s. 16–17.

¹³⁶ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 64.

¹³⁷ Tamtéž, s. 65.

¹³⁸ Tamtéž, s. 49, 65. S mnoha hrubými chybami a nepřesnostmi BUBEN, Milan – VAVŘÍNEK, Karel: *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Brandýs nad Labem 2005, s. 61, 64.

¹³⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 49, 65; BUBEN, M. – VAVŘÍNEK, K.: *c. d.*, s. 65.

¹⁴⁰ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 65–66.

vzdělání kráčelo jinou cestou. Původně chtěl být lesníkem, nakonec však vystudoval Vyšší hospodářsko-průmyslovou školu v Táboře a pokračoval na univerzitě v Halle v Německu, kde rovněž absolvoval hospodářskou praxi. Po návratu domů se zapojil do budování nové továrny a u rodinného řemesla již zůstal.¹⁴¹

Práce v podniku byla rozvržena mezi členy rodiny tak, aby každý zastával nejvhodnější místo. Josef senior měl na starosti obchod a korespondenci. Nejstarší syn Ladislav zastupoval závod v Praze a ve Vídni, navštěvoval zákazníky v Čechách, Rakousích a alpských zemích a s otcem jezdil na velké textilní trhy do Brna a Plzně. Mladší Josef měl na starosti technickou stránku výroby, Cyril pak vedl účetnictví a kalkulaci zboží, staral se o hospodárnou výrobu v tkalcovně a barvárně a dohlížel na expedici zboží. Nejmladší Arnošt pracoval pro firmu jako obchodní cestující. Tato dokonalá pracovní souhra trvala velmi krátce, neboť vyvstala otázka, zdali je továrna pro tolik společníků dostatečně velká.¹⁴²

První se osamostatnil Ladislav. Ten přesídlil v roce 1886 do Prahy a zde si zřídil sklad otcových výrobků. Obchody šly tak dobře, že začal po několika letech uvažovat o stavbě vlastní tkalcovny a tiskárny. Pozemky v blízkosti Prahy však byly nad jeho finanční možnosti. Volba nakonec padla na Českou Skalici, kde v roce 1892 vybudoval za 25 000 zlatých barevnu a tiskárnu, v níž zušlechťoval zboží kupované od otcovy firmy a dalších tkalcoven. Dva roky po sňatku s Marií Zohornovou (1895), dcerou obchodníka z nedalekého Opočna, přivedla přírodní katastrofa jeho podnik na pokraj zkázy. Rozvodněná Úpa zaplavila továrnu stojící na jejím břehu do výše jednoho metru a zničila většinu strojů a zboží. Po této události vstoupil do firmy jako veřejný společník mladší bratr Josef a z továrny se na sedm let stal podnik Bratři Bartoňové, barvárna a tiskárna v České Skalici. Do roku 1903 se postavení továrny stabilizovalo, Josef se společnickým podílem 250 000 korun vystoupil a podnik se vrátil k původnímu názvu.¹⁴³ V následujících letech nastal prudký rozmach výroby. Ke staré barevně a tiskárně byla přistavěna moderní tkalcovna, rozšířena barevna a tiskárna a vybudována přípravná včetně šlichtovny. V roce 1913 přikoupil Ladislav Bartoň od průmyslníka Karla Tučka protějšší maloskalickou přádelnu bavlny a při ní postavil mechanickou tkalcovnu. Ve 20. letech pak byla modernizována přádelna,

¹⁴¹ Tamtéž, s. 66–68; HLADKÝ, Ladislav: *Bartoň Ladislav; Josef III. Bohumil; Cyril Adolf, Arnošt*. In: MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. 1. díl. Ostrava 2003, s. 32–34.

¹⁴² CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 68–69.

¹⁴³ Tamtéž, s. 69–71.

čistírna a mísírna, zřízeny nové sklady a garáže a přistavěna další tkalcovna. V roce 1935 se bezdětný Ladislav vzdal vedení a továrnu spolu s pozemky a činžovním domem ve Vídni prodal za 3 800 000 korun příbuzným, z nichž dva (Alois Dinter a Josef junior) byli jeho synovci a třetí (Jiří Čerych) byl manželem jeho neteře Marie. Nová továrna nesla jméno Českoskalická přádelna bavlny, mechanická tkalcovna, barvírna a tiskárna, společnost s ručením omezeným, dříve Ladislav Bartoň v České Skalici. Ladislav Bartoň si zaslouženého odpočinku příliš neužil, neboť o čtyři roky později (1939) zemřel.¹⁴⁴

Ladislavova příkladu následoval také nejmladší z bratrů Arnošt. V roce 1900, kdy uzavřel sňatek s Marií Julišovou, dcerou obchodníka z Hořic, se osamostatnil a uzavřel smlouvu s Karlem Tučkem. Od svého tchána odkoupil rozsáhlé pozemky a bývalou továrnu na tkalcovská brda a paprsky, kterou přebudoval na mechanickou tkalcovnu s názvem Hořická mechanická tkalcovna, šlichtovna a úpravna Tuček a Bartoň. Roku 1902 se společníci rozešli a Arnošt Bartoň přesídlil do Častolovic, kde o čtyři roky později předčasně zemřel.¹⁴⁵

V roce 1902, kdy se Josef senior vzdal svého podílu ve prospěch synů Josefa a Cyrila, měla náhodská továrna již 400 mechanických stavů, disponovala skladem ve Vídni a Budapešti a dodávala výrobky od Skandinávie, přes Balkán až po Blízký východ. Není proto divu, že bratři uvažovali o dalším rozvoji výroby. V letech 1903–1904 se proto uskutečnila přístavba, která navýšila kapacitu tkalcovny o dalších 200 stavů. Přes všechna opatření výroba často nestačila krýt poptávku, takže bylo potřeba znovu rozšířit provoz. Tkalcovna v Bražci po poslední přístavbě neskýtala možnost rozvoje a bratři Bartoňové čelili závažnému rozhodnutí: buď koupit od Antonína Kočnara mechanickou tkalcovnu s 280 stavy na Komenského třídě a na sousedních pozemcích postavit novou mechanickou tkalcovnu, nebo koupit Šrůtkův statek čp. 15 ve Starém Městě nad Metují a na jeho místě zbudovat přádelnu bavlny. Po neshodě s továrníkem Kočnarem se nakonec zúčastnili dražby, statek za 29 050 korun koupili a začali se stavbou přádelny. Projekční práce zadali staviteli Františku Plesnivému z Hradce Králové. V únoru 1905 byl Šrůtkův statek zbourán, v rekordním čase dvou měsíců byly vykopány základy a 19. března (na Josefa) došlo k položení základního kamene. Stavební práce šly tak rychle, že byla už v listopadu celá přádelna hotová a začalo se s montáží strojů, které dodala anglická firma Dobson and Barlow. Během

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 71; HLADKÝ, L.: *Bartoň Ladislav*, s. 33.

¹⁴⁵ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 69–70; HLADKÝ, L.: *Bartoň Arnošt*, s. 34.

roku 1906 došlo k montáži zbylých strojů a na jaře následujícího roku bylo spuštěno 33 000 vřeten.¹⁴⁶ Bratři stavěli v hospodářsky výhodné době a ještě před samotným dokončením stavebních prací se rozhodli v rozvoji pokračovat. Přádělna byla roku 1907 zvýšena o jedno patro, rozšířena do délky a bylo instalováno dalších 40 000 vřeten. Protože dosavadní parní stroj nestačil k pohonu takového množství vřeten a jeho výměna za výkonnější by vedla k půlroční odstávce výroby, Bartoňové zvolili (jako výsledek Cyrilovy studijní cesty po severoitalských a uherských páředelnách) jednotkový pohon třífázovými elektromotory napojenými na nový turbogenerátor.¹⁴⁷ Neustálým rozšiřováním tkalcovny s barevnou v Bražci a postavením nové páředelny se bratři Bartoňové dostali mezi největší a nejmodernější podniky v celé habsburské monarchii. Firma představovala textilní kombinát, který zpracovával vlastní přízi až do finálního výrobku a který v předvečer první světové války zaměstnával jenom v páředelně na 800 dělníků.¹⁴⁸

Po vypuknutí první světové války byla páředělna kvůli nedostatku surovin od listopadu 1915 do poloviny roku 1917 mimo provoz a zaměstnávala okolo stovky dělníků. Tehdy se vyráběla hlavně kopřivová a papírová příze, podobně jako jinde. Na sklonku války pracovalo v továrně už jen 40 dělníků tři dny v týdnu.¹⁴⁹ Válečné události, jež pro mnohé průmyslové podniky znamenaly katastrofu, přinesly továrně zisk okolo 55 milionů korun.¹⁵⁰ V roce 1916 se navíc Josef a Cyril Bartoňové stali majiteli jedné šestiny akciového kapitálu libšvátckých textilních závodů a stejný podíl získali i ve firmě Floriana Hernycha v Ústí nad Orlicí (šestinový podíl zde vlastnil rovněž průmyslník Tomáš Baťa).¹⁵¹

Situace se příliš nezměnila ani po vzniku první Československé republiky, neboť neustále chyběla základní výrobní surovina, bavlna. Obrat nastal až v polovině roku 1919, kdy byly sjednány americké bavlnářské úvěry, na jejichž základě přišly do republiky zásilky americké bavlny. Po stabilizaci československé koruny nastalo prudké zlevnění suroviny, což vedlo ke zvýšené poptávce, kterou dosavadní výroba

¹⁴⁶ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 75–80; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 9, 11–12.

¹⁴⁷ HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 12; ŠAFÁŘ, K.: *Bartoňové: generace zakladatelů*, s. 4.

¹⁴⁸ ŠAFÁŘ, K.: *Bartoňové: generace zakladatelů*, s. 4.

¹⁴⁹ HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 15.

¹⁵⁰ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů*. *Náš čas*, č. 51, 19. 12. 1990, s. 3. V *Kronice rodu Bartoňů* jsou válečná léta, vzhledem k ostatním obdobím, zpracována stručně a pravděpodobně i značně tendenčně. Působení bratří Bartoňů v období první světové války není dosud spolehlivě zodpovězeno a jako takové představuje jeden z možných směrů dalšího výzkumu.

¹⁵¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 83.

nestačila uspokojit. Bartoňové přistoupili k další stavbě budov a rozšíření provozu. V letech 1924–1925 byla přistavěna rozlehlá třípatrová budova a výrobní kapacita dosáhla počtu 85 334 vřeten. Přádelna, která již před tím patřila k nejmodernějším, se nyní stala jednou z největších, elektřinou poháněných přádelen v republice.¹⁵² Vedle výrobních kapacit rostl i počet pozemků a nemovitostí vlastněných firmou, a to nejen v Náchodě, ale i v zahraničí. Odběratelé, jež utrpěli obchodní ztráty a nemohli splatit své dluhy, často umožnili pohledávky realitami, a tak závodu v říjnu 1922 připadly čtyři činžovní domy ve Vídni a pět velkých domů v Berlíně.¹⁵³

Od 20. let se bratři Bartoňové připravovali na zasloužený odpočinek a vedení podniku postupně předávali nastupující generaci svých potomků. 1. ledna 1923 byl přijat za veřejného společníka firmy syn Cyrila Bartoně Josef Jaromír (1897–1972), jemuž otec postoupil polovinu svého podílu a strýc Josef přidal pětinu svého. Josefu Bartoňovi náleželo 40 %, Cyrilu Bartoňovi 25 % a Josefu juniorovi 35 %.¹⁵⁴ V roce 1936 předal Cyril synu Josefovi, v té době již společníkovi Českoskalické přádelny bavlny, mechanické tkalcovny, barvírny a tiskárny, dalších 15 %. Ve stejné době se stal dalším veřejným společníkem firmy také syn Josefa Václav Josef (1909–1982), jenž obdržel podíl 25 %.¹⁵⁵ Dosavadní společníci, bratři Josef a Cyril se zbývajících podílů definitivně vzdali v roce 1937 – Cyril 20. února, Josef až 4. listopadu – čímž ukončili svou déle než půlstoletí trvající podnikatelskou činnost.¹⁵⁶

Ač se bratři Bartoňové nikdy neucházeli o „spolkové a veřejné funkce“, byli tak výraznými osobnostmi, že se nemohli vyhnout účasti na veřejném životě končící monarchie ani nové republiky.¹⁵⁷ Cyril působil v rakouské průmyslové radě ve Vídni. Jako člen ústředního výboru (a později místopředseda) Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko navrhl roku 1909 zřízení českého úvěrního ústavu – První české diskontní společnosti. Rovněž inicioval založení (a působil ve správní radě) Spolku českých průmyslníků textilních (1902) a České banky v Praze (1907).¹⁵⁸ Roku 1920 byl zvolen do výboru Městské spořitelny v Náchodě, o rok později se stal členem ředitelství a následně v letech 1924–1933 zastával post jejího předsedy. Za Cyrilova

¹⁵² HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 15.

¹⁵³ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 85.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 93.

¹⁵⁵ V *Kronice rodu Bartoňů* omylem uveden rok 1930. Více viz CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 94.

¹⁵⁶ Tamtéž; HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 17.

¹⁵⁷ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 101–102.

¹⁵⁸ HLADKÝ, L.: *Bartoň Cyril Adolf*, s. 34; PREISS, Jaroslav: *Český průmysl textilní slovem i obrazem*. Praha 1909, nestr.

úřadování zakoupila spořitelna čtyři zchátralé domy na náměstí a na jejich místě postavila podle návrhu architekta Pavla Janáka velkoryse pojatou spořitelní budovu, v níž byly kromě vlastních úřadoven umístěny také veřejné lázně, čítárna a knihovna. Roku 1932 pak byl zvolen členem ředitelství Jednoty pro dostavění hlavního chrámu svatého Víta na hradě pražském a v roce 1935 do výboru Národního muzea v Praze. Cyril Bartoň byl rovněž členem náchodského okresního zastupitelstva a obecního zastupitelstva ve Starém Městě nad Metují a Náchodě.¹⁵⁹ Ve volbách v roce 1935 se ucházel o post starosty Náchoda v čele kandidátky Národního sjednocení. Učinil tak proto, aby dopomohl k vítězství strany, jejímž předsedou byl jeho blízký přítel Karel Kramář. Funkci nakonec, s odvoláním na vysoký věk, nepřijal.¹⁶⁰ Podobně aktivní byl i bratr Josef. Ten zastával post císařského rady, působil v c. k. celní radě, byl členem Národohospodářského ústavu při České akademii věd a umění, zakladatelem (1902) a dlouholetým předsedou (1902–1934) Spolku českých (československých) průmyslníků textilních. Josef Bartoň stál u zrodu Ústředního svazu československých průmyslníků (1918), byl jedním z místopředsedů představenstva správní rady svazu, místopředsedou Obchodní, živnostenské a průmyslové ústředny v Hradci Králové a předsedou její průmyslové sekce.¹⁶¹ Roku 1920 se stal členem odborné skupiny bavlnářského průmyslu při Úřadu pro zahraniční obchod,¹⁶² v roce 1939 byl spolu s bratrem Cyrilem jmenován dopisujícím členem Státní hospodářské rady, ve stejném roce mu Národohospodářský ústav udělil Karlíkovu cenu „za jeho zásluhy v ohledu národním a hlavně v českém průmyslu textilním“.¹⁶³ Jako výraz uznání jmenovaly mnohé obce oba bratry čestnými občany – roku 1913 tak učinila Zbraslav, poté roku 1923 Staré Město nad Metují, Bražec, Vysokov, Žďárky, Nové Město nad Metují a v roce 1930 Náchod.¹⁶⁴

Budování průmyslového impéria kráčelo ruku v ruce s budováním rodinného majetku, který během druhé generace dosáhl – podobně jako továrny – závratných rozměrů. V roce 1908 koupili bratři Bartoňové velkostatek Nové Město nad Metují a s ním i renesanční zámek, jehož přestavbu a rekonstrukci provedl architekt Dušan Jurkovič. Když bratři o dva roky později koupili velkostatek Zbraslav nad Vltavou

¹⁵⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 102–103.

¹⁶⁰ MARTINCOVÁ, R.: *c. d.*, s. 36.

¹⁶¹ HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 239–240; PREISS, J.: *c. d.*, nestr.

¹⁶² HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 240.

¹⁶³ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 104; HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 240.

¹⁶⁴ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 102–103.

s komplexem barokních budov zčásti adaptovaných na zámek, došlo k přerozdělení majetku. Josef se stal výhradním majitelem Nového Města nad Metují a Cyrilovi připadla Zbraslav.¹⁶⁵ Pozemková reforma provedená v období první Československé republiky zmenšila rozlohu obou statků. Josef Bartoň si ale ztrátu bohatě vynahradil, když mu majitel náchodského velkostatku Bedřich kníže Schaumburg-Lippe prodal lesní revír Česká Čermná o rozloze 637 ha a majitel panství Opočno Josef II. kníže Colloredo-Mannsfeld revír Frymburk o rozloze 570 ha.¹⁶⁶ Poslední velká majetková akvizice se uskutečnila v roce 1936, kdy Cyril Bartoň získal velkostatek Nové Hradu u Chrudimi.¹⁶⁷ Zámky v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi byly nejen okázalými rodinnými sídly, ale sloužily k setkávání s přáteli a významnými osobnostmi české společnosti. Zajížděl za nimi například ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss, kancléř prezidenta republiky Přemysl Šámal, ministerský předseda Karel Kramář, továrníci Josef Prokop, Vilém Porkert, Stanislav Polický, kardinál Lev Skrbenský, arcibiskup František Kordač a později i kardinál Karel Kašpar či biskup Mořic Pícha.¹⁶⁸ Styky udržovali rovněž s Tomášem Garriguem Masarykem, Janem Masarykem, Edvardem Benešem, Aloisem Rašínem, Emilem Háchou a mnoha dalšími.

4. února 1937 stihla Josefa Bartoně mozková příhoda, z níž se jen pomalu zotavoval a byl odkázán na pojízdné křeslo.¹⁶⁹ Touto událostí skončily jeho pracovní a veřejné aktivity, což mělo, vzhledem k nadcházejícím událostem, i svoji pozitivní stránku. Z veřejného života se obratem stáhl i Cyril, ale v pohnutých předválečných letech a zejména v období německé okupace se ho některé fašistické a kolaborantské organizace snažily získat ke spolupráci či alespoň k záštitě jejich činnosti. V květnu 1937 ho tak oslovil František Zavřel s tím, zda by se chtěl „...zúčastniti Svazu proti bolševismu“.¹⁷⁰ Cyril Bartoň mu odepsal: „Jest samozřejmé, že jako poctivý Čech a průmyslník nemohu sympatisovati s názory naší levice, nechci se ale pro své stáří politicky angažovati.“¹⁷¹ Podobnou odpovědí se mu později podařilo odbýt i Vlajku a další hnutí, takže byl po válce prohlášen za státně a národně spolehlivého. Přestože byl majetek rodiny po únoru 1948 zkonfiskován, nechal nový režim Josefa Bartoně

¹⁶⁵ HLADKÝ, L.: *Bartoň Josef III. Bohumil*, s. 33.

¹⁶⁶ DVOŘÁČEK, Bohumil: *Z galerie osobností Nového Města nad Metují*. Nové Město nad Metují 2008, s. 16.

¹⁶⁷ HLADKÝ, L.: *Bartoň Cyril Adolf*, s. 34.

¹⁶⁸ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů (dokončení)*. Náš čas, č. 1, 3. 1. 1991, s. 3.

¹⁶⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 84–85.

¹⁷⁰ NA, ČLB, kart. 1, inv. č. 7, dopis Cyrila Bartoně Františku Zavřelovi, Náchod 5. 5. 1937.

¹⁷¹ Tamtéž.

na zámku v Novém Městě nad Metují dožít, stejně tak mohl Cyril Bartoň dožít ve svém domě na Kamenici v Náchodě.

3.2.3 Generace pokračovatelů

Rodinný život druhé generace Bartoňů nebyl ani zdaleka tak úspěšný jako jejich podnikatelská kariéra. Josef Bartoň se v roce 1891 oženil s Marií Zouzalovou (1871–1957), dcerou váženého kupce a měšťana z Jaroměře. Jejich svazek nebyl ani po osmnácti letech obdařen potomky, a tak si Josef roku 1909 osvojil Václava Josefa Bartoně. O jeho původu není známo příliš podrobností. Přišel na svět 5. ledna 1909 v Praze jako nemanželský syn Boženy Bartoňové, která krátce poté z města odešla, dítě opustila a nedávala o sobě vědět.¹⁷² Roku 1912 svolil okresní soud pro Prahu k úřední adopci dítěte a Václav Josef podle rakouských zákonů užíval jména Bartoň-Bartoň.¹⁷³ 13. července 1913 pak Josef Bartoň požádal – podpořen otcem Josefem, bratrem Ladislavem a Cyrilem – císaře, aby na chlapce přenesl jeho titul a dovolil, aby se psal jen rytíř Bartoň z Dobenína.¹⁷⁴ Jelikož nešlo o spornou záležitost, císař žádost nejvyšším rozhodnutím z 5. prosince 1913 schválil.¹⁷⁵ Josefova žena Marie syna adoptovala až v roce 1923.¹⁷⁶ V té době už studoval na náchodském reálném gymnáziu. Po maturitě nastoupil na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 1933 obdržel titul doktora práv. Po prezenční vojenské službě praktikoval ve Francii a Anglii a v roce 1936 byl přijat jako společník do rodinné firmy. O rok později si vzal Danielu Weirichovou (*1916) z rodiny třeboňských advokátů.¹⁷⁷

Cyril se roku 1893 oženil s Marií Tichou (1871–1912), dcerou náchodského starosty. Z harmonického, avšak krátkého manželství, které přerušila smrt Cyrilovy manželky, vzešly celkem čtyři děti – Libuše (1894–1955), Jaroslava (1896–1970),

¹⁷² NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I C, opis křestního listu Václava Bartoně z 23. června 1920. Dále k tomuto viz ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 111 (zde omylem uvedeno jméno matky jako Růžena).

¹⁷³ ŽUPANIČ, J. – FIALA, M. – KOBLASA, P. (edd.): *c. d.*, s. 130.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ NA, ŠA, kart. 28, inv. č. 2, Bartoň z Dobenína, nobilitační diplom, Vídeň 27. 5. 1914.

¹⁷⁶ Viz pozn. 172.

¹⁷⁷ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 94; HLADKÝ, Ladislav: *Bartoň Václav*. In: MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. 1. díl. Ostrava 2003, s. 34–35.

Josef a Marie (1902–1989). Navzdory bolestné ztrátě se Cyril snažil, aby měly děti šťastné dětství, a především usiloval o jejich nejlepší vzdělání. Posílal je do zahraničí studovat cizí jazyky a dbal také na to, aby rozuměly vedení domácnosti. Nejmladší dceru Marii dal na výchovu k bezdětnému bratru Ladislavovi a jeho manželce Marii do České Skalice. Starší dcery Libuše a Jaroslava navštěvovaly nejprve náhodskou měšťanku, poté francouzsko-německou vyšší dívčí školu v Praze a ve studiu jazyků pokračovaly v Anglii a ve Švýcarsku. Marie vystudovala měšťanku v České Skalici, následně se vzdělávala na klášterní škole v Pressbaumu u Vídně, načež pokračovala na vyšší dívčí škole v Praze, jako sestry, a vzdělání ukončila v Anglii. Brzy po studiu se všechny dcery provdaly. Nejstarší Libuše se vdala roku 1918 za Josefa Nováka, majitele tehdy jediného obchodního domu v Praze a velkostatku Tvoršovice, mladší Jaroslava se v roce 1919 stala manželkou továrníka Rudolfa Steinského-Sehnoutky z Černožic a nejmladší Marie si v roce 1924 vzala jaroměřského průmyslníka Jiřího Čerycha.¹⁷⁸ Výchova syna Josefa směřovala k jeho budoucímu povolání. Vystudoval reálné gymnázium v Náchodě, po maturitě (1915) byl odveden a nastoupil k trénu do školy jednoročních dobrovolníků v Trutnově. S vozatajstvem sloužil na italské frontě, kde při nočních dodávkách munice dostal zápal pohrudnice a byl dočasně vojenské služby zproštěn. Poté pracoval u zásobovacího sboru ve Vídni. Po skončení armádní služby (1918) absolvoval stáže v textilních závodech v Anglii a Německu a ve Frankfurtu vystudoval (1920–1921) dva semestry obchodně-politické fakulty. Po návratu praktikoval v Černožicích u švagra Rudolfa Steinského-Sehnoutky, a poté byl přijat (1923) za společníka firmy. Téhož roku se oženil s Barborou Stýblovou (1900–1986), jejíž otec vlastnil palác Alfa na Václavském náměstí v Praze.¹⁷⁹

Bratrance Bartoňové převzali podnik v poměrně nepříznivé době. Do konce 30. let museli čelit následkům velké hospodářské krize a po vypuknutí druhé světové války ještě nedostatku bavlny. Během německé okupace se firma ucházela o několik zakázek pro nacistické organizace. Na základě výměru Zemského národního výboru v Praze z 12. června 1945 byla proto do továrny zavedena národní správa. Dekretem prezidenta republiky číslo 100/1945 Sb. byl podnik zestátněn a vyhláškami ministra průmyslu číslo 553 a 1 088 začleněn do východočeských bavlnářských závodů.¹⁸⁰

¹⁷⁸ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 86–91; BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 45–56, 62.

¹⁷⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 91–93; BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 57–59, 62. Srov. BUBEN, M. – VAVŘÍNEK, K.: *c. d.*, s. 64 (s hrubými chybami).

¹⁸⁰ HLADKÝ, L.: *Z dějin podnikání*, s. 17.

Václav Bartoň se za protektorátu nijak politicky ani spolkově neangažoval a věnoval se hlavně rodinnému životu. Veřejné aktivity mu byly tak nemilé, že se snažil uvolnit i z výboru městské spořitelny v Novém Městě nad Metují, kam ho roku 1938 jmenoval okresní hejtman.¹⁸¹ Josef byl do jisté míry jeho opakem. Po vzniku druhé republiky patřil mezi horké kandidáty na prezidentský post.¹⁸² V červnu 1939 byl jmenován členem výboru Národního souručenství. Angažoval se v Akci národní obrody, roku 1940 vstoupil do Českého svazu pro spolupráci s Němci a v roce 1944 ho zvolili místopředsedou České ligy proti bolševismu.¹⁸³ Nijak se v těchto funkcích neangažoval.¹⁸⁴ K tomu přihlédl i Mimořádný lidový soud v Praze, který po válce Josefa Bartoně zprostil obvinění.¹⁸⁵ Trestní nalézací komise při Okresním národním výboru v Náchodě došla k jinému závěru a 3. května 1947 jej odsoudila za spolupráci s Němci k pokutě 750 000 korun a veřejnému pokárání.¹⁸⁶ Zemský národní výbor však nález pro vady v řízení zrušil a postoupil ho k projednání okresnímu soudu v Náchodě.¹⁸⁷ Případ poté skončil u Mimořádného lidového soudu v Hradci Králové, který Josefa Bartoně v roce 1948 odsoudil dle paragrafu 3/1 retribučního dekretu k pěti letům těžkého žaláře, ztrátě cti navždy a ztrátě veškerého majetku.¹⁸⁸ K trestu ale nakonec nenastoupil, protože mezitím uprchl s manželkou a dcerou Barborou, zvanou Dinkou (1928–1984) do Švýcarska, kde později i zemřel. V roce 1948 přišli Bartoňové o zbylý majetek, a tak se Václav Bartoň s manželkou Danielou a syny Václavem (*1938) a Josefem Marianem (*1942) rozhodli emigrovat.¹⁸⁹ Rodina se snažila vycestovat do Spojených států amerických, ale zhruba po ročním pobytu v Německu našla azyl v kanadském Torontu. Tak se začaly psát nové kapitoly dějin rodu Bartoňů.

¹⁸¹ SOkA Náchod, ONV Náchod II, kart. 93, inv. č. 1136, sign. III – sinel, vyšetřovací spisy trestně nalézací komise: 964/45 tr. – Josef Bartoň, hlášení Václava Hankeho, Hradec Králové 19. 12. 1940.

¹⁸² RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997, s. 40.

¹⁸³ Tamtéž, s. 71; KŘEŠŤAN, Jiří: *Případ Václava Talicha: k problému národní očisty a českého heroismu*. Praha 2014, s. 65, 77.

¹⁸⁴ JARKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra: JUDr. Jan Chudoba (1898–1983)*. Hradec Králové 2003, s. 45, pozn. 244.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ SOkA Náchod, ONV Náchod II, kart. 93, inv. č. 1136, sign. III – sinel, vyšetřovací spisy trestně nalézací komise: 964/45 tr. – Josef Bartoň, trestní nález, Náchod 3. 5. 1947.

¹⁸⁷ JARKOVSKÁ, L.: *c. d.*, s. 45, pozn. 244.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ ŠAFÁŘ, O.: *Bartoňové: generace budovatelů (dokončení)*, s. 3.

4. Přestavby feudálních sídel

Východiskem z krize šlechty, která naplno propukla po rozkladu pozdně feudálních struktur a přijetí nových pravidel výstavby společnosti ve smyslu její modernizace v polovině 19. století, se stalo zachování exkluzivity jejího životního stylu. Po zrušení formálních výhod a privilegií zůstal právě životní styl základním konstitutivním prvkem šlechtické společnosti. Jeho nejvýraznější a nejhmatatelnější projev pak představovalo rodové sídlo.¹⁹⁰

Šlechtická rezidence byla kulturním, politickým a hospodářským centrem velkostatku, sloužila jako obydlí členů šlechtické rodiny a svým symbolickým kapitálem přispívala k formování rodové tradice. Sídlo ztělesňovalo starobylost rodu, konzervativní myšlení vyrůstající z neměnného vlastnictví a patriotismus, který se opíral o vztah k půdě a krajině.¹⁹¹ Společným znakem zámků stavěných, respektive přestavovaných v poslední třetině 19. století byl historizující stavební styl namnoze poznamenaný recepcí britských vzorů, jež vycházely z tradice středověku. Anglická gotika se nesmazatelně vepsala do podoby nejvýznamnějších aristokratických sídel, jakými byly harrachovský Hrádek u Nechanic, schwarzenberský Orlík a Hluboká nad Vltavou, liechtensteinská Lednice, rohanský Sychrov, auerspergské Žleby či buquoyský Rožmberk nebo nostitzovské Trmice. Pod vlivem nacionálního hnutí se později vedle anglikanizující módní vlny uplatnily v zámecké architektuře také formy středoevropské gotiky, české renesance, baroka a rokoka.¹⁹² Tato sídla, často podobná středověkým rytířským hradům, byla pro šlechtu upomínkou na zapadající slávu, ale i místem k „obraně“ před modernizující se společností.¹⁹³ Tomu odpovídal i interiér: zčásti prostor k obývání, zčásti neobyvatelná kulisa a muzeální instalace. Pokoje měly poskytovat místo odpočinku v překotné době, připomínat historickou návaznost a vytvářet atmosféru „starobylosti“ a „rytířskosti“. Jednotlivé prostory byly proto opatřeny bohatě vyřezávanými stropy a obložením stěn, intarzovanými podlahami, barevnými vitrážovými okny a vybaveny originálními kusy historického nábytku popřípadě jeho novodobými kopiemi a napodobeninami. Při zařizování reprezentativních místností se tak poprvé ve velké míře uplatila sběratelská vášeň

¹⁹⁰ BEZECNÝ, Z.: *Šlechtici v občanské době*, s. 125–126.

¹⁹¹ BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 56. Srov. KREJČÍK, T.: *Moravská šlechta*, s. 168.

¹⁹² KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 6–7, 108–109, 121, 138–139.

¹⁹³ BEZECNÝ, Z.: *Šlechtici v občanské době*, s. 126.

aristokracie – vznikaly rytířské sály a zbrojnice plné nejrůznějších starých zbraní a zbroje, obrazárny se vzácnými malbami a grafikami, rozsáhlé knihovny s tisíci svazky knih, v salónech byly rozmístěny rozmanité předměty z porcelánu, delftské fajánse, italské majoliky, české kameniny, skla, cínu i drahých kovů nebo exotické umění z Číny, Japonska a Orientu, ale i drobné cennosti a kuriozity.¹⁹⁴

Rodová šlechta, jež stanula navzdory svému nezanedbatelnému politickému, hospodářskému a společenskému významu prakticky na okraji formující se občanské společnosti, si vybudovala na svých statcích vlastní soukromý a nadmíru exkluzivní svět. Zámecké areály vzniklé v českých zemích v období romantismu a historismu patřily k nejrozsáhlejším a nejnákladněji vybudovaným sídlům ve střední Evropě. Rezidence byly v těchto desetiletích vytvářeny s takovou velkorysostí, že dokonce převyšovala všechna předešlá období.¹⁹⁵

V poslední čtvrtině 19. století se stali převládajícími stavebníky zámeckých sídel bohatí podnikatelé, průmyslníci a nobilitanti, které do náročných podniků hnala touha vyrovnat se rodové aristokracii, stejně jako ryze pragmatické důvody spojené s investicí volných finančních prostředků a nezřídka kdy i ušlechtilé vlastenecké pohnutky.¹⁹⁶ Zcela ojediněle se pouštěli do novostaveb. Zpravidla kupovali deskové velkostatky s historickými, často neobyvatelnými, zchátralými či polorozbořenými hrady a zámky. Ty pak nechávali buď podle zásad rodící se památkové péče odborně restaurovat a adaptovat, nebo přestavovat do zcela nové podoby – pohádkově neskutečné malebné kulisy představující starobylé sídlo „feudálního rytíře“.¹⁹⁷

Velkopřůmyslník František svobodný pán Ringhoffer a jeho synové zakoupili v průběhu 60. a 70. let 19. století posázavské statky Kamenice, Štířín s Kostelcem u Křížku, Velké Popovice a Lojovice, k nimž náležela dvě stará šlechtická sídla.¹⁹⁸ Své nemalé sebevědomí dali Ringhofferové najevo při přestavbě zámku v Kamenici u Jílového, kterou provedl v letech 1875–1880 ve stylu anglické novogotiky architekt

¹⁹⁴ Zevrubně se historizující zámecké architektuře věnuje např. VYBÍRAL, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*. Praha 1999. K zámeckým interiéřům KŘÍŽOVÁ, Květa: *Šlechtický interiér 19. století v dobových zobrazeních ze zámeckých sbírek*. Praha 1993; POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 296–321.

¹⁹⁵ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 169.

¹⁹⁶ Otázku vlasteneckých pohnutek při obnově historických památek v 19. století shrnuje THIESSOVÁ, Anne-Marie: *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno 2007, s. 124–127.

¹⁹⁷ POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 308.

¹⁹⁸ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 34, pozn. 17.

Jiří Stibral.¹⁹⁹ Vstupní část zámku získala podobu průjezdu s mohutnými portály zakončenými stlačenými tudorskými oblouky, okna byla ve vrchní části orámována pravoúhlými zalomenými římsami, podobně jako na Hrádku u Nechanic, na Hluboké či v Lednici, a rizality opatřeny cimbuřím. Upomínkou na středověké hrady se stala rovněž vysoká hranolová věž s motivem cimbuří a malými nárožními baštičkami.²⁰⁰

Náročnou stylovou proměnou prošel také hradní areál v Líšně na Benešovsku. V roce 1872 koupil zanedbané sídlo pražský průmyslník Čeněk Daněk, spolumajitel strojírenských podniků Breitfeld-Daněk a spol.,²⁰¹ jež představovaly vedle plzeňské Škodovky a Ringhofferových závodů jeden z největších průmyslových komplexů nejen v Čechách, ale v celé habsburské monarchii. Architekturu hradu přetvořeného v letech 1873–1884 na přepychový zámek ovládl slohový eklektismus. Čistě gotické prvky v podobě lomených oblouků, stupňovitých štítů, arkýřů, nárožních věžiček a cimbuří se zde mísily s tvary gotice cizími – jeden ze štítů zámeckých budov tak mimo jiné členil motiv obloučků hojně užívaný v renesančním stavitelství. Rozměrná dřevěná lodžie otevírající horní patro starého paláce do parku se svým provedením zcela vymykala formám historických slohů.²⁰² Ucelenost a jednota stylového výrazu zde ustoupila malebné líbivosti.

Středověké stylové formy se projevily ještě na zámku ve Zruči nad Sázavou přestavovaném v letech 1891–1892. Pro Adolfa Schebka, nobilitovaného stavitele železnic, vypracoval návrhy na přestavbu architekt Jan Vejrych, jehož projekty jsou jinak laděny do stylu české renesance.²⁰³ Výraznou proměnou prošla zejména vnější podoba zámku. Byly odstraněny starší fasády, zbudovány nové gotické štíty, vysoké valbové střechy s věžičkami a vikýři a budova upravena tak, aby měla vzhled stavby z lomového kamene. V pseudogotickém stylu architekt přestavěl i hlavní zámeckou

¹⁹⁹ V době zahájení stavebních prací bylo architektu Stibralovi 16 let. Je více než pravděpodobné, že přestavbu provedl – nebo alespoň započal – jiný architekt. Jiří Stibral nicméně pro Ringhoffery v Kamenici navrhl rodovou hrobku postavenou v letech 1887–1892, v níž byla umístěna plastika ukřižovaného Krista od předního českého sochaře Josefa Václava Myslbeka z roku 1890. Podrobněji viz KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 141, pozn. 4.

²⁰⁰ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 131.

²⁰¹ Průmyslník Čeněk Daněk vlastnil kromě zámku v Líšni na Benešovsku také velkostatek Tloskov a Trnová s historickými sídly a velkostatek Krchleby.

²⁰² KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 132.

²⁰³ Původně měl být zámek přestavěn neorenesančně. Na přání stavebníkovy manželky byly nakonec plány přepracovány do novogotického slohu, aby sídlo působilo starobylejším dojmem.

věž, kterou po vzoru Staroměstské mostecké věže a Prašné brány zastřešil dlátovou střechou obohacenou čtyřmi nárožními věžičkami.²⁰⁴

Mezi pozdní „ideální“ hrady patřil i severočeský Kokořín. Z významného českého hradu zbyla v 19. století jen chátrající zřícenina, jež díky své jedinečné poloze v krajině s pískovcovými skalami okouzlovala romantické malíře a básníky. V roce 1894 koupil kokořínské panství s hradem pražský podnikatel Václav Špaček šlechtic ze Starburgu.²⁰⁵ Ten v roce 1911 zahájil rozsáhlou rekonstrukci zchátralého areálu, kterou dokončil nedlouho před vznikem první Československé republiky jeho syn Jan. Jako poradce ke svému počínání si přitom přizvali přední české historiky – Augusta Sedláčka, Zikmunda Wintera, Čeňka Zírta či Zdeňka Wirtha.²⁰⁶ Návrhy na přestavbu vypracoval architekt a malíř Eduard Sochor, jenž měl s restaurováním středověkých památek bohaté zkušenosti (podílel se například na obnově městského opevnění v Rakovníku a kostela svatého Jiljí na Starém Městě v Praze).²⁰⁷ Obnovený hrad nebyl koncipován jako obytné sídlo, ale jako mauzoleum, památník a rytířská apoteóza rodiny, která jen několik let předtím obdržela za své podnikatelské aktivity šlechtický titul. Z této myšlenky pak vycházela i samotná koncepce obnovy památky. V přízemí paláce, zčásti zapuštěném do skály, byla zřízena hrobka Špačkovy rodiny. Julius Fischer, žák profesora Maxmiliána Pirnera na pražské Akademii, vyzdobil sál prvního patra rezidence postavami držícími znaky někdejších majitelů hradu. Jeho prací byla i výmalba předpokoje ve druhém patře, kde zachytil scénu souboje dvou rytířů s hradem Kokořínem v pozadí. Do historizujícího námětu malíř zakomponoval také Jana Špačka coby svatého Huberta, jeho manželku Jarmilu v loveckém úboru a jejich děti.²⁰⁸ V sousedství velké válcové věže vyrostla na místě staré stavby nová budova. Na jejím nároží byla osazena socha z dílny Josefa Kalvody představující ženu obnovitele hradu Jarmilu Špačkovou. Svérázná výzdoba interiérů pak okázale manifestovala nacionální smýšlení novopečeného majitele hradu. Na vnitřní straně vřetenového schodiště byly namalovány znaky českých šlechticů, kteří připojili svoji pečeť k listu na obranu mistra Jana Husa, zaslanému v roce 1415 kostnickému

²⁰⁴ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 132.

²⁰⁵ Není přitom bez zajímavosti, že Špačkové byli vzdálenými příbuznými Bartoňů: tchyně Cyrilovy dcery Libuše byla sestrou tchyně Václavova syna Jana Špačka. Za upozornění na tuto skutečnost děkuji Mgr. Martinu Hakaufovi.

²⁰⁶ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 150.

²⁰⁷ TOMAN, Prokop: *Nový slovník československých výtvarných umělců*. 2. díl. L–Ž. 3. vyd. Praha 1950, s. 467.

²⁰⁸ BROŽOVSKÝ, Miroslav: *Kokořín*. Praha 1983, nestr.

koncilu. V sálu prvního patra se nacházelo rozměrné plátno, první verze obrazu *Jan Hus před koncilem kostnickým*, od nejvýznamnějšího českého malíře historických scén Václava Brožíka.²⁰⁹ Kokořín svým pojetím náležel už ke zcela jiným sídlům, než jaká vlastnila zemsky patriotická, katolické církvi a habsburskému domu oddaná rodová aristokracie či někteří představitelé nové šlechty, nobilitovaní před polovinou 19. století.

Oproti vzrůstajícím nacionalistickým tendencím se stylový výraz moderny do architektury starých zámeckých sídel a interiérového vybavení promítl poměrně výjimečně, na ojedinělých stavbách Dušana Jurkoviče a Jana Kotěry. K moderně se při rekonstrukci zámků přiklonili zejména nobilitanti povýšení do šlechtického stavu v posledním desetiletí před zánikem habsburské monarchie a majitelé rezidencí z řad buržoazie. Rodová šlechta se naproti tomu přidržela konzervativního romantického stylu vycházejícího ze středověkých inspirativních vzorů. Okázalost, monumentalita a přemrštěná zdobnost představovaly protiklad principů moderní architektury a jako takové lépe vyjadřovaly urozenost a tradici starých rodů.²¹⁰ Ještě na konci 19. století tak nechal následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este nákladně přestavět zámek Konopiště v duchu romantického stylu (zatímco vnitřní vybavení odpovídalo všem požadavkům soudobé obytné kultury) a stejně postupoval i velmistr řádu německých rytířů arcivévoda Evžen v případě hradu Bouzova.²¹¹

Moderního tvarosloví využil hojně architekt Jan Vejrych v letech 1906–1907 při přestavbě zámku v Holovousech na Jičínsku pro doktora Františka Malínského. Třebaže byla Vejrychova tvorba jinak zakotvena v pozdním historismu, neváhal se podřídit vkusu majitele a fasády zámku stylizoval do secesních forem, které se zcela volně prolínaly s tvary původní architektury a osobitým způsobem jí rozvíjely.²¹²

Svěží vítr moderny do architektury historických sídel ovšem přinesla už práce architekta Jana Kotěry o několik let dříve. Ten během studií na Akademii výtvarných umění ve Vídni, když působil jako asistent stavitele Josefa Freyna, vypracoval plány na dostavbu a úpravy zámku Červeného Hrádku u Sedlčan pro svého mecenáše Jana svobodného pána Mladotu ze Solopysk. Práce provedené v letech 1894–1896 dodaly

²⁰⁹ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 150; MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady*. 1. díl. Praha 1972, s. 340–341.

²¹⁰ VYBÍRAL, J.: *Česká architektura*, s. 11.

²¹¹ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 169.

²¹² Podrobně přestavbu zámku v Holovousech popisuje VEJRYCH, Jan: *Přestavba zámku Holovousy*. Architektonický obzor: zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém, 9, 1910, s. 37–39, 41–42. Srov. VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha 1999, s. 247–248.

již dříve regotizovanému zámku reprezentativní ráz.²¹³ Podle Kotěrova návrhu byla nahrazena lucerna na věži vstupního křídla střechou stanovou, přestavěny valbové střechy na sedlové se stupňovitými štíty a mohutná zadní věž opatřena vysokou stanovou střechou, jež se poté stala dominantou objektu.²¹⁴ V detailech ozdobných okenních mříží, kování dveří, zábradlí, držáků praporekových tyčí, okapových háků či chrličů vyrobených podle Kotěrova návrhu se už objevily prvky vyspělého secesního dekoru, zvláště patrné v rostlinných motivech.²¹⁵

Větší míru osobní invence mohl Kotěra uplatnit při přestavbě starého zámku v Ratboři na Kolínsku, která se uskutečnila v letech 1912–1915 z iniciativy bratrů Roberta, Otty a Ervína Mandelíků. K původní barokní budově bylo přistavěno nové křídlo a připojena moderní půlkruhová prosklená zimní zahrada. Kotěra postupoval poměrně radikálně a změnil nejen vzhled vnějších fasád (ty byly obohaceny novými pseudobarokními prvky), ale i celkovou koncepci a náplň interiérů. Většina obytných místností v původním zámku ustoupila reprezentativní vstupní hale se schodištěm a lovecké síni. Obytné pokoje architekt umístil do nově zbudovaného traktu, stejně jako zázemí pro služebnictvo, kanceláře a technické místnosti. Při přestavbě byly odhaleny pozůstatky původní tvrze, které Kotěra citlivě zakomponoval do moderní architektury, čímž podtrhl její historické počátky. S výjimkou gotického loveckého sálu byly interiéry zařízeny ve zcela moderním duchu odpovídajícím nejnovějším obytným a estetickým požadavkům.²¹⁶

Na přestavbách zámecké architektury se před první světovou válkou podílel i Dušan Jurkovič, jehož dílo čerpalo z forem folklorně orientovaného historismu.²¹⁷ Pro velkostatkáře a majitele školkařských závodů Jaroslava Veselého navrhl Jurkovič v roce 1908 v „lidovém“ stylu hájenku a úřednickou budovu u zámku v Molitorově u Kouřimi. V letech 1909–1911 pak byl podle jeho návrhů přestavěn vlastní zámek. Architekt barokní hmotu respektoval a postupoval cestou diskrétních zásahů a úprav

²¹³ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 165. Srov. LUKEŠ, Zdeněk: *Raná tvorba, 1898–1905*. In: ŠLAPETA, Vladimír (ed.): *Jan Kotěra 1871–1923: zakladatel moderní české architektury*. Praha 2001, s. 96.

²¹⁴ BĚLOHLÁVEK, Miloslav (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. *Západní Čechy*. Praha 1985, s. 53–54; TYWONIAK, Jiří: *Jan Kotěra a Červený Hrádek u Sedlčan*. In: TÝŽ (ed.): *Sedlčanský sborník*. Příbram 1971, s. 117–118.

²¹⁵ TYWONIAK, J.: *c. d.*, s. 119–120.

²¹⁶ ŠIMEK, Tomáš (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 6. díl. *Východní Čechy*. Praha 1989, s. 414; VLČEK, P.: *c. d.*, s. 432.

²¹⁷ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 166.

stávajícího stavu.²¹⁸ Dochovaná stavba sestávala z hlavního dvojpodlažního křídla a k němu šikmo nasazené jednopodlažní přístavby. Jurkovič do místa jejich spojení vložil oblý dvojsloupový portikus shodný se slohem původní stavby, který v patře nesl terasu vybíhající do pavlače podél části hlavního traktu.²¹⁹ Přístavbu navýšil o jedno patro a celý objekt zastřešil vysokou mansardovou střechou barokního stříhu, z níž vystupovala nízká hodinová věžička. I úprava průčelí sestávajícího z plošných štukových rámců a omítkových polí odlišených texturou a barevným tónem se nesla v duchu původního slohu. Spodní část průčelí opatřil Jurkovič geometrickým rastrem dřevěných treláží na popínavé rostliny podporující splynutí stavby s okolní vegetací a směrem do zahrady přistavěl pětibokou arkýřovou schodišťovou věž. Po stranách věže přitom vytvořil intimní zákoutí kryté pergolou, odkud byla schodištěm přímo přístupná jídelna v prvním poschodí. Nejvýraznější zásah do vnější podoby zámku představovala úprava hlavního vstupu. Ten získal podobu mohutné klenuté pergoly podepřené kamennými sloupky a po stranách doplněné rohovými lavicemi. Samotný vstupní portál pak dekorovala sgrafitová omítka se stylizovanými rostlinnými motivy a jelení lebka s parožím umístěná na klenáku kamenného ostění dveří.²²⁰ Zásadnější proměnou naproti tomu prošly interiéry zámku, i když základní prostorová dispozice zůstala zachována. Architekt se zde soustředil zejména na úpravu a zařízení hlavních obytných a reprezentativních místností situovaných v poschodí.²²¹ Jednotlivé pokoje byly přizpůsobeny svému účelu a vybaveny ucelenými nábytkovými soubory. Vedle honosně ztvárněné jídelny tak Jurkovič navrhl zařízení salónu, knihovny, obývacího pokoje, ložnice a dětského pokoje, do jejichž tvarosloví se promítla inspirace českým a moravským lidovým uměním, geometrická secese nebo prvky přibližující se stylu art deco.²²²

V době, kdy probíhala přestavba sídla v Molitorově, začal Jurkovič pracovat na plánech na adaptaci zámků v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi pro továrníky Bartoně. Tím se uzavřela kapitola velkých přestaveb zámecké architektury v českých zemích. Po skončení první světové války a zániku habsburské monarchie byly pozice staré aristokracie silně otřeseny. Na rozsáhlé a nákladné přestavby rezidencí neměla

²¹⁸ ŽÁKAVEC, František: *Dílo Dušana Jurkoviče: kus dějin československé architektury*. Praha 1929, s. 154.

²¹⁹ BOŘUTOVÁ, Dana: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava 2009, s. 126.

²²⁰ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 155.

²²¹ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 126.

²²² KARASOVÁ, Daniela: *Jurkovič*. In: HOROVÁ, Anděla (ed.): *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. 1. díl. A–M. Praha 1995, s. 330.

rodová šlechta pomyšlení a často ani potřebné finanční prostředky. Přesto moderní duch pronikl i do jejich zdí, jak dokládá případ Sychrova.²²³

V meziválečném období již přepychové romantické interiéry sychrovského zámku neodpovídaly modernímu estetickému cítění a požadavkům knížete Alaina Rohana. V některých místnostech bylo proto odstraněno vybavení a dřevěné obložení stěn, zakryty vyřezávané stropy a pokoje vybaveny tak, aby odpovídaly soudobým nárokům na obytnou kulturu. Během prací padlo za obět' mnoho cenných detailů – strop v někdejší královském apartmá byl zakryt sníženým podhledem, nádherný strop z velké schodišťové haly posloužil jako palivo do kamen.²²⁴

Kromě dílčích úprav interiérů v rezidenci knížecího rodu Rohanů v Sychrově se příslušníci bývalé šlechty v období první Československé republiky do přestavby zámeckých sídel již nepouštěli.²²⁵ Jedinou výjimku v tomto ohledu představují sídla Bartoňů v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi. Jejich rekonstrukce započala krátce před vypuknutím první světové války a poté s většími či menšími přestávkami pokračovala až do poloviny 30. let 20. století, v případě Nového Města ještě téměř o desetiletí déle. Díky tomu patřila mezi vůbec poslední feudální sídla v českých zemích, která byla přestavěna některým z příslušníků nobility k reprezentativním a obytným účelům.

4.1 Nové Město nad Metují

S ekonomickým vzestupem rodiny Bartoňů souvisela změna vzorce chování, která se projevila jak v proměně životního stylu a s ním spojených zvýšených nároků na reprezentativní kvality i komfortní požadavky bydlení, tak v potřebě hmotného vyjádření společenského vzestupu založeného na výsledcích osobních schopností, houževnatosti, pílě a podnikavosti.²²⁶ Završením „dávných přání“ druhé generace

²²³ Je otázkou, do jaké míry šlo o projev krize identity staré šlechty a čistě pragmatického uvažování upřednostňujícího pohodlí a funkčnost. Nastíněná problematika představuje jedno z bílých míst ve výzkumu šlechty ve 20. století a v budoucnu by si jistě zasloužila podrobnější rozbor.

²²⁴ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 100, 167.

²²⁵ Podrobná studie věnující se přestavbám soukromých zámeckých objektů (státem iniciované přestavby byly podníceny zcela jinými pohnutkami) po vzniku první Československé republiky, respektive po roce 1900 však dosud chybí a je nutné vycházet z dílčích závěrů výše citovaných prací. Ty se však uvedené problematiky dotýkají poměrně okrajově, pokud vůbec.

²²⁶ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 129; KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 138.

podnikatelů se tak stala koupě velkostatku Nového Města nad Metují, k níž došlo 10. srpna 1908.²²⁷ Hospodářská síla Bartoňů se zde plně projevila v touze navázat na feudální tradici a životní styl rodové aristokracie, a tím se vymezit vůči měšťanské společnosti a do jisté míry i ostatním průmyslníkům. Bratři Josef a Cyril se původně domnívali, že budou na zámku bydlet obě rodiny – Cyrilova v prvním a Josefova ve druhém patře.²²⁸ Takový záměr se však brzy ukázal jako nepraktický a Cyril se už v roce 1910 rozhodl pro koupi velkostatku Zbraslav. Rekonstrukci Nového Města zahájili ještě oba bratři společně a náročným úkolem pověřili architekta Dušana Jurkoviče, jenž měl „zámek z jeho zanedbání a pozvolné zkázy zachrániti a v krásné i moderní sídlo proměnití“.²²⁹ Objekt, který přišel se všemi pozemky na úctyhodnou částku 2 350 000 korun,²³⁰ byl totiž „napolo zříceninou“ a ani zdaleka se nenacházel v obyvatelném stavu.²³¹

Historické počátky stavby spadají pravděpodobně do začátku 16. století, kdy bylo Janem Černčickým z Kácova na ostrohu nad řekou Metují založeno město a vybudován dvoukřídlý gotický hrad s válcovou věží – máselnicí. Po požáru města v roce 1526 koupili novoměstské panství Pernštejnové, kteří zde zahájili rozsáhlou renesanční výstavbu podle jednotné urbanistické koncepce.²³² Všechny fronty domů na náměstí proto obdržely obdobně řešená průčelí s podloubím, štítem i pravidelně rozmístěnými okny, takže celek působil dojmem obrovského palácového nádvoří. K samotné renesanční přestavbě hradu však došlo až za Stubenberků po polovině 16. století. Tehdy byla dosavadní budova rozšířena a přestavěna do podoby sídla se čtyřmi křídly a uzavřeným dvorem. Na počátku 17. století byly nádvoří a hlavní průčelí zámku opatřeny sgrafitovými dekoracemi a mytologickou chiaroscurovou malbou, jež později citlivě rehabilitoval Dušan Jurkovič. Po porážce stavovského povstání v roce 1620 bylo panství Stubenberkům zkonfiskováno a prodáno Albrechtu z Valdštejna, který ho následně směnil s Trčky z Lípy za Kopidlnu.²³³ Po vraždě Albrechta z Valdštejna a jeho přívrženců byl zámek zkonfiskován podruhé a v roce

²²⁷ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 95–96.

²²⁸ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 157.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ VOBORNÍK, Jan: *Josef Bartoň-Dobenín a Nové Město nad Metují* (dále jen *Josef Bartoň-Dobenín*). In: FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko*. Náchod 1933, s. 110.

²³¹ VOBORNÍK, Jan: *Novoměstský zámek* (dále jen *Novoměstský zámek*). In: MORAVEC, Jaro (ed.): *Nové Město nad Metují a jeho kraj*. Praha 1940, s. 54.

²³² HAVLÍK, Vlastimil: *Dušan Samuel Jurkovič: projekty, rekonstrukce a stavby (nejen) na Náchodsku* (dále jen *Dušan Samuel Jurkovič*). Nové Město nad Metují 2012, s. 64; VLČEK, P.: *c. d.*, s. 391.

²³³ ŠIMEK, T. (ed.): *c. d.*, s. 329–330.

1638 připadl vrchnímu chebskému strážmistru Walteru z Leslie. Ten nechal zámek, poničený výbuchem střelného prachu a švédským obléháním města, po roce 1652 barokně přestavět podle plánů italského stavitele Carla Luraga. Při přestavbě byla přitom zakryta původní renesanční výzdoba, odstraněny štíty, upravena dispozice jednotlivých podlaží a vybudována kaple svatého Salvátora. Současně s tím došlo k úpravě reprezentativních prostorů, na jejichž výzdobě se podílela řada vlašských štukatérů (Giovanni Battista Bianchi, Giacomo Orsolini, Andrea Canetti), ale také pražský malíř a freskař Fabián Václav Harovník.²³⁴ Po vymření Leslieů v roce 1802 přešel zámek do vlastnictví Dietrichsteinů a poté jejich příbuzných, které zastupoval hrabě Karel Lamberk. Na panství však nikdo z nich trvale nepobýval a sídlo začalo postupně chátrat. Zámek byl využíván ke skladování obilí a nábytku, pořádání plesů, slavností, koncertů a výstav či k ubytování řemeslníků. Své sídlo zde také dočasně našlo okresní hejtmanství, děkanství, obecná škola nebo Sokol. Postupem času došlo k zanesení hradního příkopu sutí a odpadem, zdevastování zámecké zahrady, zabílení vzácných nástěnných fresek a zřícení některých kleneb.²³⁵ Žalostný stav zámku zachytil i August Sedláček, který emotivně zdůrazňoval ticho, jaké ho samého pohltilo při prohlídce památky.²³⁶

Prodej panství českým průmyslníkům vyvolal v Novém Městě nad Metují spontánní vlnu lidového nadšení a oslav.²³⁷ Obyvatelé velkostatku se těšili na nové sousedy, o nichž „tolik krásného slyšeli a čtli, na muže, kteří z nepatrných poměrů tak vysoko se vyšinuli, zůstávající přitom prostí, milí a neskonale dobří“.²³⁸ Při převzetí majetku 1. října 1908 byly domy ve městě „ozdobeny prapory v národních barvách a večer, když městská rada, spolky a nepřehledný zástup občanů městských i venkovských s hudbou a s lampiony uspořádal před zámkem dostaveníčko, zaplála všechna okna na náměstí slavnostním osvětlením“.²³⁹ Starosta v uvítací řeči vyzdvihl historický moment, kdy panství zahrnující mimo zámek také několik hospodářských

²³⁴ ŠIMEK, T. (ed.): *c. d.*, s. 330; VLČEK, P.: *c. d.*, s. 391–392.

²³⁵ VOBORNÍK, Jan: *Od Jana Černčického z Kácova k Josefu Bartoňovi z Dobenína: kronikářský náčrt minulosti Nového Města nad Metují* (dále jen *Od Jana Černčického z Kácova*). In: MORAVEC, Jaro (ed.): *Nové Město nad Metují a jeho kraj*. Praha 1940, s. 42–43.

²³⁶ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. 2. díl. Hradecko. Praha 1883, s. 148.

²³⁷ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 96; VOBORNÍK, J.: *Od Jana Černčického z Kácova*, s. 43.

²³⁸ VOBORNÍK, J.: *Od Jana Černčického z Kácova*, s. 43.

²³⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 96–97.

dvorů, pivovar a 1 875 ha pozemků, zemědělské a lesní půdy,²⁴⁰ přešel po třech staletích z německého vlastnictví zpět do českých rukou.²⁴¹ Stejně vřelého přijetí se noví vlastníci dočkali o měsíc později v sousedním Krčíně, kde jim bylo uděleno čestné občanství a kde byl založen Bartoňův park, kam oba bratři zasadili lípy.²⁴² Kontrast mezi minulými a novými majiteli s odstupem času zaznamenal i František Žákavec, jenž s notnou dávkou patosu uvedl: „Dnes sídlí na zámku člověk čistě náš, pružný a elegantní muž, jehož výrazný, po americku oholený obličej vnuká představu rovné, přímé pracovní energie a rozmyslné podnikavosti, se svou chotí milé české tváře, moudrou a laskavou tohoto velikého sídla hospodyní.“²⁴³

Po převzetí panství se někteří obyvatelé města domnívali, že bude zámek přestavěn na továrnu.²⁴⁴ Bartoňové však záhy naplnili vlastenecky zjitřená očekávání novoměstských obyvatel a přistoupili k rozsáhlé obnově historické památky, z níž hodlali udělat reprezentativní a pohodlné rodinné sídlo. Manifestace slovanských hodnot a vlasteneckého cítění byla patrná ve volbě architekta i dalších přizvaných umělců a odborníků.²⁴⁵ Dušan Jurkovič se svými pracemi v Pustevnách na Radhošti a Luhačovicích i nedalekou vilou Roberta Bartelmuse na Rezku vyznamenal jako znamenitý odborník, nadšený ctitel a přesvědčený následovník formálních hodnot slovanské lidové architektury a národních tradic.²⁴⁶ Obdobné náměty prostupovaly i tvorbou Joži Uprky, známého dokumentaristy slováckého venkova, jehož díla měla zdobit přijímací místnost zámku. Vzhledem k Uprkovu tematickému zaměření by musela taková práce ve vznešených prostorech zámku působit jako pozoruhodný

²⁴⁰ NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I B (2), protokol z místního šetření na velkostatku v Novém Městě nad Metují, Nové Město nad Metují 20. 12. 1930.

²⁴¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 96–97.

²⁴² Tamtéž, s. 97.

²⁴³ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 161.

²⁴⁴ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 97; Srov. KŘÍŽOVÁ, Květa: *Interiéry zámku v Novém Městě nad Metují v Jurkovičově a Janákové úpravě*. Zprávy památkové péče, 68, 2008, č. 2, s. 134.

²⁴⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 130.

²⁴⁶ Právě díky rázovité vile továrníka Bartelmuse se Bartoňové seznámili s Jurkovičovou prací a roku 1908 ho pověřili přestavbou bývalého Novákova mlýna v Pekle na turistickou útulnu s restaurací a letním bytem. V následujících letech mu pak svěřili ještě rekonstrukci nedaleké strojní pily a návrh na novostavbu hájenky s loveckým přístřeším na Sendraži u Nového Města nad Metují. Uvedenými stavbami se podrobně zabývá BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 142–150; HAVLÍK, V.: *Dušan Samuel Jurkovič*, s. 57–62 a 79–81; SKALICKÝ, Alexandr: *Stavby architekta Dušana S. Jurkoviče na Náchodsku*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 26, 2003, s. 53–56; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 175–177.

prvek připomínající selské kořeny rodiny Bartoňů.²⁴⁷ K realizaci jeho díla nakonec nedošlo.²⁴⁸

Podle výslovného přání Bartoňů měl architekt „co nejvíce šetřit historického rázu a podle možností jej zachovat“.²⁴⁹ To ostatně odpovídalo i Jurkovičově metodě rekonstrukce historických objektů, která vycházela z koncepce profesora vídeňské univerzity Aloise Riegla, zastávce šetrného udržování památek v kombinaci s jejich novodobým funkčním využitím.²⁵⁰ Sám architekt ke svému přístupu k rehabilitaci novoměstského zámku dodal: „Dnes neumíme již myslit ani goticky ani barokně, a proto vytvořím interiéry zcela moderní, ale harmonicky s historickými pozůstatky. My můžeme minulost jen respektovat, ale musíme tvořit po zákonech naší doby, našeho vývoje a po své vlastní individualitě. Dílo architektovo, právě tak jako jiného umělce, je především individuální.“²⁵¹ Jurkovič tak odkryl umělecky cenné prvky, obnovil vzácné fresky, změnil funkční i prostorovou koncepci zámku a celek volně doplnil ve stylu, jenž v podstatě vyšel ze secese a lidového stavitelství.²⁵² V tomto smyslu pak obohatil i vnější podobu zámku o romantické prvky – balkony, terasy, vikýře či věže.²⁵³ Jurkovič koncepci rekonstrukce poměrně intenzivně konzultoval s historikem umění Zdeňkem Wirthem, ačkoliv ten se netajil jistými výhradami vůči architektovu osobitému projevu, který se někdy až přespříliš prosazoval namísto respektování historických hodnot památky.²⁵⁴ Novoměstský zámek představoval kvalitativně, kvantitativně i časově náročnější projekt než Jurkovičova předchozí adaptace barokního sídla v Molitorově u Kouřimi pro velkopodnikatele Jaroslava Veselého. Architekt musel rehabilitovat interiéry i exteriéry čtyř obytných křídel obepínajících vnitřní nádvoří, hospodářské budovy, ale rovněž rozlehlé prostranství před zámkem a jeho zanedbané zahrady.²⁵⁵

²⁴⁷ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 130.

²⁴⁸ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 162.

²⁴⁹ VOBORNÍK, J.: *Novoměstský zámek*, s. 54.

²⁵⁰ HAVLÍK, V.: *Dušan Samuel Jurkovič*, s. 32.

²⁵¹ ZÁHOŘ, Zdeněk: *Návštěvou u Dušana Jurkoviče*. Novina: list duševní kultury české, 3, 1910, č. 16, s. 510.

²⁵² JURÁNEK, Jan – BRANÝ, Karel: *Nové Město nad Metují*. Praha 1976, s. 94; PAVEL, Jakub: *Nové Město nad Metují: městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí*. Praha 1962, s. 32.

²⁵³ MANDYSOVÁ, Hana – HORŇÁKOVÁ, Ladislava: *Dušan Jurkovič*. Pardubice 1988, nestr.; VLČEK, P.: *c. d.*, s. 392.

²⁵⁴ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 132; UHLÍKOVÁ, Kristina: *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*. Praha 2010, s. 24–25.

²⁵⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 132; KRÍŽOVÁ, K.: *c. d.*, s. 135.

Vizuálně a stylově nejvýraznější proměnu prodělalo východní průčelí zámku orientované k náměstí a západní fronta, která se tyčila nad údolím řeky Metuje. Po poradě se Zdeňkem Wirthem byla na vstupním průčelí odstraněna jednotvárná barokní fasáda a odkryta původní renesanční chiaroscurová výzdoba s alegorickými a mytologickými figurálními kompozicemi. Příkop oddělující zámek od přilehlého prostranství nechal Jurkovič vyčistit a přehradit kamenným mostem se zábradlím zakončeným pylony s kovovými lucernami a plastikami medvědů od sochaře Josefa Šejnosty.²⁵⁶ Velkou zámeckou věž architekt vymanol ze střešní hmoty, aby vynikl její objem a majestátnost, a opatřil otevřeným arkádovým ochozem a dvěma hodinovými ciferníky. Odstraněním části střechy u věže přitom došlo k odkrytí renesančního štítu bočního křídla zámku, což oživilo hlavní průčelní kulisu a umožnilo elegantnější přechod mezi vznosnou zámeckou budovou a navazujícím hospodářským traktem. Severní křídlo směřující do zahrad bylo obohaceno o hranolovou schodišťovou věž a vstupní přístřešek, jenž kryl průjezd vedoucí z nádvoří na parkově upravené terasy. Mohutný nárožní rondel upravil Jurkovič na prosklený vyhlídkový belvédér, doplnil balkonovým ochozem na konzolách a válcovou spojovací vížkou a završil výraznou kuželovitou střechou. Hodnota krajinného výhledu pak vedla architekta k tomu, že řádní průčelí nad řekou obohatil masivní balkonovou terasou podepřenou čtyřmi vysokými opěráky s klenbami, která byla přístupná z nově zřízené zimní zahrady. Podobně jako při úpravách vnějších průčelí se postupovalo i při rehabilitaci vnitřního nádvoří. Zde byla odkryta dochovaná renesanční výzdoba, vybudovány tři balkony na krakorcích a stěny opatřeny trelážemi na popínavé rostliny a nápaditě řešenými lampami nočního osvětlení. Nevýraznějším autorským zásahem však bylo přesunutí hlavního vstupu do obytných částí zámku z prostoru věže do protilehlého nároží, kde došlo ke zřízení prostorné vstupní haly se schodištěm.²⁵⁷

Při úpravě interiérů mohl architekt postupovat volněji – kromě malovaných stropů s bohatou štukatérskou výzdobou se umělecky cenných detailů zachovalo jen velmi málo. Z historického inventáře se až na drobné výjimky nedochovalo téměř

²⁵⁶ Šejnostův zkušební model zůstal u Jurkoviče, který ho později na žádost Irmfrieda Liebschera zapůjčil keramice v Modre ke školním účelům s podmínkou, že nebude plastika rozmnožována a dále prodávána. Na tuto podmínku se však zapomnělo a socha se dostala do prodeje, což skončilo ostrým soudním sporem. ÚDU AV ČR OD, Wirth, dopis Dušana Jurkoviče Zdeňku Wirthovi, sine loco et anno (po roce 1918).

²⁵⁷ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 130–131; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 163–166.

nic.²⁵⁸ Jurkovič tedy musel navrhnout zařízení pro celou řadu místností odlišného slohového charakteru i nejrůznějšího funkčního využití a přitom zohlednit jeho koherenci s původními architektonickými prvky a barokní výzdobou. V jednotlivých interiérech proto uplatnil různý podíl historického a moderního tvarosloví: od úsilí o jakousi ideální rekonstrukci původního prostoru světnice se znaky, kterou zařídil zakoupeným starožitným nábytkem, přes více či méně historizující novotvary zimní zahrady až po moderně působící interiéry pánského pokoje nebo účelový prostor oblékárny. Barokní zdobnost přivedla architekta k rozhodnutí navrhnout mobiliář, jenž vycházel z jednoduchých geometrických tvarů. Přesto se mu podařily uplatnit v detailech nábytku i zařízení pokojů (jako byly členící stěny, mříže, koberce, osvětlovací tělesa nebo kryty topných těles) originální ozdobné prvky či výrazné barevné akcenty, které místnosti oživovaly, a tak se mohly i ty nejhonosnější sály pyšnit výtvarnou kvalitou, harmonickou vyvážeností a útulností. První patro odráželo ranou stavební fázi zámku a svými nízkými klenutými stropy s hluboko položenými náběhy působilo značně stísněně a neútluně. Proto byly jako hlavní obytné prostory rodiny Bartoňů určeny místnosti druhého patra, jež měly vyšší stropy a větší okna a celkově působily vzdušnějším a světlejším dojmem.²⁵⁹ Práce na proměně vnitřních prostorů zahájil Jurkovič úpravou enfilády sedmi pokojů – tanečního sálu, velké síně, pracovny, jídelny, přijímacího salonu, ložnice a šatny s koupenou. Stěny místností pokryl látkovými, papírovými či koženými tapetami a podle účelu zařídil každý pokoj uceleným nábytkovým souborem. Jeden z největších salonů byl přeměněn na velkorysou ložnici majitelů.²⁶⁰ Protiváhou bohaté výzdoby se zde stalo impozantní manželské lože s nebesy a pohovkou stojící na vyvýšeném pódiu a jednoduchý skříňový nábytek umístěný po obvodu pokoje. Jídelna byla koncipována na způsob orientálního salonku s čínskými tapetami, sbírkou porcelánu na stěnách a velkým křišťálovým lustrem připomínajícím pagodu. Pánský pokoj byl naproti tomu navržen v duchu vídeňské černobílé moderny se zlatým akcentem v detailu.²⁶¹ Tanečnímu sálu používanému ke slavnostním příležitostem vévodil dlouhý stůl s křesly, velká zrcadla a honosné portréty členů rodiny. Ústředním prostorem rodinné reprezentace se však stala velká síň, někdy označovaná také jako hudební salon, s mohutným

²⁵⁸ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 167.

²⁵⁹ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 131–133. Srov. IMRECZEOVÁ, G.: *c. d.*, s. 50.

²⁶⁰ LEHMANNOVÁ, Martina: *Všechny ty hotové i chystané divy*. In: TÁŽ (ed.): Dušan Jurkovič: architekt a jeho dům. Brno 2010, s. 33.

²⁶¹ LEHMANNOVÁ, M.: *c. d.*, s. 33; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 167–168.

kamenným krbem a portréty manželů Bartoňových v životní velikosti od Maxe Švabinského.²⁶² Rekonstrukční práce dále pokračovaly zařizováním interiérů prvního patra zámku, kde byla vybudována zimní zahrada, ložnice pro hosty, žebrová síň, hostinské pokoje a byty pro personál. Ve spojovacích chodbách architekt odkryl fragmenty renesanční výzdoby, které doprovodil odbornými texty a prostor obohatil ukázkou lidového řemesla, ruských dřevořezeb, keramiky a loveckých trofejí. Ložnice pro hosty pak byla koncipována coby tradiční zámecká komnata s barokním a pseudobarokním mobiliárem.²⁶³ Výraznou proměnou prošla i žebrová síň. Pokoj, kde se již od podlahy zvedá masivní renesanční valená klenba s lunetami, proměnil Jurkovič na jednu z nejoriginálnějších a nejhonosnějších zámeckých místností.²⁶⁴ Původní hladkou plochu klenby pokryl rastrovými štukovými žebry s ornamentální rostlinnou výmalbou v polích a tím prostor opticky vylehčil.²⁶⁵ Stěny výšečí opatřil koženou tapetou s pravidelně se opakujícím rodovým znakem a místnost vybavil mohutným keramickým krbem. Romantickou atmosféru evokující gotické rytířské síně dotvořil těžkým nábytkem z tmavého dřeva s rytým koženým potahem, na němž se znovu opakuje téma rodového šlechtického erbu, a souborem bohatě zdobených bronzových lustrů.²⁶⁶ Netradiční interiér zahradní síně pojednal Jurkovič po vzoru barokní saly terreny. K dekorativnímu obložení stěn použil různobarevných oblázků z řeky Metuje, z nichž byly vyskládány stylizované stromy se spirálovitě stočenými haluzemi a šachovnicová mozaika. Celek doplňovala kamenná fontánka s kaskádami, tepaný kovový lustr a bílý zahradní nábytek geometrických forem. Působení prostoru otevírajícího se na přilehlý balkon spočíval ve spojení vegetabilní ornamentiky s živým rostlinstvem.²⁶⁷ O konečném efektu František Žákavec později napsal: „Jako bychom tu byli pod vodou, v nějaké říční síni, tak jako pohádkový Ilja Volžanín v pískovém paláci na dně své matičky Volhy.“²⁶⁸ Cyrilu Bartoňovi se zimní zahrada natolik zalíbila, že si později nechal zbudovat její obdobu na Zbraslavi.

Adaptaci historické památky dovršil Jurkovič úpravou rozlehlých zámeckých zahrad, které sestávaly ze dvou částí oddělených úvozem s veřejnou cestou, a značně zanedbaného okolí. Prostranství před vjezdem do zámku bylo upraveno na parčík

²⁶² HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 132; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 169.

²⁶³ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 131 a 133–134; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 169–171.

²⁶⁴ JURÁNEK, J. – BRANÝ, K.: *c. d.*, s. 97; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 170.

²⁶⁵ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 136.

²⁶⁶ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 170–171.

²⁶⁷ WITTLICH, Petr: *Česká secese*. Praha 1982, s. 325.

²⁶⁸ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 172.

s ornamentálními záhony a kašnou. Svahy a terén přiléhající k budově přetvořil architekt podle rozličných postupů zahradnického umění a vlastní fantazie. Horní části zahrady, nacházející se v prostoru bývalých hospodářských budov, dal podobu francouzské květinové zahrádky. Navazující svah upravil po vzoru terasových zahrad italských renesančních vil, kde uplatnil režné zdivo opěrných stěn v kombinaci s geometricky upravenými květinovými záhony, schodišti a pergolami. Rozsáhlé plochy na protilehlé straně úvozu využil k vybudování obdélníkové francouzské zahrady barokního typu s kašnou a zahradním pavilonem, k níž po stranách přiléhala zelenářská zahrada se skleníkem a ovocný sad s tenisovým kurtem. Na strmých svazích spadajících k řece Metuji nakonec Jurkovič uplatnil i romanticky uvolněné komponování na způsob anglického parku. V dálkovém pohledu na tuto stranu tak mohla vyniknout terasa na masivních kamenných pilířích přistavěná k průčelí zámku.²⁶⁹ Do celkového rámce úprav architekt zakomponoval i sochy převezené do zámeckého areálu jak ze samotného Nového Města nad Metují a jeho předměstí, tak z nedalekého Kuksu či Benátek nad Jizerou.²⁷⁰ Právě v prostoru zámeckých zahrad zrealizoval Jurkovič nejvíce pozoruhodnou intervenci, čerpající formální i materiálovou inspiraci ze sféry lidového stavitelství.²⁷¹ Svěrázným krytým mostem překlenul bývalý hradní příkop rozdělující zámecké zahrady a vytvořil přístupovou osu, která umožňovala pohodlný přechod mezi oběma částmi.²⁷² František Žákavec o stavbě napsal: „Je to vlastně krytá chodba s okny, trochu se svažující, dospívající ještě před úvozovou cestou k ústřednímu pilířovému pavillonku, od něhož pokračuje v ose mírně na pravo odchýlené křídlem mnohem delším, podchyceným sloupky s obou stran veřejné cesty. Tato chodba... vnáší do zahrad zase jurkovičovský motiv lidový, svou dřevěnou konstrukcí a dekorem. Na kamenném přízemku s opěráky zvedá se pilířové těleso dřevěné, komolý jehlan s vikýřkovými okénky, na němž sedí na krákorcích průchodní mostový onen pavillonek, chaloupkový, kostka to s okénky, zakončená valbovým kloboučkem o širokém okřídlení a s lomenicovými štítky. Střechy pavillonku i chodby jsou šindelové. Všechna prkna jsou rudě zbarvena, kolmé spáry

²⁶⁹ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 136–137; HAVLÍK, V.: *Dušan Samuel Jurkovič*, s. 77–78; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 173–175.

²⁷⁰ DVOŘÁČEK, Bohumil: *Pohledy do minulosti Nového Města nad Metují* (dále jen *Pohledy*). Nové Město nad Metují 1998, s. 171–173; PAVEL, J.: *c. d.*, s. 32–33.

²⁷¹ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 132.

²⁷² Bohumil Dvořáček upozorňuje na skutečnost, že Jurkovič v tomto ohledu nevymyslel nic nového. „Dřevěný svažující se můstek“ tam podle něho byl již v 18. století. Srov. DVOŘÁČEK, B.: *Pohledy*, s. 165.

obíleny a bílými geometrickými vzorci ozdobena dokola i okna – všechn ten bílý dekor připomíná výzdobu lidových staveb čičmanských.²⁷³ I přes své poměrně bizarní vzezření byla tato komunikace zasazena do původního historického prostředí s citem a elegancí.

Rekonstrukce zchátralého zámku však nebyla zamýšlena pouze pro pohodlí rodiny nebo potěchu místních obyvatel. Z korespondence vedené mezi Dušanem Jurkovičem a Zdeňkem Wirthem vyplývá, že Bartoňové vnímali záchranu historické památky také jako účelový nástroj vlastní propagace a další prostředek k dosažení širokého společenského uznání. Několik měsíců po zahájení rekonstrukčních prací Jurkovič svému kolegovi napsal: „Páni Bartoňové žádají po mně, abych občas o stavbě zámku uveřejnil kratší zprávy a několik obrázků do *Zlaté Prahy* a *Českého světa* poslal. Jelikož se žádost jejich již několikrát opakovala, nezbývá mi nic jiného než obrátiti se na Vás s prosbou, abyste mi o starých freskách na facadě novoměstské a o barokních stropech a Harovníkovi napsal statě pro oba jmenované listy asi 25–30 řádků obsahující. Jen prosím, aby tam byla zmínka o majitelech, že na přestavbu věnují a uměleckých památek chrání.“²⁷⁴ Tušil, že Wirth nebude takovéto myšlence příliš nakloněn, a tak se ho snažil obměkčit příslibem anonymity: „Nepřejete-li si ani značky, ani podpisu v časopisech uveřejniti, pošlu to tam sám bez jakéhokoliv podpisu.“²⁷⁵ Wirth s architektoým přáním přes zjevnou nechuť nakonec souhlasil a některé texty vypracoval. První článek vyšel v *Českém světě* ještě téhož roku.²⁷⁶ Příspěvek podepsaný vydavatelem Karlem Hipmanem, se obdivně vyjadřuje jak o záchraně uměleckých památek, tak o Bartoních, na jejichž adresu poznamenává: „Noví majitelé, známí mecenáši všeho ušlechtilého, snažení a práce, se vzácným pochopením věnovali značný náklad k udržení... památek, tak že v novém zámku, jenž se brzo zaskvěje leskem, přijdou tyto odkazy minulosti k plné platnosti.“²⁷⁷ K napsání dalších statí už Wirth zřejmě přemluvil své kolegy a známé. Za výsledek těchto snah je pak možné považovat článek Václava Tilleho²⁷⁸ a odborné pojednání

²⁷³ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 174.

²⁷⁴ ÚDU AV ČR OD, Wirth, dopis Dušana Jurkoviče Zdeňku Wirthovi, Nové Město nad Metují 12. 9. 1909.

²⁷⁵ Tamtéž.

²⁷⁶ HIPMAN, Karel: *Z residence českých továrníků bratří Bartoňů z Náchoda*. Český svět: obrazový týdeník, 6, 1909, č. 1, nestr.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ TILLE, Václav: *Peklo u Nového Města nad Metují*. Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení, 28, 1911, s. 91–92.

Karla Boromejského Mádl²⁷⁹ ve *Zlaté Praze*. Poslední příspěvek vyšel v *Ratiboru* až v závěru rekonstrukčních prací a anonymní autor si v něm posteskl: „Vědecké a umělecké společnosti měly by si povšimnouti celé věci, a pak by nejlépe byla oceněna ušlechtilá snaha rytíře Bartoně, jenž pomíjeje výstřednosti tak mnohého šlechtice v dostihách, pitkách, hazardních hrách, frejích a podobných ‚zábavách‘, otvírá české historii a archeologii vroucí srdce a mecenášovu ruku.“²⁸⁰

Odkazy na původce nákladné rekonstrukce lze najít také na mnoha místech na zámku.²⁸¹ Mezi četnými nápisy na stěnách a portálech, připomínajícími zásluhy Bartoňů o obnovu památky, vyniká svým obsahem zejména ten nad hlavní vstupní bránou. Jurkovič nechal historický portál zrestaurovat a do volných polí nástavce dal zhotovit nápis: „Jan Černčický z Kácova kolem roku 1501 zbudoval. Český rod po 58 letech ztratil. Cizinci po 349 roků ovládali. Josef a Cyril Bartoňové roku 1908 znovu Čechům získali a k nové slávě pozdvihli. Znovuzřízen dle návrhů a vedením architekta Dušana Jurkoviče. Prováděl stavitel Otakar Nypl v letech 1909–1910.“ Národní cítění a nemalé sebevědomí majitelů je tady vyjádřeno nadmíru výrazně.²⁸² Ztvárněním pak vyniká nápis provedený v původní světnici se znaky. Bartoňové nechali místnost adaptovat na ložnici a k historickým erbům majitelů s německými texty „Hans Herr von Stumberg, Obrister Erbschenckn in Landts Steyr und Herr zu Guettenberg“ a „Benigna Frau von Stumberg, ain Geborne von Scherffenberg“ připojili také vlastní, doplněný o nápis „Josef rytíř Bartoň z Dobenína, řádný člen Národohospodářského ústavu České akademie, předseda Českých textilních průmyslníků“. František Žákavec popsal tuto dekoraci v Jurkovičově monografii jako „zajímavý kontrast šlechtictví jen zděděného a nobility vydobyté dlouhou příčinlivou a důmyslnou prací“.²⁸³

Po vzniku Československé republiky přesídlil Dušan Jurkovič natrvalo z Brna do Bratislavy, kde ho zaměstnávaly nejen náročné stavební a návrhářské zakázky, ale také jeho odborná činnost na poli památkové péče. V meziválečném období provedl Jurkovič v Novém Městě nad Metují ještě některé dílčí úpravy interiérů

²⁷⁹ MÁDL, Karel Boromejský: *Zámek v Novém Městě nad Metují*. Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení, 28, 1911, s. 387.

²⁸⁰ BEZ AUTORA: *Zámek v Novém Městě nad Metují*. Ratibor: neodvislý pokrokový list pro zájmy Královéhradeckého kraje, 30, 1913, č. 9, s. 2.

²⁸¹ Většinu nápisů stylizoval na výslovné přání Bartoňů Zdeněk Wirth. Podrobně viz ÚDU AV ČR OD, Wirth, dopis Dušana Jurkoviče Zdeňku Wirthovi, Nové Město nad Metují 5. 11. 1909.

²⁸² KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 166.

²⁸³ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 170.

a zahrad,²⁸⁴ hlavní adaptační práce však byly na počátku dvacátých let svěřeny architektu Pavlu Janákovi, představiteli kubismu a později hlavnímu protagonistovi národního slohu. Ten se úpravám zámecké budovy věnoval průběžně až do druhé světové války, a tak působil ve službách dvou generací Bartoňů.²⁸⁵

Své intervence do historické podoby interiérů zahájil Janák zařizováním místností prvního patra, kde ucelenými nábytkovými soubory vybavil dětský pokoj Václava Bartoně, letní jídelnu a velkou pracovnu.²⁸⁶ Pro zámecké prostory zvolil opulentní tvarosloví tehdy aktuálního národního slohu, jehož dekorativní formy čerpaly jak z rondokubismu a art deca, tak z *biedermeieru* 19. století – speciálně z produkce vídeňské firmy Danhauser.²⁸⁷ Manifestace uvědomělého vlasteneckého citění ve výzdobě jednotlivých místností se však neredukovala pouze na jednotlivé nábytkové kusy, nýbrž k ní velkým dílem přispívaly i textilie, tkaniny a koberce od návrhářky Marie Hoppe-Teinitzerové, keramika od Heleny Johnové a zejména výmluvná fresková výzdoba od malíře Františka Kyselého.²⁸⁸ Asi nejvíce didaktický charakter měla Kyselova výmalba v dětském pokoji, jehož strop a stěny pokrývají veduty významných památek a stovka erbů českých měst v čele s personifikovanou alegorií Prahy coby hlavou republiky („*Praga caput rei publicae*“).²⁸⁹ Kromě své pedagogické funkce měla výzdoba symbolizovat i důležitost poznání národních dějin nově vzniklého státu.²⁹⁰ Původní renesanční výzdobu velké pracovny Kyselá doplnil freskovou malbou na téma *Sbratření Čechů a Slováků*. Ústřední motiv představuje osm mladíků s rozevlátými vlasy a lučnými květy v rukou, kteří jsou oděni v bílých folklórních košilích a ověnčeni trikolorou. Celý výjev rámovaly verše z básně *Moje barva červená a bílá* od Jana Nerudy oslavující českou zástavu: „Dej osud bojů nám, co muž a rek jich snese, pak ale nad hlavou ať ráno rozbřeske se, z červánků slunce vyskoč, lehni českým polem – buď v Čechách bílý den a plno růží

²⁸⁴ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 367; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 173.

²⁸⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 132.

²⁸⁶ NTM AAS, Janák, desky 73/a; 73/b; 74/a; 75; 75/a; 75/b; 76; 76/a–h; 76/k; 76/m; 76/n; 76/p; 76/s; 76/z, nábytek a interiéry Nové Město nad Metují. Srov. HNÍDKOVÁ, Vendula: *Pavel Janák: obrys doby* (dále jen *Pavel Janák*). Praha 2009, s. 251.

²⁸⁷ KRÍŽOVÁ, K.: *c. d.*, s. 138–139.

²⁸⁸ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 133.

²⁸⁹ Traduje se, že Václav Bartoň pokulhával v obecné škole ve výuce zeměpisu. Otec mu proto nechal pokoj vyzdobit národopisným tématem, aby si vše snáze zapamatoval.

²⁹⁰ KRÍŽOVÁ, K.: *c. d.*, s. 138.

kolem.²⁹¹ Strop letní jídelny pak Kysela vyzdobil malbou sokola, jenž stál na lipové větvi a ve spáru držel lístek s iniciály Josefa Bartoně.²⁹²

Ve třicátých a čtyřicátých letech už zařizoval Pavel Janák zámecké interiéry v duchu střídmeho funkcionalismu, který odpovídal modernímu životnímu stylu mladší generace – tedy Václavu Bartoňovi. Nejprve pro něj navrhl adaptaci jeho někdejšího dětského pokoje na pracovnu a poté se věnoval dílčím úpravám velké ložnice, předsíně, přípravny a zařízení nového archivu. Největší pozornost ale Janák soustředil na verandu u zimní zahrady vybavenou trubkovou sedací soupravou podle vlastního návrhu a modernizaci interiérů druhého patra.²⁹³ Při přestavbě velké síně, dámského salonku a tanečního sálu nechal architekt odstranit stylové zařízení svého předchůdce Dušana Jurkoviče, které nahradil vzdušným prostorovým uspořádáním. Nutno dodat, že před ním ani Jurkovič neváhal odstranit nástěnnou rokokovou výzdobu obou sálů.²⁹⁴

Interiéry novoměstského zámku představovaly svérázný slohový kompilát, kde se vedle novobaročka, rakouské secese, orientálního tvarosloví, rondokubismu, národního slohu a funkcionalismu velmi výrazně uplatnilo slovanské lidové umění. Silně „národní charakter“ vykazovaly i sbírky obrazů, grafiky, plastiky, keramiky a předmětů užitého umění, kde byli zastoupeni výhradně čeští autoři.²⁹⁵ Zvelebený zámek neodrážel jenom nabyté bohatství Bartoňů, jejich společenské postavení, vybraný vkus, vysoké nároky na kvalitu bydlení (a to jak estetické, tak technické) či potřebu reprezentace, ale představoval účinný nástroj pro manifestaci národního uvědomění majitelů. Volba Jurkoviče a později Janáka, Kysely, Johnové a dalších umělců a designerů deklarovala jednoznačnou rozlukou s rakouským konzervatismem, se kterým se ostatně Bartoňové nikdy neztotožnili, a předznamenala jejich orientaci na nacionální, středostavovskou a avantgardní kulturu Československé republiky, jejíž ideály vyvrcholily ve stavbě městského paláce Cyrila Bartoně v Náchodě.

²⁹¹ NERUDA, Jan: *Balady a romance – Zpěvy páteční*. 3. vyd. Praha 1957, s. 50.

²⁹² Kyselově výzdobě zámku v Novém Městě se podrobně věnuje IMRECZEOVÁ, G.: *c. d.*, s. 37–54.

²⁹³ NTM AAS, Janák, kart. 12, fotografie projektu 76/b (veranda).

²⁹⁴ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 133; KRÍŽOVÁ, K.: *c. d.*, s. 138.

²⁹⁵ KRÍŽOVÁ, K.: *c. d.*, s. 138–139.

4.2 Zbraslav nad Vltavou

Společné soužití rodin Josefa a Cyrila na zámku v Novém Městě nad Metují zřejmě nenaplnilo původní idealistická očekávání a oba bratři došli k rozhodnutí zvolený model soužití opustit. Dostatečně pádným důvodem k tomuto kroku se stala již v roce 1910 možnost získat velkostatek Zbraslav.²⁹⁶ Intence při zakoupení tohoto panství však byla složitější než v případě Nového Města. Prvotním účelem bylo samozřejmě vybudování komfortní a reprezentativní rezidence pro rodinu Cyrila Bartoně, neméně podstatné hledisko ale tkvělo v historickém významu dané lokality. Spíše než domov znamenala Zbraslav pro Bartoně teritorium českých kulturních dějin, k nimž hodlali přispět svým vlastním dílem.²⁹⁷

Počátky knížecího dvorce na Zbraslavi při soutoku Vltavy a Berounky nelze přesně datovat. Během panování Vladislava I. na počátku 12. století připadl dvůr s okolními statky kladrubským benediktinům, kteří zde založili konvent. V polovině 13. století přešla Zbraslav do majetku pražského biskupa Jana III. z Dražic, od něhož ji v roce 1268 získal Přemysl Otakar II.²⁹⁸ Ten zde zřídil opevněný lovecký hrádek, vybudoval poplužní dvory a rozvíjel zemědělskou produkci v okolní krajině. Jeho syn Václav II. ovšem na konci osmdesátých let 13. století dospěl k rozhodnutí založit v Čechách nové cisterciácké opatství a pro svou fundaci zvolil právě zbraslavský dvorec. Klášter pojmenovaný Aula Regia (Královská síň) se stal jedním z hlavních středisek tehdejší vzdělanosti, kde byla krom jiných napsána i *Zbraslavská kronika*, ale i pohřebištěm českých králů a členů panovnického rodu. V konventním kostele Nanebevzetí Panny Marie, později svatého Jakuba spočinuly ostatky Václava II., Václava III., Elišky Přemyslovny a na krátko také Václava IV. Za husitských bouří a třicetileté války byl klášter vydrancován a pobořen.²⁹⁹ Další fáze rozvoje nastala v polovině 18. století, kdy došlo k obnově komplexu podle plánů Jana Blažeje Santiniho-Aichela, Františka Maxmiliána Kaňky a Kaňkova žáka Václava Špačka,

²⁹⁶ Zbraslavské panství mohli Bartoňové získat již v roce 1908, avšak „rozlohou i cenou přesahovalo jejich rozpočty“, a tak se uchýlili ke koupi novoměstského velkostatku. CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 95.

²⁹⁷ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 45; HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 133.

²⁹⁸ HANSL, František: *Smíchovsko a Zbraslavsko*. Praha 1899, s. 429–430; VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 590.

²⁹⁹ HOLEC, František (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 7. díl. *Praha a okolí*. Praha 1988, s. 109–111; NEUMANN, Emanuel: *Pamětihodnosti Zbraslavě: stručný nástin historický spolu s průvodcem*. 3. vyd. Zbraslav 1928, s. 5–9; VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *c. d.*, s. 590–594.

kteří vtiskli církevním stavbám vrcholně barokní podobu. Na výzdobě hlavních reprezentativních prostorů se podíleli štukatéři Tommaso a Martino Soldatiové, freskař Václav Vavřínek Reiner či malíř František Xaver Palko. Před dokončením prací byl však klášter roku 1785 dvorským dekretem Josefa II. zrušen a jeho statky připadly náboženskému fondu. Umělecky cenné budovy poté sloužily k továrním účelům a prošly mnoha necitlivými stavebními úpravami. Do poslední fáze vývoje vstoupil zrušený klášter v roce 1825, kdy velkostatek se zdevastovanými budovami koupil bavorský kníže Friedrich Kraft Oettingen-Wallerstein, který nechal později část komplexu přestavět na zámek.³⁰⁰ 19. prosince 1910 získali zbraslavské panství s klášterním areálem, pivovarem, keramickými továrnami ve Strnadech a Lahovicích a 3 424 ha pozemků, orné půdy a lesů za 4 550 000 korun³⁰¹ Bartoňové.³⁰²

Historický význam místa představoval pro Cyrila Bartoně trvalý závazek vůči odkazu minulosti. Proto od začátku uvažoval o takovém využití, které by odpovídalo důstojnému účelu, jemuž „bude moci obnovená budova sloužit“.³⁰³ K vypracování plánů na přestavbu klášterních budov přizval architekta Dušana Jurkoviče, jenž se přednostně zabýval adaptací bývalé prelatury pro reprezentativní bydlení rodiny předního průmyslníka. Své intervence do historické podoby objektu přitom omezil na „diskrétní zásahy“ do dispozičního schématu, změnu účelu některých místností a několik drobných úprav exteriéru.³⁰⁴ V tzv. zámku vybudoval v letech 1911–1912

³⁰⁰ HAVLÍK, V.: *Dušan Samuel Jurkovič*, s. 83; HOLEC, F. (ed.): *c. d.*, s. 112; HORYNA, Mojmír: *Zámek Zbraslav*. Praha 2006, s. 14–22; POCHE, Emanuel (ed.): *Umělecké památky Čech*. 4. díl. T–Ž. Praha 1982, s. 346–352; VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *c. d.*, s. 594–596. K dějinám zbraslavského kláštera a zámku dále HOFMEISTEROVÁ, Božena (ed.): *Zbraslav*. Praha 1977; NOVOTNÝ, Vladimír: *Klášter zbraslavský*. Praha 1941; NYPLOVÁ, Zdeňka: *Zámek Zbraslav: dějiny a popis*. Zbraslav 1933; PAŠEK, Karel: *Zbraslavské listy*. Praha 1995; STRÍHAVKA, Miroslav: *Zbraslavský klášter 1292–1992*. Praha 1992.

³⁰¹ Zdá se, že Bartoňové velkostatek v Novém Městě nad Metují i Zbraslavi koupili velice výhodně. Například nobilitovaný židovský podnikatel David Gutmann získal roku 1887 od hraběte Františka Kienburga zámek Tovačov s velkostatkem o rozloze 3 500 ha za 2 700 000 zlatých (v přepočtu 5 400 000 korun). Zámecké sídlo bylo v tak žalostném stavu, že některé jeho části hrozily zřícením. Následná rekonstrukce a přestavba si vyžádala náklad 639 070 korun. Podrobně viz HOLÁSKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 65–75. Srov. FLEISCHER, Max: *Schloß Tobitschau in Mähren*. Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, 57, 1905, s. 489–495.

³⁰² CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 98. NA, SPÚ–VS, kart. 371, vlastnický soubor L 23, sign. I B, zápis z jednání Státního pozemkového úřadu v Praze s Cyrilem Bartoněm a zástupci velkostatku, Praha 5. 11. 1928.

³⁰³ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 77.

³⁰⁴ Podnět, aby se úpravy soustředily výhradně na interiéry zdevastovaného komplexu, vzešel patrně od Zdeňka Wirtha. Ten během jednání domácí rady Klubu Za starou Prahu v dubnu 1911 informoval, že Jurkovič zahájil rekonstrukci zbraslavského zámku a při té příležitosti připomněl: „Jelikož jest již znám způsob, jak tento architekt úlohy podobné provádí, doporučuji, aby se napsal dopis majiteli panu

moderní interiéry vyhovující požadavkům bytové kultury počátku 20. století. Obytné prostory byly zařízeny dochovaným historickým nábytkem, starožitnostmi a obrazy, s výjimkou čtyř ložnic. Pro ty navrhl Jurkovič moderní ucelené nábytkové soubory ve stylu pozdní secese.³⁰⁵ Ve všech místnostech byla zrestaurována barokní malířská výzdoba a štukové reliéfy a odkryty zamalované fresky. Práce provedl malíř Karel Štapfer, Karel Rašek a štukatér Karel Pavlík.³⁰⁶ Podle Jurkovičových návrhů byla rovněž provedena adaptace části přízemí bývalé prelatury do podoby zahradní síně, vybudována přilehlá terasa se schodištěm a upraven prostor schodišťové haly.³⁰⁷ V dochovaných historických interiérech se tak skvělo výlučně moderní tvarosloví. Schodišťovou halu opatřil architekt barevným zábradlím s balustrami imitujícími bambusové stvoly a podobně tvarovaným sloupem s dekorativním křížovým roštem, který podpíral stropní trámy. Zahradní síň byla obložena mozaikou z říčních oblázků a českého mramoru a zařízena moderním nábytkem geometrických tvarů.³⁰⁸ Četných úprav doznalo i nádvoří s průjezdy a park, kde byl poněkud neotřele zřízen tenisový kurt. Ačkoliv ještě v roce 1913 vypracoval Jurkovič návrhy na fasádu pivovaru, stavbu ohrady a vjezdu do parku a zhotovil plány na přestavbu levého a středního křídla konventu, k dalším pracím nakonec nedošlo.³⁰⁹ K rekonstruování konventu a zbývajících částí zdevastovaného klášterního komplexu přistoupil Cyril Bartoň až po skončení první světové války. Kvůli bytové krizi a následnému záboru konventu, kam se nastěhovala likvidační kancelář ministerstva národní obrany, několik ruských emigrantů a osiřelých ruských dětí, však opravy začaly s několikaletým zpožděním. K plánovaným stavebním úpravám Bartoňové tentokrát přizvali profesora České techniky Aloise Čenského a stavitele Otakara Nypla.³¹⁰ V letech 1921–1922 byla podle jejich návrhů opravena zámecká věž s přilehlým schodištěm a první patro zámku upraveno pro potřeby bydlení. V letech 1924–1926 pak došlo k restaurování konventu do stavu, v jakém se nacházel v době fungování kláštera. Pod dohledem Státního památkového úřadu byly vybourány vestavěné stropy a schodiště, obnoveny

Bartoňovi, aby se zůstalo při adaptaci vnitřní, vně aby se však nic neměnilo.“ Podrobně se Wirthovu názoru na Jurkovičovu práci věnuje UHLÍKOVÁ, K.: *c. d.*, s. 25.

³⁰⁵ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 180–181.

³⁰⁶ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 17, inv. č. R 108, popis a inventář zámku zbraslavského dle stavu koncem roku 1927 – koncept.

³⁰⁷ HAVLÍK, V.: *Dušan Samuel Jurkovič*, s. 84.

³⁰⁸ BOŘUTOVÁ, D.: *c. d.*, s. 140–141; ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 180.

³⁰⁹ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, s. 180.

³¹⁰ Viz pozn. 306.

klenby, zazděná okna a dveře, zrestaurovány fresky a štukové dekorace, podle dochovaných prvků doplněna vnitřní i vnější výzdoba a zajištěn strop refektáře s Reinerovou freskou. Restaurování fresek a štukatérské výzdoby provedli malíř Max Duchek a sochař Jindřich Čapek. Bývalou tovární vrátnici adaptoval Čenský na salu terrenu a propojil s nedokončenými křídly barokního konventu prolamovanými oblouky s jednoduchou mříží, a tak uzavřel vnitřní dvůr. Tympanon nad vstupem opatřil architekt bronzovou deskou se šlechtickým znakem Bartoňů a nápisem „V letech 1912–1925 průmyslník Cyrill Bartoň-Dobenín obnovil, co průmysl zničil koncem osmnáctého století. Opravu řídil architekt Dr. Alois Čenský, provedl stavitel Ing. Otakar Nysl.“ Z prostoru konventního dvora a okolí kláštera byla odstraněna navážka, obnovena původní studna a proveden archeologický průzkum odhalených gotických základů.³¹¹ Četných oprav doznal i přilehlý farní kostel svatého Jakuba Většího, kde se nacházel vzácný gotický deskový obraz *Zbraslavské madony*. Velkou péči věnoval Cyril Bartoň také obnově zámeckého parku. V něm byly podle návrhu předního zahradního architekta Josefa Kumpána založeny nové květinové záhony, vybudovány stezky a vysázeny okrasné dřeviny.³¹²

Cyrl Bartoň svoji úlohu shrnul slovy „restauroval jsem konvent nákladem mnoha miliony Kč,³¹³ poškozený, ba zničený průmyslem s úmyslem věnovati jej nějakému ušlechtilému účelu“.³¹⁴ Tento „ušlechtilý účel“ ovšem nijak systematicky nevyhledával a trpělivě vyčkával, až se někdo sám přihlásí s adekvátním kulturním programem.³¹⁵ První nabídka na sebe nenechala dlouho čekat. V dubnu 1915 oslovil Cyrila Bartoně dopisem Alfons Mucha, který se již několik let věnoval náročné realizaci *Slovanské epopeje* – opulentní apoteóze dějin českého národa a Slovanstva. Vedle vlastní tvorby se neméně intenzivně zabýval problémem budoucího umístění tohoto rozsáhlého cyklu. Mucha uvedl, že by se mu možnost vystavit *Slovanskou epopej* „v historicky slavném a tak blízko srdci národa ležícím místě“ velice zamlouvala, a to „blízkostí Prahy, svou čarokrásnou polohou a svým historickým

³¹¹ FÁČEK, Vladimír: *Cyrl Bartoň-Dobenín a Zbraslav královská*. Zbraslavské listy, č. 3, 1992, nestř; HOLEC, F. (ed.): *c. d.*, s. 112; NEUMANN, E.: *c. d.*, s. 12–15; NYPLOVÁ, Z.: *c. d.*, s. 40–42; POCHE, E. (ed.): *c. d.*, s. 346, 348–349.

³¹² Viz pozn. 306.

³¹³ Některé zdroje uvádějí, že se náklady na rekonstrukci vyšplhaly na více než dvanáct milionů korun. Srov. např. NEUMANN, E.: *c. d.*, s. 15.

³¹⁴ ÚDU AV ČR OD, Wirth, dopis Cyrila Bartoně Zdeňku Wirthovi, Náchod 13. 6. 1934.

³¹⁵ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 77.

nymbem“.³¹⁶ Vyslovil přání prohlédnout si prostory barokního konventu, aby mohl důkladně zvážit jejich vhodnost k vystavení tak rozsáhlého a rozměrného díla. Cyril Bartoň návrh s velkou radostí kvitoval, protože ideový záměr konvenoval s jeho vlasteneckým přesvědčením, a Muchovi odpověděl: „...mám v úmyslu restaurovaný zámek (konvent) nějakému vlasteneckému veřejnému účelu propůjčiti. Bylo by mi velikým potěšením, kdyby místnosti konventní mohly přechovávatí velkolepé mistrovské dílo Vaší Slovitnosti.“³¹⁷ Přestože společné plány obou mužů nabyly poměrně konkrétních obrysů, nadšení vyprchalo o rok později, když si Mucha prohlédl nabízené prostory a shledal, že nevalný fyzický stav objektu nevyhovuje zamýšlenému účelu.³¹⁸

Politickému podtextu *Slovanské epopeje* nebyl ideologicky vzdálen ani další projekt. Cyril Bartoň pod vlivem svého blízkého přítele Karla Kramáře, který rád zajížděl na Zbraslav na politická jednání či na hony do zdejších lesů, podpořil snahy představitelů ruské emigrace vybudovat v Praze nebo blízkém okolí Ruské kulturně-historické muzeum. Na Kramářovu žádost tedy v roce 1935 poskytl několik místností konventu k instalaci sbírek této organizace.³¹⁹ Kromě zázemí pro vystavení exponátů se navíc Cyril Bartoň rozhodl podpořit činnost muzea darem ve výši deset tisíc korun ročně.³²⁰ Na oplátku byl jmenován zakládajícím členem a protektorem muzea. Tato instituce, zřízená pod patronací Ruské svobodné univerzity v Praze, se pod vedením Valentina Fedoroviče Bulgakova, posledního osobního tajemníka Lva Nikolajeviče Tolstého, soustředila na historii a život ruské emigrace. V průběhu následujících let se muzeum sice značně rozrostlo, avšak společenské a politické změny vyvolané Mnichovskou dohodou jeho situaci prudce zhoršily. V červnu 1939 bylo muzeum pro nedostatek finančních prostředků zavřeno, ale v následujícím roce se expozice zásluhou Cyrila Bartoně podařila opět zpřístupnit veřejnosti. Po vítězství Rudé armády v roce 1945 se Valentin Bulgakov rozhodl rozšířit původní tematický záběr na celou ruskou kulturu, přičemž hodlal Rusko prezentovat jako skutečného „sjednotitele Slovanstva“.³²¹ Politické okolnosti však další fungování a existenci

³¹⁶ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Alfonse Muchy Cyrilu Bartoňovi, Praha 1. 4. 1915.

³¹⁷ Tamtéž, dopis Cyrila Bartoně Alfonsi Muchovi, Náchod 9. 4. 1915.

³¹⁸ Tamtéž, kart. 11, inv. č. R 105, dopis Alfonse Muchy Cyrilu Bartoňovi, Praha 24. 3. 1916.

³¹⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 76.

³²⁰ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 23, inv. č. R 152, dopis Karla Kramáře Cyrilu Bartoňovi, Praha 9. 5. 1934.

³²¹ Tamtéž, kart. 11, inv. č. R 105, dopis Valentina Bulgakova Cyrilu Bartoňovi, Praha 24. 9. 1945.

muzea znemožnily. Velký podíl na tom měl i ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý, z jehož iniciativy byla část exponátů převezena do SSSR. Tím prakticky přestalo muzeum existovat.³²²

Z dlouhodobého hlediska ovšem považoval Cyril Bartoň propůjčení bývalého konventu pouze pro potřeby Ruského kulturně-historického muzea za provizorium. Jeho mlhavé představy o konkrétním využití reprezentativních prostorů dostaly jasné obrysy teprve na začátku druhé světové války. Podnět k důstojnému využití budov vzešel od univerzitního profesora Josefa Cibulky, s nímž se Cyril Bartoň seznámil při dostavbě Katedrály svatého Víta. Cibulka jako nový ředitel Státní sbírky starého umění přijel v září 1939 na Zbraslav, aby Bartoňovi představil svoji ideu o zřízení pobočky galerie v prostorách konventu. Tento záměr uvítal jak Cyril Bartoň, tak jeho dcera Libuše, coby zamýšlená dědička zbraslavského velkostatku, a profesor Cibulka odjel s jejich „úplným souhlasem“.³²³ V neklidné době po vypuknutí války se volba Zbraslavi jevila jako ideální řešení. Navíc „prostředí umělecky dokonale vyřešených barokních prostorů bylo jako stvořeno pro umístění barokní plastiky“.³²⁴ Soustava zrekonstruovaných prostorů tak poskytla zázemí pro cenné exponáty, kterým v této poněkud vzdálené, ale z hlavního města snadno dostupné lokalitě nehrozilo přímé nebezpečí související s válečným konfliktem. Velkorysý mecenáš spolu s ředitelem Národní galerie zahájili svojí dohodou obdivuhodnou tradici, která zbraslavskému areálu navrátila po více jak sto letech duchovní náplň.³²⁵ Na nevšední zápal obou stran poukazuje i fakt, že už v červenci 1940 došlo na Zbraslavi k otevření stálé expozice umění 17.–19. století.³²⁶

Po zakoupení Zbraslavi se začal Cyril Bartoň systematicky věnovat záchraně a restaurování uměleckých děl, jež se nacházela přímo v bývalém klášteře, ale také v majetku patronátních kostelů a far. Sám vyzdvihl zejména péči, jakou restaurátoři věnovali obrazům *Svatého Bernarda* od Karla Škréty, *Narození Páně* a *Klanění tří*

³²² Ke vzniku, fungování a činnosti Ruského kulturně-historického muzea podrobně viz HRADECKÁ, Vladimíra: *Počátky Ruského kulturně-historického muzea ve zbraslavském zámku Cyrila Bartoně-Dobenína*. In: ČÁP, Jaroslav (ed.): *Stopami dějin Náchodska 12: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 2008, s. 263–272; MACH, Jaromír: *Ruské kulturní a historické muzeum v Praze*. In: GONĚC, Vladimír – VLČEK, Radomír (edd.): *Z dějin visegrádského prostoru: Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*. Brno 2006, s. 209–223.

³²³ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 77.

³²⁴ NOVOTNÝ, Vladimír: *Nová instalace Českomoravské zemské galerie v Praze*. *Zprávy památkové péče*, 5, 1941, č. 8, s. 102.

³²⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 135.

³²⁶ VLNAS, Vít: *200 let Národní galerie v Praze: 1796–1996*. Praha 1996, nestr.

králů od Petra Brandla, *Návrhu na dostavbu chrámu svatého Víta* od Ludvíka Kohla a epitafu Václava II. a Václava III.³²⁷ Vedle toho se snažil rozšířit i stávající zámecké sbírky. Od rodiny barona Leitenbergera ze zámku v Josefově Dole u Kosmonos proto zakoupil čínské a japonské starožitnosti, nábytek a lustry. Z pozůstalosti knížete Pálffyho získal v roce 1925 vzácné Boulleovy hodiny, orientální koberce či obrazy od Charlese Le Bruna, Franse Snyderse a Willema van Nieulandta. V dalších letech rozmnožil sbírky ještě o díla Václava Vavřince Reintera, Františka Xavera Palka, Josefa a Quida Mánese, Mikoláše Aleše, Antonína Häuslera, Petera Paula Rubense a plastiky Jana Štursy a Otakara Španiela.³²⁸ Kromě dílčích cílů si stanovil Cyril Bartoň coby „upřímný Čech a národovec“ ještě jeden velkolepěji pojatý úkol, a to pietní uložení ostatků posledních Přemyslovců, které dosud spočívaly v nevhodném relikviáři v klášterním kostele.³²⁹ Nejprve nechal univerzitního profesora Jindřicha Matiegku provést důkladný antropologický průzkum ostatků a v průběhu první světové války oslovil sochaře Josefa Václava Myslbeka s přáním, zda by zhotovil důstojný náhrobek pro ostatky členů královského rodu.³³⁰ Myslbek prestižní nabídku s chutí přijal a následně zhotovil model památníku s postavou Elišky Přemyslovny. Náročná práce na jezdecké soše svatého Václava, nedostatek kvalitního materiálu po válce a jeho úmrtí v roce 1922 znemožnily návrh provést. Po této události se Cyril Bartoň obrátil na Myslbekova žáka Jana Štursu, jenž v letech 1924–1925 vypracoval novou studii náhrobku. Pomník měl podobu Přemysla Oráče opřené o košatý strom, v jehož haluzích byly umístěny schránky pro dochované ostatky posledních Přemyslovců. Sochu po Štursově sebevraždě vytesal do opuky Otakar Velínský, kovovou výzdobu památníku pak zhotovily podle návrhu Jaroslava Bendy umělecké závody Franty Anýže v Praze.³³¹ Celkové náklady na zhotovení uměleckého díla se vyšplhaly na 150 000 korun.³³²

³²⁷ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 70.

³²⁸ Viz pozn. 306.

³²⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 70–71; SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 25, inv. č. R 150, zásluhy Cyrila Bartoně-Dobenína o opravy a úpravy zámku a konventu na Zbraslavi.

³³⁰ K antropologickému průzkumu ostatků viz MATIEGKA, Jindřich: *Lebky zbraslavské, připsované králi Václavu II., králi Václavu III. a královně Elišce Přemyslovně*. Anthropologie: časopis věnovaný fyzické antropologii, nauce o plemenech, demografii, eugenice a tělesné výchově se zvláštním zřetelem k Slovanům, 3, 1925, č. 1, s. 31–43.

³³¹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 71–72; MATĚJČEK, Antonín: *Poslední práce Jana Štursy*. In: ŠEBEK, Jirí (ed.): Jan Štursa: svědectví současníků a dopisy. Praha 1962, s. 51 a 257.

³³² SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 25, inv. č. R 150, zásluhy Cyrila Bartoně-Dobenína o opravy a úpravy zámku a konventu na Zbraslavi.

Pokud si majitel Zbraslavi vytkl trojí cíl, jak později uvedl v rodové kronice, tedy aby období jeho působnosti „bylo v budoucnosti zaznamenáno ryzím písmem, aby jí bylo prospěšné a povzneslo její cenu a význam“,³³³ lze konstatovat, že tato ambice byla naplněna opravdu vrchovatě. Toho si bylo vědomo i zbraslavské obecní zastupitelstvo, které na svém zasedání 14. července 1913 jmenovalo Cyrila Bartoně za nevšední zásluhy o rozkvět města čestným občanem.³³⁴

³³³ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 45.

³³⁴ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Karla Groše Cyrilu Bartoňovi, Praha 16. 7. 1913. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 79. Vyobrazení diplomu přináší FRYČEK, V. (ed.): *Náchodsko*, s. 279.

5. Stavby nových sídel

Zámek, jemuž patřilo po několik staletí v období renesance, baroka, rokoka, klasicismu a raného romantismu jako reprezentativnímu sídlu aristokracie výlučné postavení na poli architektury, ztrácel od poslední čtvrtiny 19. století na významu.³³⁵ Stalo se tak v době, kdy mezi exkluzivní skupinu majitelů a stavebníků vstoupila široká vrstva jednotlivců, kteří svým původem do řad staré aristokracie nepatřili a šlechtický titul získali díky svým schopnostem, zásluhám a houževnatosti, nebo jeho držiteli ani nebyli – jak tomu bylo v případě Josefa Hlávky, majitele velkostatku a zámku v západočeských Lužanech.³³⁶

Výhradním zadavatelem výstavby nových zámeckých sídel se na přelomu 19. a 20. století stala průmyslová šlechta a buržoazie, která se snažila napodobovat a přejímat životní styl rodové aristokracie s cílem se jí alespoň formálně vyrovnat či dosáhnout lepšího postavení na společenském žebříčku. Nové zámecké rezidence musely splňovat soudobé požadavky na obytnou kulturu, odrážet společenské ambice majitele a zároveň evokovat atmosféru starobylého šlechtického sídla. Typologicky se jednalo o stavby umístěné ve venkovském prostředí a oddělené od okolního světa parkem případně zahradou či lesoparkem, jejichž architektura zpravidla vycházela z historických slohů.³³⁷

Jedním z posledních zámeckých objektů stylově zakotvených v historismu byl novogotický hrádek továrníka Antonína Kunze vystavěný v letech 1907–1908 nedaleko Radíkova u Hranic na Moravě podle plánů stavitele Vladislava Mikoláše. Letohrádek sestával z nepravidelného uzavřeného dvora, po jehož obvodu architekt rozložil obytné, správní a hospodářské budovy. Stavby byly bohatě členěny věžemi, baštičkami a pavlačemi se schodišti a vyzdobeny vlasteneckými plastikami a reliéfy s alegorickými náměty.³³⁸ Gotické formy tu již působí poněkud rustikálním dojmem a naznačují nastupující modernu, která se v komplexnějším měřítku v zámecké architektuře uplatnila poměrně vzácně. Mezi tyto, byť ojedinělé případy, patří nový

³³⁵ Srov. TEIGE, Karel: *Moderní architektura v Československu*. Praha 1930, s. 38–43. Problematice nových architektonických úkolů druhé poloviny 19. století se věnuje např. VYBÍRAL, J.: *Česká architektura*, s. 187–215.

³³⁶ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 7, 141.

³³⁷ HOLÁSKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 1–2.

³³⁸ K sídlu Antonína Kunze podrobně viz BEZ AUTORA: *Hrádek Kunzov českého průmyslníka*. Český svět: illustrovaný týdeník, 4, 1908, č. 38, nestr; HOLÁSKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 90–94.

zámek v Ratboři na Kolínsku postavený dle projektu architekta Jana Kotěry v letech 1911–1913 pro Ottu a Ervína Mandelíkovy.³³⁹ Při návrhu nového zámku se Kotěra inspiroval barokním zámekem ve Veltrusech a empírovým zámekem Kačina a vytvořil pozoruhodnou neoklasicistní architekturu moderního střihu.³⁴⁰ Sídlo rozvržené do tří hmotových celků charakterizovalo monumentální, symetricky pojaté průčelí, z jehož střední části se vymaňovala mědí pokrytá kupole flankovaná alegorickými sochami *Ducha a Hmoty* od protagonisty české sochařské moderny Jana Štursy.³⁴¹ Střídmost frontu obohacoval vstupní portikus s radikálně abstrahovanou kanelurou hranolových sloupků a jemný geometrický dekor členění oken a mříží balkonového zábradlí.³⁴² Kompaktní hmotu hranolových traktů pak vylehčovaly tři půlkruhové rizality v podobě velké terasy vložené mezi křídla a dvou drobných arkýřů zimní zahrady. Nikde se zde neuplatnily formy gotiky, renesance ani baroka a k výrazovému rejstříku klasicismu odkazovala pouze osovost fasád a trojúhelníkové frontony nad bočními křídly zámku. Ostré hrany vydělující jednotlivé části stavby naproti tomu odrážejí nastupující kubismus. Zámek obsahoval dvě samostatná apartmá s velkoryse koncipovanými interiéry a řemeslně náročným vybavením – včetně dveří, parket, mříží, krytů topných těles a svítidel – od Jana Kotěry a geometrickou výzdobou od Františka Kysely.³⁴³ Architektura zámku je ve všech ohledech moderní a střízlivá, nehýří zbytečným luxusem, a přitom působí vznešeným a navýsost reprezentativním dojmem.

Po skončení první světové války a následném rozpadu habsburské monarchie neměla šlechta na stavbu nových sídel ani pomyšlení a zámku, který byl sám o sobě historickým stavebním typem, definitivně odzvonilo. V meziválečném období již v českých zemích nové zámky nevznikaly. Výjimku v tomto ohledu představovalo nové „zámecké“ sídlo ve Slapech u Prahy zbudované ve dvacátých letech 20. století ve stylu vrcholného baroka. Stavebníkem tu ovšem nebyl žádný z aristokratických rodů, nýbrž průmyslnická rodina Bondyů.³⁴⁴

³³⁹ KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 165.

³⁴⁰ NOVOTNÝ, Otakar: *Jan Kotěra a jeho doba*. Praha 1958, s. 40–41, 104, 105.

³⁴¹ HERMANOVÁ, Hana: *Vila rodiny Mandelíků, také Nový zámek*. In: ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): *Slavné vily Středočeského kraje*. Praha 2010, s. 145.

³⁴² KRAJČI, Petr: *Závěrečná část díla, 1913–1923*. In: ŠLAPETA, Vladimír (ed.): *Jan Kotěra 1871–1923: zakladatel moderní české architektury*. Praha 2001, s. 204.

³⁴³ HERMANOVÁ, H.: *c. d.*, s. 145–146; KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 166.

³⁴⁴ HOLEC, F. (ed.): *c. d.*, s. 162. Srov. KUTHAN, J.: *c. d.*, s. 165, 167.

Výstavba městských paláců jako soukromých reprezentativních sídel byla ve druhé polovině 19. století spjata výhradně s novou šlechtou, exkluzivní vrstvou buržoazie a podnikatelskými elitami.³⁴⁵ Rodová aristokracie přistoupila ke stavbě nových paláců zcela výjimečně, avšak ryze pragmaticky. Nákladné rezidence již neměly plnit pouze tradiční úlohu šlechtického paláce, ale kromě reprezentace a přepychového bydlení měly zajistit majiteli také zdroj příjmů. V letech 1861–1863 si nechal v Praze na Starém Městě vystavět hrabě Prokop Lažanský z Bukové podle plánů Vojtěcha Ignáce Ullmanna velkorysé čtyřkřídle sídlo ve stylu nizozemské a francouzské renesance. Provoz paláce se ovšem pro významný český rod stal tak nákladný, že musela být část budovy ve shodě s původním záměrem pronajata. V letech 1863–1869 bydlel ve druhém poschodí skladatel Bedřich Smetana, jenž si zde založil s Ferdinandem Hellerem hudební školu, v přízemí sídlila od roku 1881 kavárna Slavie.³⁴⁶ Hrabě Albrecht Kounic přistoupil k budování reprezentativních sídel stejně pragmaticky. Neorenesanční palác postavený podle návrhu stavitele Josefa Arnolda v letech 1871–1872 na brněnské Ringstraße byl koncipován jako šlechtické sídlo a zároveň nájemní dům. V přízemí se nacházely obchody a kavárna, ve vyšších podlažích pak luxusní apartmá hraběte a nájemní byty o třech až sedmi pokojích. Podobně byl koncipovaný i další Kounicův palác na Velkém náměstí z let 1868–1869 od téhož autora.³⁴⁷

V těsném sousedství paláců staré šlechty na Velkém náměstí v Brně vyrostl v letech 1847–1848 palác nobilitované průmyslnické rodiny Kleinů od vídeňských architektů Ludwiga von Förstera a Theophila von Hansena.³⁴⁸ Architekti zvolili pro novostavbu klasickou palácovou dispozici soustředěnou kolem centrálního nádvoří, s reprezentativními salony ve druhém a třetím podlaží, s rozlehlou zimní zahradou v podkroví a s vyhlídkovou terasou nad střechou.³⁴⁹ V konstrukci domu se poprvé v nebyvalé míře uplatnila také umělecká litina. Hlavní průčelí, jehož

³⁴⁵ V souvislosti s výstavbou nových městských šlechtických paláců v prostoru českých zemí ve druhé polovině 19. století lze hovořit výhradně o Praze a Brně. V ostatních městech pak sídla palácového charakteru vznikala jen ojediněle.

³⁴⁶ LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít: *Pražské paláce: encyklopedický ilustrovaný přehled*. Praha 1995, s. 173–174; POCHE, Emanuel – PREISS, Pavel: *Pražské paláce*. Praha 1973, s. 103–104.

³⁴⁷ ZATLOUKAL, Pavel: *Brněnská architektura 1815–1915: průvodce* (dále jen *Brněnská architektura*). Brno 2006, s. 70.

³⁴⁸ KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 41–42.

³⁴⁹ Podrobněji ZATLOUKAL, Pavel: *Příběhy z dlouhého století: architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku* (dále jen *Příběhy z dlouhého století*). Olomouc – Brno 2002, s. 230.

stylové formy kolísaly mezi antikou a řeckou renesancí, tak na přání Kleinů zdobila dvojice železných arkýřů s atlanty v podobě postav hutníků. Vedle své estetické funkce se moderní stavební materiál stal zároveň i jakousi reklamou stavebníkova podnikání v železárenském a hutním průmyslu.³⁵⁰ Palác měl na svou dobu řadu technických inovací a zvláštností, jako například podzemní stáje, dokonale řešené odvětrání a vytápění, kanalizaci, shora prosklené hlavní schodiště a nepřeborné množství výtvarných prvků, jako byly stropní a nástěnné malby nebo řada precizně zpracovaných umělecko-řemeslných detailů v podobě kování, klik, mříží, zábradlí, dveří a oken. Stavba se díky svému architektonickému a technickému řešení stala prototypem nového buržoazního, nikoliv již aristokratického obydlí.³⁵¹

Příklad Kleinů následovala v Brně dlouhá řada nobilitovaných podnikatelů a úředníků ale i vrstva bohatých měšťanů, kteří na šlechtický titul nedosáhli. Jejich rezidence zpravidla vycházely z osvědčených palácových dispozic, jež byly oděny do vrcholně renesančního či pozdně gotického pláště, a tak odkazovaly ke dvěma zdrojům rodící se buržoazní kultury – k italské renesanci a anglickému měšťanskému stylu.³⁵² Na přelomu 19. a 20. století se v jinak poměrně konzervativní architektuře staveb palácového charakteru začal uplatňovat klasicizující revival, jehož se chopili vídeňští modernisté, secese i kubistický experiment.

Blízko Kleinova paláce si krátce po polovině 19. století postavil rezidenci nobilitovaný dvorní rada a velkostatkář Anton Chlumetzky. Anenský dvůr, jak se rozlehlý palác vznešeně nazýval, v sobě spojoval reprezentativní sídlo a činžovní dům a představoval jeden z prvních zdejších prototypů této formy hromadného bydlení. Kombinaci nájemního domu s palácem představovalo i sídlo, jež si nechal na brněnské okružní třídě vybudovat právník a politik Alois svobodný pán Pražák v letech 1872–1874.³⁵³ Na Ringstraße situoval svůj palác také stavební podnikatel Isidor Vincenz Flesch von Brunningen nebo obchodník s kůžemi Johann Bergl.³⁵⁴ Naproti tomu továrníci Theodor a Edmund Bochner von Stražisko a Gustav Adolf von Schoeller zvolili méně formální styl a obydlí umístili do areálů svých podniků

³⁵⁰ Tamtéž, s. 230–232; ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 37.

³⁵¹ FLODROVÁ, Milena – FABIÁNOVÁ, Bohdana: *Palác bratří Kleinů*. Xantypa: český společenský měsíčník, 5, 1999, č. 2, s. 120; ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 14, 37.

³⁵² ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 48, 179.

³⁵³ Tamtéž, s. 31, 67.

³⁵⁴ KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 42; ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 48.

(nebo jejich bezprostřední blízkosti) dále od středu města.³⁵⁵ Moritz Kellner von Brünnheim, Stephan Haupt von Buchenrode či Sophie Schmidtová von Pflichtenfest na stavbu reprezentativního paláce zcela rezignovali a v centru města si vystavěli velké činžovní domy, povětšinou kombinované s komerčními prostory v přízemí, kde obývali jeden z bytů.³⁵⁶

Oproti Brnu, které bylo asi největším centrem nové šlechty v českých zemích, vzniklo v Praze ve druhé polovině 19. století nových paláců podstatně méně.³⁵⁷ Rezidence loďmistra, stavitele a zakladatele kladenských dolů a železáren Vojtěcha Lanny staršího v Praze na Novém Městě od Vojtěcha Ignáce Ullmanna z let 1857–1859 vycházela z novogotického stylu. V přízemí paláce se nacházely nájemní obchody, ve vyšších podlažích pak velkoryse koncipované reprezentativní místnosti a obytné prostory s podlahami vyplněnými intarzovanými parketami, dřevěnými obklady stěn, oken a dveří, kazetovými a štukovými stropy a bohatou malířskou výzdobou od Viktora Barvitia.³⁵⁸ Nijak skromný rozhodně nebyl palác železničního podnikatele Jana svobodného pána Schebka, který stál několik ulic od Kleinova domu. Čtyřkřídlá stavba s vnitřním arkádovým nádvořím postavená podle návrhu Vojtěcha Ignáce Ullmanna v letech 1870–1872 náležela bezesporu k největším a nejhonosnějším palácům nové šlechty postaveným v 19. století. Monumentální uliční fronta pojednaná v duchu italské renesance a římského baroka předjímal náročné umělecko-řemeslné provedení interiérů. Přízemí budovy bylo vyhrazeno pro technické, správní a administrativní účely, v prvním patře se nalézaly hlavní přijímací místnosti a nejvyšší podlaží sloužilo pro potřeby soukromého bydlení rodiny Jana Schebka a jeho bratra. Piano nobile přístupné po velkolepě ztvárněném mramorovém schodišti z prostoru čestného dvora obsahovalo tři velké společenské sály, které doprovázely dvě enfilády čtyř menších salónů. Reprezentativní prostory se vzorovanými parketovými a mramorovými podlahami, vyřezávanými dřevěnými obklady, látkovými tapetami, kazetovými stropy a malbami v pompejském stylu od Viktora Barvitia odkazovaly k antickým tradicím a navozovaly pocit starobylosti a nebývalého luxusu.³⁵⁹ Schebkův palác představoval jeden z posledních městských šlechtických paláců v českých zemích, který sloužil výhradně k reprezentativním

³⁵⁵ ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 51, 60.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 62, 179, 209.

³⁵⁷ Srov. KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 42.

³⁵⁸ LEDVINKA, V. – MRÁZ, B. – VLNAS, V.: *c. d.*, s. 171–172.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 262–266.

a obytným účelům majitele a jeho rodiny a jako takový uzavíral jeden z klasických, v historii hluboce zakotvených architektonických úkolů.

S úpadkem výstavby nových paláců na konci 19. století kráčel ruku v ruce i posun ve vnímání obsahové náplně samotného termínu. Představa paláce coby soukromého reprezentativního sídla nenávratně splynula s představou honosné veřejné budovy sloužící nejrůznějším správním, bankovním, soudním, obchodním, kulturním nebo výstavním účelům. Obytnou a do velké míry i reprezentativní funkci paláce pak od poloviny 19. století postupně přebírala vila, předtím spíše okrajový a méně vyhledávaný stavební typ, která připomínala zmenšeninu venkovského aristokratického sídla.³⁶⁰ Vilová architektura přitom pružně reagovala na aktuální módní trendy, a tak se v jejím vnějším výrazu i vnitřní struktuře odrazila široká škála nejrůznějších stylů a koncepcí – od silně geometrizujícího palladiánského slohu (vila Vojtěcha rytíře Lanny v Praze-Bubenči, vila Heinricha a Mauricie Fontaine von Felsenbrunn v Brně-Pisárkách), přes novorenesanci (vila Hermíny Ripkové von Rechthofen v Brně-Pisárkách), anglický venkovský dům typu cottage a secesi až po vídeňskou modernu (vila Rudolfa Kralíka rytíře Meyrswaldena ve Vimperku).³⁶¹ Přes všechny tyto stylové variace se stavby hlásily k aristokratickému způsobu života svým dispozičním schématem – většina vil obsahovala vedle obytné místnosti také knihovnu, hudební salon, pokoj pána (ztotožňovaný s pracovnou) biliárový pokoj, a budoár – a umístěním v zahradě, jež evokovala zámecký park.³⁶²

Na přelomu 19. a 20. století se vila stala symbolem vysoké vrstvy společnosti a bohaté střední třídy, které prostřednictvím individuálního bydlení dávaly najevo své finanční možnosti, vkus, záliby, ale i nacionální smýšlení a potřebu reprezentace. Když Bartoňové po pádu rakousko-uherské monarchie zvažovali výstavbu nových sídel, přiklonili se, podobně jako většina tehdejších podnikatelských elit, ke stavbě vil. Pro své počínání si přitom vybrali vynikající architekty své doby, Pavla Janáka a Otakara Novotného. Otakar Novotný vyprojektoval vilu Ladislava Bartoně v České Skalici (1924–1925),³⁶³ palác průmyslníka Rudolfa Steinského-Sehnoutky v Hradci

³⁶⁰ POCHE, E. – PREISS, P.: *c. d.*, s. 9–10; URLICH, Petr: *Úvodem: vila jako pojem – realizace představ o dobrém bydlení*. In: TÝŽ (ed.): *Slavné vily Královéhradeckého kraje*. Praha 2007, s. 7.

³⁶¹ ŠILHAN, Milan: *Vila Rudolfa Kralíka rytíře von Meyrswalden*. In: ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): *Slavné vily Jihočeského kraje*. Praha 2007, s. 69–73; URLICH, P.: *c. d.*, s. 7–8; ZATLOUKAL, P.: *Brněnská architektura*, s. 73, 90.

³⁶² URLICH, P.: *c. d.*, s. 10, 13, 16.

³⁶³ Ladislav Bartoň nechal vilu postavit jako svatební dar pro svou neteř Marii, nejmladší dceru Cyrila Bartoně, a jejího manžela Jiřího Čerycha. Ke stavbě vily a jejím osudům nejnověji viz LEŽOVIČOVÁ,

Králové (1926–1927) a obchodní a obytný dům Cyrila Bartoně v Náchodě (1929–1931).³⁶⁴ Dílem Pavla Janáka pak byla vila Petřův dvůr Josefa Bartoně juniora v Náchodě (1927–1928).³⁶⁵

5.1 Vila Petřův dvůr Josefa Bartoně

Zatímco si Josef a Cyril Bartoňové zvolili jako rodinné rezidence bývalá feudální sídla, nastupující generace jejich potomků upřednostňovala modernější životní styl a formy bydlení. Václav, syn Josefa Bartoně, si ve třicátých a čtyřicátých letech nechal podle návrhů Pavla Janáka upravit interiéry novoměstského zámku v duchu národního dekorativismu a střídavého funkcionalismu.³⁶⁶ Bydlení na zámku ovšem nepovažoval za pohodlné a uvažoval o tom, že si postaví vilu v Luštinci a zámek se zahradou zpřístupní veřejnosti.³⁶⁷ Václavův bratranec Josef, syn Cyrila Bartoně, si nechal od téhož architekta vystavět v Náchodě reprezentativní sídlo, v němž se obdivuhodným způsobem mísí prvky neoklasicismu s progresivními trendy meziválečné architektury.³⁶⁸ Josef junior se v roce 1922 zasnoubil s Dinkou Stýblovou z Prahy, s níž se 24. dubna 1923 také oženil, a protože nechtěli mladí manželé bydlet v otcovském domě na Kamenici, bylo potřeba vybudovat novou rezidenci odpovídající jejich společenskému postavení.³⁶⁹

Výběr staveniště měl rozhodující vliv na budoucí podobu objektu. V červenci 1922 byly od majitele náchodského velkostatku zakoupeny rozsáhlé stavební parcely na exponovaném svahu v centru města, kde stál komplex hospodářských budov zvaný Petřův dvůr.³⁷⁰ Pozemek svojí dominantní polohou vytvářel vizuální protipól

Květa – KUDRNÁČ, Michal – KÁBRT, Tomáš (edd.): *Vila Čerych 1924–2011: neobyčejný příběh Vily Čerych, odcházení a návraty*. Česká Skalice 2012.

³⁶⁴ ŠLAPETA, Vladimír: *Otakar Novotný 1880/1959: architektonické dílo*. Praha – Olomouc 1980, nestr.

³⁶⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Pavel Janák*, s. 254.

³⁶⁶ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 138.

³⁶⁷ DVOŘÁČEK, B.: *Pohledy*, s. 168.

³⁶⁸ SKALICKÝ, Alexandr: *Vila Josefa Bartoně*. In: URLICH, Petr (ed.): *Slavné vily Královéhradeckého kraje*. Praha 2007, s. 93.

³⁶⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 59; HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 138.

³⁷⁰ MÚ Náchod, OVÚP, spis k domu čp. 243, dopis Josefa Bartoně obecní správní komisi města Náchoda, Náchod 18. 10. 1924. K Petrovu dvoru podrobněji ŠAFÁŘ, Oldřich: *Ze starého Náchoda: Petřův dvůr*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 2002, s. 6; ČÁP, Jaroslav – ČÍŽEK, Jan: *Dům čp. 243 Děčko (bývalá Bartoňova vila)*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 2016, s. 7.

k náhodskému zámku, který se vypínal na vrcholku kopce nad městem i Petrovým dvorem a který byl až do roku 1945 sídlem starého německého rodu Schaumburg-Lippe.³⁷¹ To neuniklo ani pozornosti místních obyvatel. Městem například kolovala historka o tom, že si chtěl Josef junior původně koupit jako své bydliště náhodský zámek.³⁷² Dosavadnímu majiteli Bedřichu knížeti Schaumburg-Lippe údajně nabízel šedesát milionů, ten však chtěl sto, takže z obchodu nakonec sešlo. Tento neúspěch ho měl přivést k rozhodnutí vystavět si jakousi vzdorostavbu na dobře viditelném návrší co nejbliže zámku.³⁷³

Návrh rodinného domu si Bartoňové původně vyžádali od architekta Jana Kotěry, jenž se zakázkou zabýval na jaře 1922 a projekt Petrova dvora tak náležel mezi jeho poslední práce.³⁷⁴ Novostavbu koncipoval jako monumentální čtyřkřídlý blok s rozlehlou vnitřní dvoranou a umístil v dominantní poloze uprostřed okrasné zahrady. Hmotově nepřiliš členěný objekt, završený valbovými střechami s vikýři a renesančně stříženou věžicí ve tvaru kalichu spolu s minimem ornamentálních prvků navozoval atmosféru jednoduchého venkovského sídla tradiční aristokracie. Vznosnost a okázalost se měla skrývat uvnitř, v prostorech komponovaných po vzoru italských renesančních paláců kolem uzavřeného nádvoří s fontánou a patrovými ochozy. Vzhledem k dalším stavebním a finančně velice náročným aktivitám rodiny – Bartoňové se v této době věnovali stavbě školy ve Starém Městě nad Metují či přestavbě zbraslavského a novoměstského zámku – byla práce na projektu odložena a po smrti architekta z realizace nakonec sešlo.³⁷⁵ Ještě na jaře 1924 však časopis *Stavitel* uvedl, že se bude v následujícím roce tento reprezentativní „rodinný kastel“ podle Kotěrova návrhu stavět,³⁷⁶ a otiskl některé náčrty domu.³⁷⁷

³⁷¹ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 138–139.

³⁷² Vyprávění aktualizované o protiburžoazní rétoriku vstoupilo po druhé světové válce i do české literatury. Srov. KONRÁD, Karel: *Na černé hodince*. Praha 1953, s. 22.

³⁷³ Po roce 1945 se pokusil náhodský komunistický tisk využít tuto historku v neprospěch Bartoňů. Redaktor *Náhodských listů* František Karel Zachoval na jeden ze štvavých článků reagoval slovy: „Náhodští Bartoňové neucházeli se o historický náhodský zámek – mohli jej svého času získati koupí, když dnešní jeho majitel v důsledku parcelace většiny pozemků měl úmysl jej prodat!“ Zachovalova slova jasně potvrzují, že se jednalo o čirou fabulaci a že Josef Bartoň junior o náhodský zámek nestál, stejně jako nebyl Petrův dvůr koncipován v opozici vůči historickému feudálnímu sídlu. Celé znění článku viz LA PNP, Zachoval, bez čísel kart, inv. č. 268, Kraj, jemuž chtějí vzít 20 %: jaká jest pravda?

³⁷⁴ NOVOTNÝ, O.: *c. d.*, s. 80, 137, obr. 324–328.

³⁷⁵ KAŇKA, Miroslav: *Rodinné domy Jana Kotěry ve východních Čechách*. Hradec Králové 2008, s. 59–60. Srov. HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139.

³⁷⁶ BEZ AUTORA: *Kotěrova stavba*. *Stavitel*: odborný umělecko-technický měsíčník, 5, 1924, s. 131.

Další, na koho se Bartoňové o řadu let později obrátili, byl Kotěřův mladší kolega a někdejší spolupracovník Pavel Janák, který pro ně prováděl adaptace novoměstského zámku a navrhl novostavbu administrativní budovy při továrně ve Starém Městě nad Metují.³⁷⁸ Janák koncepci svého předchůdce zásadně odmítl. Zejména respektoval požadavek Bartoňů, aby se snížila zastavěná plocha i celkový objem stavby.³⁷⁹ Přestože nebyl požadovaný stavební program nijak skromný, dokázal Janák přáním stavebníků vyhovět a v originálně pojatém návrhu zredukoval plochu zástavby téměř o polovinu. Ideové východisko svého návrhu přitom podřídil jedinečné a krajinářsky bohaté situaci, což se odrazilo jak v umístění domu na parcele, tak na jeho architektonickém a dispozičním řešení.³⁸⁰ „Protože zaujímá velmi význačné postavení v krajině, je na to třeba bráti ohled a disponuji ho tedy v rozčlenění, aby tvořil pohledově zajímavou skupinu. Myslím, že by bylo v této situaci dobře, kdyby se nejen půdorysně, ale i v obryse podobal malému hrádku ovšem naprosto s moderním zevnějškem a uspořádáním.“³⁸¹

Petrův dvůr vyprojektovaný, postavený a zařízený v letech 1927–1929, nebyl jen reprezentativním sídlem, ale především monumentem se společenskou funkcí.³⁸² Stavba je rozložena do tří asymetrických hmotových celků tak, že dvojice bočních křídel vytváří na západní straně volný prostor čestného dvora. Použitím tradičního dispozičního schématu a volbou archaického půdorysu se Janák vědomě přihlásil k historickému odkazu a symbolickému významu šlechtických rodových sídel. Orientaci a umístění jednotlivých místností volil se zřetelem ke světovým stranám a vhodným světelným podmínkám, přičemž zohlednil možnost atraktivních výhledů na panorama města a nedaleké zalesněné kopce. Dům je proto propojen s okolím

³⁷⁷ KOTĚRA, Jan: *Nový dům „Petrův dvůr“ pro p. C. Bartoně v Náchodě*. Stavitel: odborný umělecko-technický měsíčník, 6, 1925, s. 120–121.

³⁷⁸ Ke stavbě administrativní budovy podrobně viz SKALICKÝ, Alexandr: *Architekt Pavel Janák – administrativní budova pro firmu Josef Bartoň a synové*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 40, 2010, s. 48–51.

³⁷⁹ NTM AAS, Janák, kart. 32, dopis Pavla Janáka Cyrilu Bartoňovi, Praha 2. 2. 1927.

³⁸⁰ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139.

³⁸¹ Viz pozn. 379.

³⁸² SKALICKÝ, Alexandr: *Náchodské stavby architekta Pavla Janáka* (dále jen *Náchodské stavby*). *Náš čas*, č. 7, 14. 2. 1995, s. 4; TÝŽ: *Náchod: soupis a popis památek* (dále jen *Soupis a popis*). Náchod 2003, s. 14. Celkové náklady na provedení stavby nejsou známy. Lze předpokládat, že se částka vyšplhala na několik milionů korun, protože jenom vypracování stavebních plánů na vilu, návrhů na garáž, domek řidiče, portál a úpravu vjezdu a nákrešů na zařízení vestibulu, haly, knihovny, salonu, velké a malé jídelny, obývacího pokoje, dvou ložnic, dvou šaten, koupelny, dětského pokoje, dvou hostinských pokojů a selské jizby přišlo na 122 000 korun. NTM AAS, Janák, kart. 33, dopis Pavla Janáka Josefu Bartoňovi, Praha 31. 12. 1930.

různými schodišti, terasami, balkóny či arkýři.³⁸³ Reprezentativní výraz stavby je založen především na východním, k městu obráceném průčelí rytmizovaném sedmi sloupy vysokého řádu, které vynáší patrovou balkonovou terasu. Z monumentálně členěné kompozice hmot se vymaňuje nárožní čtvercová věž s vysazeným válcovým arkýřem a jako dominantní prvek vystupuje nad zbývající střechy.³⁸⁴ Vyzývavou siluetu rezidence podtrhuje rozlehlá romantická zahrada s důmyslně rozvrženým systémem cest a chodníků vybudovaná podle návrhu zahradního architekta Josefa Kumpána.³⁸⁵ Celý areál Petrova dvora od města odděluje vysoká zeď z lomového kamene u vjezdu zakončená segmentovou formací hlavní brány, do níž je včleněn domek řidiče a objekt garáží dimenzovaný pro tři vozy.³⁸⁶

Velkolepý a tvarově rozmanitý exteriér vily nedával ani zdaleka tušit opulenci skrytou za jejími zdmi. Janák se několik let zabýval podrobnými návrhy vnitřního vybavení a vybraných kusů nábytku, který pod jeho vedením zhotovily zejména Spojené uměleckoprůmyslové závody v Brně a místní truhlář Oldřich Novotný. Mobiliář představoval poněkud neotřelý soubor, jehož slohové formy kolísaly od historizujících tendencí přes funkcionalistické tvarosloví a puristické detaily až po ojedinělé motivy z lidové tvorby.³⁸⁷ Zařízení doplněné nejrůznějšími starožitnostmi neodráželo jenom vkus nastupující generace Bartoňů, ale svým pojetím přímo navazovalo na fenomén sběratelství tradiční aristokracie.

Vstup pro pěší se nacházel v severovýchodním nároží směřujícím k městu. Vestibul měl podobu jednoduché schodišťové haly obložené travertinovými deskami a vyzdobené imitací krby, nad nímž byl osazen pamětní keramický reliéf z dílny Heleny Johnové s rodovým šlechtickým znakem Bartoňů a nápisem „Projektoval prof. Pavel Janák, postaveno nákladem Josefa, Cyrilla a Josefa Bartoně z Dobenína L. P. 1929“.³⁸⁸ Hala byla zařízena stroze, pouze čtvercovým funkcionalistickým stolem se dvěma pseudogotickými židlemi a stojanem s palnými zbraněmi. Prostor vycházel z anglických vzorů a svým vybavením navozoval atmosféru rytířského sálu. Odtud vedlo lomené schodiště do zvýšeného přízemí, kde se nacházela soustava

³⁸³ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139.

³⁸⁴ BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel: *Ve víru modernosti: architektura 20. století v Královéhradeckém kraji*. Pardubice 2008, s. 102.

³⁸⁵ NTM AAS, Janák, kart. 32, dopis Josefa Kumpána Pavlu Janákovi, Praha 12. 8. 1927.

³⁸⁶ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139.

³⁸⁷ Tamtéž.

³⁸⁸ NTM AAS, Janák, kart. 34, dopis Josefa Bartoně Pavlu Janákovi, Náchod 20. 4. 1932; dopis Pavla Janáka Josefu Bartoňovi, Praha 22. 4. 1932.

hlavních reprezentativních prostor. Piano nobile mělo z čestného dvora ještě druhý, velice pohodlný přístup určený pro motoristy, který byl navržen po vzoru klasických kočárových podjezdů. Zvýšenému přízemí koncipovanému na způsob dvoutraktu vévodila majestátní hala obložená dubovým dřevem, na níž navazoval salon s velkou a malou jídelnou, jež bylo možné propojit skleněnými posuvnými dveřmi v jednu prostorou či rozšířit o venkovní arkádu. Na jídelnu navazoval netradičně pojatý kruhový obývací pokoj s bohatě prosklenou obvodovou stěnou a přilehlou zaoblenou terasou a kuchyňské křídlo s bytem zahradníka. Samostatně přístupný byl pánský pokoj s dvoupodlažní knihovnou a kruhovým arkýřem vystupujícím z nárožní věže, odkud se nabízel atraktivní, bezmála panoramatický výhled na město i výše situovaný zámek. Prostorově rafinované členění knihovny s puristickými detaily vycházelo z Loosovy koncepce Raumplanu a nabízelo řadu intimních odpočinkových zákoutí. Do podkrovní, přístupné z dvorany po dvouramenném schodišti, umístil architekt ložnice, hostinské pokoje, šatnu, lázeň a kinosál, do suterénu pak technické zázemí budovy a byt pro služebnictvo a správce.³⁸⁹

Zatímco okázalost vnitřních prostor zůstala před většinou běžných občanů utajena, venkovní plášť budovy promlouval k divákům jasnou architektonickou mluvou. Reprezentativní průčelí nepředstavovalo jen propojení interiéru a exteriéru, ale bylo dostatečně výmluvnou kulisou pro manifestaci sociálně-ekonomického postavení obyvatel domu. Asymetrickou kompozici hlavní fronty Janák pozvedl mohutným sloupovým portikem a vysokým rizalitem – nárožní věží, aby upozornil na mimořádný společenský význam objektu. Monumentální sloupy kromě svého symbolického rozměru nesou patrové terasy, odkud se nabízela doslova neomezená vizuální kontrola suveréna nad městem.³⁹⁰ Čtvercová věž zakončená vyzdívaným zábradlím, jež svojí podobou připomíná abstrahovanou korunu cimbuří, odkazuje k fortifikační architektuře středověkých feudálních sídel, a jako taková vyjadřuje občanskou hrdost, bohatství a moc.³⁹¹ Efekt hlavní fasády dotvářel kultivovaný detail pískovcového bazénku na vodní rostliny se šlechtickým znakem Bartoňů umístěný v ose přístupového terénního schodiště.³⁹² Na rozdíl od honosně ztvárněné fronty

³⁸⁹ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139; LIPUS, Radovan – VÁVRA, David: *Šumná města*. Brno 2002, s. 231; SKALICKÝ, A.: *Vila Josefa Bartoně*, s. 91–93.

³⁹⁰ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 139–140.

³⁹¹ CRAGOE, Carol Davidson: *Abeceda architektury: průvodce základními pojmy a stavebními slohy*. Praha 2008, s. 144, 154–155.

³⁹² SKALICKÝ, A.: *Náchodské stavby*, s. 4.

jsou ostatní průčelí takřka bezozdobná a působí dojmem pouhého vnějšího obalu vnitřních prostor. Tento kontrast však efektivně podtrhuje význam hlavní průčelní kulisy, které architekt věnoval zvýšenou pozornost. Výjimečná poloha objektu umocněná jedinečným architektonickým projevem odrážela svrchované postavení Bartoňů v rámci místní komunity i jistou řevnivost vůči starobylému říšskému rodu Schaumburg-Lippe. Sídlo novodobé šlechty se tak symbolicky tyčilo nad níže položeným městem, zatímco obojí převyšoval ještě výše položený barokní zámek. Novostavba vily představovala jakýsi ukazatel významu Bartoňů na náchodském společenském žebříčku.³⁹³

Tehdejší vnímání rezidence přesvědčivě vylíčil náchodský rodák a spisovatel Josef Škvorecký v autobiografickém románu *Zbabělci*. Petrův dvůr přejmenoval na Šerpoňův zámek a uvedl: „Vypínal se na malém vršku se záhony růží... Kolem celého pozemku byla vysoká zeď s bodly nahoře a za ní alpinky a kus francouzského parku. Ve zdi byla obrovská mřížová brána, která mně vždycky připadala jako klec v zoologické zahradě, a přihrádka pro vrátného... Od brány vedla široká písková cesta nahoru k zámku a končila před impozantním sloupořadím, které neslo balkón. Za balkónem se matně leskla okna slavnostního sálu. Byl to moderní zámek. Vystavěli ho v třicátém roce. Vevnitř byly palmy a zimní zahrada a vodotrysk a taneční sál a hudební salón a spousta pokojů a koupelen. Láďa Šerpoňů měl svoje tři pokoje v hořejším poschodí ve věži. Byl odtamtud nádherný výhled na město a daleko za hranice... Chodili jsme sem občas ve válce, hlavně z jara, protože věž byla nahoře plochá a dalo se na ní v noci tancovat... Okna zámku byla teď v dešti slepá, leskla se a koukala drze nahoru, na vedlejší kopec, kde trůnil starý zámek.“³⁹⁴ Jak je patrné z uvedené pasáže, pompézní architektura vily skutečně pomohla navodit zdání neochvějného postavení Bartoňů v kontextu místní společnosti a umocnit jejich autostylizaci do podoby moderní šlechty.³⁹⁵

³⁹³ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 140.

³⁹⁴ ŠKVORECKÝ, Josef: *Zbabělci*. 4. vyd. Praha 1968, s. 80–81.

³⁹⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 140.

5.2 Obchodní a obytný dům Cyrila Bartoně

Cyril Bartoň měl, vzhledem k náročným pracovním povinnostem, stále sídlo v Náchodě a na Zbraslav zajížděl pouze ke kratším nepravidelným pobytům.³⁹⁶ Poté, co se provdaly jeho dcery a syn s rodinou přesídlil do nově postavené vily – Petrova dvora, zůstal v domě U Tří kaprů sám. Příbuzní a bratr Josef mu proto radili, aby si vybudoval pohodlné reprezentativní sídlo, dostatečně adekvátní jeho společenskému postavení.³⁹⁷ Ačkoliv nebyl zprvu myšlenke příliš nakloněn, touha manifestovat setrvalé podnikatelské úspěchy rodiny ho nakonec přivedla k rozhodnutí rezidenci postavit. Zamýšlený stavební program obsahoval kromě reprezentativního bytu také několik luxusních nájemních jednotek a první náchodskou prodejnu automobilů (autosalon). V nové budově měla původně nalézt své místo i městská spořitelna, která se dosud tísnila v nevyhovujících prostorách radnice.³⁹⁸ Jak je patrné z uvedené koncepce, snaha o důstojné reprezentování rodiny Bartoňů tedy nebyla zredukována na oslnivou pompéznost novodobého městského šlechtického paláce, nýbrž se od samého počátku snažila myslet pragmaticky a hodlala poskytnout i další, značně nadstandardní servis místním občanům.

Po krátkém rozmýšlení byly 17. února 1927 zakoupeny od Mautnerových textilních závodů za 250 000 korun stavební parcely se dvěma historickými domy na hlavní obchodní třídě Kamenici.³⁹⁹ Vybrané staveniště disponovalo pouze dvěma uličními frontami, což vyžadovalo jak mimořádné řešení průčelní kulisy budoucího objektu, tak zvýšenou péči při výběru architekta. K vypracování stavebních plánů Bartoňové přizvali architekta Pavla Janáka, Otakara Novotného a Otakara Nypla, s nimiž měli dobrou zkušenost z předchozí mnohaleté spolupráce.⁴⁰⁰ Pod vlivem kvalitních realizací vily Ladislava Bartoně v České Skalici a paláce průmyslníka Rudolfa Steinského-Sehnoutky v Hradci Králové se Cyril Bartoň rozhodl pro návrh

³⁹⁶ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 17, inv. č. R 108, popis a inventář zámku zbraslavského dle stavu koncem roku 1927 – koncept.

³⁹⁷ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 81.

³⁹⁸ NTM AAS, Janák, kart. 29, dopis Cyrila Bartoně Pavlu Janákovi, Náchod 3. 4. 1927.

³⁹⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 81.

⁴⁰⁰ NTM AAS, Novotný, desky 20080402/06, dům pana továrníka Cyrila Bartoně v Náchodě; Tamtéž, Janák, kart. 99, písemnosti a plány k projektu č. 197 (soutěžní návrh obytného domu Cyrila Bartoně v Náchodě).

Otakara Novotného.⁴⁰¹ S odstupem času však svého rozhodnutí litoval a posteskl si: „Po zkušenosti jsem... seznal, že jsem měl voliti projekt Janákův nebo Nyplův.“⁴⁰² Stavební práce probíhaly v letech 1929–1931 pod vedením stavitele Jaroslava Hakaufa na pozadí světové hospodářské krize, což se odrazilo zejména na konečné ceně objektu. Celý dům se zařízením stál přibližně tři miliony korun.⁴⁰³

Přestože zadání úkolu již neodpovídalo Novotného názorovému zaměření, dokázal citlivě zohlednit vkus stavebníka a vytvořil vznosnou architekturu, v níž se snoubil dekorativní národní styl s progresivními prvky internacionálně orientovaného funkcionalismu.⁴⁰⁴ V architektuře domu se v řadě prvků objevil náběh k tradičním skladebným principům. Z nich vycházel zejména vysoký řád lizén v průčelí a portál vstupu do přepychového apartmá a ve vlastním interiéru pak stropy připomínající princip staršího pojetí výzdoby nástrojnými freskami a štukolustry. K modernímu architektonickému myšlení avantgard odkazovalo propojení jednotlivých místností a jejich funkční uspořádání. Ideové východisko svého návrhu přitom Novotný našel v Gesamtkunstwerku, komplexním uměleckém díle sjednocujícím různé obory umění a řemesla v jedinečný harmonický celek.⁴⁰⁵ K výzdobě domu proto přizval kolegy ze Spolku výtvarných umělců Mánes – malíře Františka Kyselů, sochaře Karla Dvořáka a Otakara Španiela. Jejich spoluprací vzniklo dílo mimořádné kvality, jež nebylo jen moderním městským šlechtickým palácem, ale představovalo účinný nástroj pro manifestaci národního cítění a sebevědomí majitelů domu.

Symetricky komponovanou uliční frontu s pískovcovým obkladem průčelí charakterizoval vysoký řád pěti předsazených lizén zakončených rámem, které byly v úrovni parteru osazeny alegorickými figurálními skulpturami od Karla Dvořáka. Civilistní sochařská výzdoba s důmyslně propracovaným ideovým konceptem představovala průmysl, obchod, umění a právo coby základní stavební kameny

⁴⁰¹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 82; SKALICKÝ, Alexandr: *Ohrožená stavba? Městská knihovna v Náchodě, Otakar Novotný* (dále jen *Ohrožená stavba*). *Architekt: nezávislý měsíčník architektů*, 48, 2002, č. 4, s. 34.

⁴⁰² BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 82.

⁴⁰³ Tamtéž.

⁴⁰⁴ SKALICKÝ, Alexandr: *Otakar Novotný: dům Cyrila Bartoně v Náchodě* (dále jen *Otakar Novotný*). Náchod 1998, s. 2 (text byl publikován v italském znění pod názvem *Otakar Novotný: casa Bartoň a Náchod*. Firenze 1999.). Tímto bych chtěl ještě jednou poděkovat Alexandru Skalickému staršímu za ochotu, s jakou mi poskytl české znění textu.

⁴⁰⁵ SKALICKÝ, Alexandr: *Stavby Otakara Novotného pro rodinu Bartoňů na Náchodsku* (dále jen *Stavby Otakara Novotného*). *Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráka, Boženy Němcové a bratří Čapků*, č. 23, 2001, s. 24–25.

demokratické společnosti a nově vzniklého státu.⁴⁰⁶ Nejčestnějšímu místu uprostřed přitom dominovala alegorie rodu Bartoňů se šlechtickým znakem upomínajícím na stavebníky a majitele domu.⁴⁰⁷ Ve třetím podlaží se z tělesa budovy vymaňuje překvapivý prvek – výrazně předsazený hranolový arkýř pokrytý měděným plechem. Jeho prosklené stěny dávaly tušit náročnou uměleckou výzdobu vnitřních prostorů. Novotný vstupoval novostavbou rezidence do historického kontextu, kde výškovou hladinu zástavby definovaly nízké dvoupodlažní domy. Přesto se nebál uplatnit vyzývavé ztvárnění hlavního průčelí, jež na sebe svojí mohutností, výškou a částečně i šířkou strhávalo pozornost a odkazovalo k mimořádnému společenskému významu objektu a statutu majitele domu. Hmotová mohutnost ostře kontrastující s povahou okolní zástavby měla odeznít po dostavbě navazujících budov, k níž však nedošlo.⁴⁰⁸ Na rozdíl od hlavní, dekorativně pojednané fasády byla zadní část budovy provedena skromněji, v duchu funkcionalismu a její okenní otvory prozrazovaly funkční využití interiéru. Pohledová dominanta s estetickým akcentem nechyběla ani zde. Tou bylo schodišťové okno přes všechna podlaží s jemným detailem vzorovaného skla.⁴⁰⁹ Novotného architektura byla ve všech ohledech střízlivá, přitom proporně brilantně rozvržená a výsostně dokonalá.

Do obytné části domu směřoval vstup situovaný v levé části parteru. Okázalý vestibul s vícebarevným mramorovým obkladem měl charakter průjezdu spojujícího ulici se dvorem a přilehlou zahradou. Výjimečný moment zde tvořil především prosklený hranol, který velkolepě pojatý prostor vylehčoval a opticky zkracoval, a který přitom rafinovaně odkrýval pohled do vstupní haly se schodištěm a výtahem. Nad vstupními dveřmi do haly byla umístěna bronzová pamětní deska od Otakara Španiela s vysokými profily stavebníků domu a nápisem: „L. P. 1931 zbudovali Cyril a Josef rytíř Bartoň z Dobenína“.⁴¹⁰ Zbývající část přízemí zabíraly obchodní prostory s vloženým mezipatrem a ochozem a byt správce. Do horních podlaží, přístupných po elegantním mramorovém schodišti s mosazným dekorativním

⁴⁰⁶ KROUTVOR, J.: *c. d.*, nestr.

⁴⁰⁷ Veřejné užívání erbů bylo zakázáno až v říjnu 1936 zákonem č. 268/1936 Sb. o rádech a titulech.

⁴⁰⁸ Srov. SKALICKÝ, A.: *Ohrožená stavba*, s. 34.

⁴⁰⁹ BARTOŠ, Š. – LUKEŠ, Z. – PANOCH, P.: *c. d.*, s. 105; SKALICKÝ, A.: *Otakar Novotný*, s. 4–6.

⁴¹⁰ Obdobná pamětní deska s nápisem „zbudováno na oslavu 10 letého trvání státu československého v letech 1928–1931 z činorodé lásky k trpícím bližnímu velkodušných dárců pánů Josefa a Cyrilla Bartoňů-Dobenínů velkopřemyslníků v Novém Městě nad Metují a Náchodě“ se nacházela v zádveři Bartoňova okresního chorobince v Náchodě. Více viz BAŠTECKÁ, L.: *Mecenáši Bartoňové*, s. 46–47.

zábradlím se sloupky tvaru rostlinných výhonků z dílny Franty Anýže,⁴¹¹ vsadil architekt dvě nadstandardní nájemní jednotky a prostorné apartmá majitele domu charakterizované bohatou uměleckou výzdobou ve stylu národního dekorativismu.⁴¹² V nejvyšším patře (podkroví) se nacházela půda a prádelna se sušárnou, v suterénu pak technické vybavení objektu a skladiště prodejny.

Honosný byt Cyrila Bartoně tvořila soustava velkoryse koncipovaných reprezentativních místností doplněná o nezbytné zázemí a pokoje pro služebnictvo a hosty. Za vstupem, zdůrazněným širokým klasicizujícím portálem z mramoru, následovala centrální společenská hala s bazilikálním osvětlením a kazetovým stropem, odkud byla přístupná jídelna a pánský pokoj, rovněž označovaný jako pracovna. Velkou jídelnu zakončenou obloukovou stěnou s tmavým obkladem vzácného dřeva propojoval s pracovnou také předsazený prosklený arkýř, odkud se nabízela vizuální kontrola nad nejrušnější obchodní ulicí ve městě. Na pánský pokoj navazovala ložnice s vestavěnými šatními skříněmi a přílehlou koupelnou. Jedinečnost interiérů dotvářela vkusná umělecká díla Františka Kysely. V ložnici se nacházelo stropní sgrafito s figurální alegorií na téma *Den jasný a Noc tichá*, v pánském pokoji pak barevné štukolustro se stylizovaným šlechtickým znakem Bartoňů z Dobenína⁴¹³ a v jídelně štukolustro s motivem personifikovaných živlů – vody, vzduchu, ohně a země.⁴¹⁴ Okna arkýře pokrývaly leptané alegorické figurální kompozice s obecnou tematikou ze života a práce.⁴¹⁵ Kyselovým dílem byly rovněž návrhy všech textilních tapet a závěsů uplatněných v reprezentativních prostorách bytu. Stylově jednotný interiér doplňoval mobiliář, jehož formy čerpaly z tvarosloví měšťanského empiru, a osvětlovací tělesa pocházející z dílny Franty Anýže.⁴¹⁶

Bartoňové našli v honosném objektu novodobého měšťského šlechtického paláce vskutku příkladného reprezentanta. A to jak svou formou, tak obsahem. Architektu Novotnému se podařilo navrhnout pro zadaný stavební program citlivé řešení, které odpovídalo vkusu stavebníků, ale přesto dokázalo zohlednit principy

⁴¹¹ PAULY, Jana: *Spolupráce s architekty*. In: KŘÍŽOVÁ, Alena – PAULY, Jana – OMAR, Jana: Franta Anýž 1876–1934. Praha 2004, s. 99.

⁴¹² Podrobnější avšak chybně zatížený popis umělecké výzdoby domu přináší SKALICKÝ, Alexandr: *Umělecká díla českých tvůrců v architektuře knihovny – bývalého domu továrníka Cyrila Bartoně v Náchodě*. Noviny Náchodska, č. 105, 6. 5. 1998, s. 17.

⁴¹³ SOA v Zámrsku, VS Nové Město, plány 459 (1–14).

⁴¹⁴ SKALICKÝ, A.: *Otakar Novotný*, s. 8–10.

⁴¹⁵ Srov. POCHE, Emanuel – MAREŠOVÁ, Sylva: *František Kysela*. Praha 1956, s. 15–16. Autoři zde v souvislosti s uvedenými Kyselovými pracemi mylně hovoří o náchodském zámku.

⁴¹⁶ SKALICKÝ, A.: *Otakar Novotný*, s. 9–10.

moderního architektonického myšlení – zejména funkcionalismu. Celkové vyznění paláce působilo dostatečně vznosně a reprezentativně, aniž však hýřilo zbytečným luxusem.⁴¹⁷ Vedle architektonického pojetí se však budova vymykala především svou velkoryse koncipovanou umělecko-řemeslnou výzdobou ve stylu národního dekorativismu od Kysely, Dvořáka, Španiela a dalších designerů. Novostavbou obchodního a obytného domu v Náchodě tak vyvrcholilo vědomé konstruování identity Bartoňů, kteří se programově hlásili k idejím Československé republiky a okázale demonstrovali své nacionální smýšlení.⁴¹⁸ Díky vžitému (a v té době již stagnujícímu) vkusu, jež upřednostňovala starší generace Bartoňů v kultuře a životním stylu, si stavba a její výzdoba udržela výrazně „národní“ charakter.⁴¹⁹ Konzervativnější postoje ostatně korespondovaly s jednáním představitelů bývalé nobility a nebyly cizí ani příslušníkům podnikatelských vrstev v Čechách mezi dvěma světovými válkami.⁴²⁰

⁴¹⁷ KROUTVOR, J.: *c. d.*, nestr.

⁴¹⁸ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 133.

⁴¹⁹ Srov. MARTINCOVÁ, R.: *c. d.*, s. 46; SKALICKÝ, A.: *Stavby Otakara Novotného*, s. 24.

⁴²⁰ Srov. SKALICKÝ, A.: *Stavby Otakara Novotného*, s. 23.

6. Filantropické aktivity

Mezi nejviditelnější atributy myšlenky „noblesse oblige“ patřila šlechtnost a velkorysost projevující se mimo jiné charitativní a mecenášskou činností, případně patronáty nad kostely, kláštery, hospici, školami či nejrůznějšími spolky, jednotami a zájmovými organizacemi, a také nad (bývalými) poddanými.⁴²¹ Odměnou za to se aristokracii dostávalo kolektivní paměti (včetně čestného členství v zaštiťovaných institucích) v podobě soch, desek, oslavných nápisů nebo názvů budov a ústavů.⁴²² Stará aristokracie, která výrazným způsobem podporovala galerie, divadla, umělecké školy, akademie, univerzity a další vědecké instituce, začala po polovině 19. století financovat „svého umělce“ a její mecenát dostal intimnější ráz. Tyto změny šly ruku v ruce s proměnami umělecké scény, kdy se nastupující avantgarda ostře vymezila vůči tradičním hodnotám a nemohla očekávat výraznější podporu ze strany šlechty. Aristokracie podporovala umělce, jejichž díla byla založena na tradičních hodnotách a vycházela z akademismu, historismu a dalších uměleckých směrů, které se tehdy stávaly předmětem tvrdé umělecké kritiky a ztrácely na výtvarné síle.⁴²³ Šlechta také přispívala na stavby a rekonstrukce katolických kostelů, i když podstatně méně než v předchozích staletích.⁴²⁴ Podobně jako v jiných oblastech veřejného života ji i zde postupně nahrazovalo bohaté měšťanstvo a příslušníci nobility. Ti si často pořizovali statky na venkově, kde pak působili v roli (bývalé) vrchnosti včetně toho, že převzali její společenskou úlohu. Své bohatství využívali k financování charitativní a sociální sféry, k podpoře církevních a školských institucí či k zakládání nadací a podpůrných spolků.⁴²⁵ Stejně tak se představitelé buržoazie, ať nobiletovaní či nikoliv, věnovali mecenátu umění, ale na rozdíl od staré šlechty byli mnohem otevřenější k novým uměleckým proudům a častěji financovali avantgardní umělce.⁴²⁶

Zásadní rozdíl mezi tradiční a novou šlechtou ve financování filantropických aktivit spočíval v rozdělování výnosů z podnikání nebo pozemkového vlastnictví. Zatímco v hospodářství staré šlechty měly „veřejné“ sociální funkce, reprezentace a spotřeba přednost před investicemi do výroby, u nové „pracující“ šlechty tomu bylo

⁴²¹ ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *Šlechta*, s. 340.

⁴²² Tamtéž. Srov. FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 214.

⁴²³ KREJČÍK, T.: *Moravská šlechta*, s. 178.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 169.

⁴²⁵ Srov. KREJČÍK, T.: *Nobilitace podnikatelů*, s. 204.

⁴²⁶ KREJČÍK, T.: *Moravská šlechta*, s. 178.

zpravidla přesně naopak.⁴²⁷ Existovala samozřejmě řada těch, kteří viděli v získání majetku nejen cíl, ale i prostředek k realizaci společenských či osobních cílů. Jedním z nich byl i největší český mecenáš 19. století Josef Hlávka, byť na šlechtický titul nedosáhl. Ostatně u těch, kteří byli do šlechtického stavu nakonec povýšeni, sehrály nakonec asi významnější roli jejich filantropické aktivity než vlastní podnikatelská činnost.⁴²⁸ Zdá se, že tomu tak bylo ve velké míře i v případě Bartoňů.

6.1 Charitativní a mecenášská činnost

První, kdo dal impuls k následně bohatě rozvíjené rodinné tradici mecenášství a tzv. praktické humanity, byl Josef Bartoň senior. Jako starosta náchodského okresu se pod vlivem vzpomínek na své vlastní neradostné dětství sirotka rozhodl pomoci dětem se stejným osudem. Svůj záměr zrealizoval v letech 1908–1909, kdy nechal v Náchodě vlastním nákladem 145 000 korun postavit moderní zařízení (s názvem Bartoňův okresní sirotčinec), které se stalo útočištěm pro sirotky z celého okresu.⁴²⁹ Předmětem zájmu Josefa seniora však byla především podpora školství a vzdělávání. Za tím účelem založil a následně sponzoroval Spolek k podpoře chudých studujících v Náchodě, financoval aktivity Ústřední matice školské, pomáhal škole v rodných Žďárkách a přispěl k otevření tamní knihovny, již na jeho počest nazvali Knihovnou Bartoňovou. Jeho štedrost se neomezovala pouze na školy, ale pocítily ji také obce, spolky, vědecké ústavy, charitativní instituce i jednotlivci.⁴³⁰

V roce 1921 věnovali bratři Ladislav, Josef a Cyril 300 000 korun na zřízení Bartoňovy nadace k uctění památky zemřelého otce, z níž byla dětem odcházejícím ze sirotčince vyplácena částka 3 000 korun, která jim měla usnadnit začátek nového života.⁴³¹ Ve stejném roce pak založili vkladem 100 000 korun i nadaci náchodského reálného gymnázia.⁴³² Tímto ušlechtilým gestem bratři Bartoňové vědomě navázali

⁴²⁷ MATĚJČEK, J.: *c. d.*, s. 289.

⁴²⁸ KREJČÍK, T.: *Nobilitace podnikatelů*, s. 198, 204.

⁴²⁹ BAŠTECKÁ, L.: *Mecenáši Bartoňové*, s. 22; CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 58.

⁴³⁰ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 60–61.

⁴³¹ SCHMIDT, Jan: *Praktická humanita*. In: FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko. Náchod 1933*, s. 157–158.

⁴³² SPAL, Jindřich: *Náchodské reálné gymnázium*. In: FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko. Náchod 1933*, s. 246.

na tradici svého otce a pokračovali v jeho odkazu – Ladislav v České Skalici, Josef a Cyril v Náchodě a na Novoměstsku a Zbraslavsku.

Ladislav nechal pro zaměstnance svého českoskalického podniku postavit bezmála tři desítky dělnických domů. První tři „Bartoňovy domky“ byly postaveny okolo roku 1900 v Křenkově ulici, dalších 24 domů bylo postaveno v letech 1925–1928 v Bezručově ulici.⁴³³ V prosinci 1920 zřídil s manželkou Marií nadaci ve výši 10 000 korun na památku zesnulého otce. Úroky z fondu měly být každoročně v den výročí úmrtí rozděleny mezi místní potřebné.⁴³⁴ V roce 1928 přispěl, coby předseda stavebního odboru Družstva pro postavení sokolovny v České Skalici, velkorysým darem 300 000 korun na stavbu nové budovy tělovýchovné jednoty. Na jeho počest byl pak sál ve druhém poschodí nazván Bartoňovým.⁴³⁵ Na dobročinné účely myslel i v poslední vůli a hodlal odkázat České Skalici půl milionu korun „ku zřízení nadace nebo ku postavení nejpotřebnějšího humánního ústavu“.⁴³⁶ V testamentu opatřeném dovětkem nevyjádřil však své přání dost jasně, a tak nastoupili zákonní dědicové – sourozenci, respektive jejich potomci – z nichž někteří s přáním nesouhlasili. Situaci nakonec vyřešili bratři Josef a Cyril tak, že každý daroval z vlastních prostředků čtvrt milionu korun.⁴³⁷ Z toho 100 000 korun připadlo na stavbu domu sociální a zdravotní služby, 300 000 korun bylo zapůjčeno školní obci na stavbu obecné školy v České Skalici, 5 100 korun rozděleno chudým a 94 900 korun bylo použito na vydláždění ulice k nové škole s tím, že každoročně obec vrátí 5 000 korun do fondu Ladislava Bartoně určeného na podporu potřebných.⁴³⁸

První gesto, kterým navázali Josef a Cyril Bartoňové na mecenášské dílo svého otce v Náchodě, byla stavba (1922–1923) šestitřídní obecné školy ve Starém Městě nad Metují pro bražeckou a staroměstskou mládež – tedy děti zaměstnanců. Moderní budovu s bytem ředitele, velkou tělocvičnou a rozlehlou zahradou donátoři vybavili potřebným nábytkem, pedagogickými pomůckami a vším, čím se honosila

⁴³³ PROCHÁZKA, Lubomír: *Bydlení továrního textilního dělnictva v České Skalici*. In: KEJZLAR, Josef a kol.: *Dějiny textilní výroby v České Skalici: sborník studií vydaný u příležitosti 150. výročí závodu Tiba 03 v České Skalici*. Dvůr Králové nad Labem – Ústí nad Orlicí 1987, s. 285–286.

⁴³⁴ HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 239.

⁴³⁵ Tamtéž.

⁴³⁶ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13, inv. č. R 104, dopis Josefa a Cyrila Bartoně městské radě v České Skalici, Náchod 28. 3. 1940.

⁴³⁷ Tamtéž. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 90–91.

⁴³⁸ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13, inv. č. R 104, dopis městského úřadu v České Skalici Cyrilu Bartoňovi, Česká Skalice 7. 5. 1940.

vzorná škola, takže v zařízení předčila i větší vzdělávací instituce v okolí.⁴³⁹ Stavba, jež nesla nad vstupem stručný nápis „Bartoňové mládeži“, přišla bratry na tři miliony korun.⁴⁴⁰ Skutečnost, že Náchod ani Nové Město nad Metují nemělo vlastní útulek „pro sestárlé, neduživé lidi, kteří nejsou schopni výdělků a bývají proto odkázáni na vrtkavou přízeň svých spoluobčanů“, přivedla Josefa a Cyrila Bartoně k založení chorobinců.⁴⁴¹ K příležitosti „desátého výročí národního osvobození a desetiletého trvání republiky“ zakoupili předem vytypované stavební parcely a na stavbu každého ústavu věnovali jeden milion korun. V průběhu prací, jež začaly v Náchodě i Novém Městě symbolicky 28. října 1928, však došly finance, a tak bratři věnovali – tentokrát k výročí osmdesátých narozenin prezidenta republiky – další dva miliony.⁴⁴² Přes všechny možné průtahy a komplikace byl novoměstský okresní chorobinec dokončen v listopadu 1930, náchodský pak v říjnu 1931.⁴⁴³ Celková suma za oba paláce, jak velké budovy soudobý tisk někdy označoval, se vyšplhala na závratných 4 800 000 korun.⁴⁴⁴ Před dokončením okresních chorobinců se oba bratři rozhodli vybudovat vlastním nákladem v Náchodě ještě městský chudobinec. K tomuto účelu bezplatně věnovali pozemky a zejména darovali finanční částku ve výši dvou milionů korun. Podobně jako v předchozích případech byl však rozpočet v průběhu prací vyčerpán a bratři Bartoňové věnovali třetí milion korun. Po dokončení rozlehlejší stavby v roce 1934 zafinancovali i architektonickou úpravu okolí.⁴⁴⁵

Vedle těchto mecenášských podniků přispěli Josef a Cyril Bartoňové také na výstavbu náchodské (1929) a novoměstské sokolovny (1930). V prvním případě darovali 400 000 Kč,⁴⁴⁶ ve druhém pak půl milionu korun.⁴⁴⁷ V náchodské sokolovně byl navíc jeden ze sálů pojmenován na počest Bartoňů, takže byla částka navýšena

⁴³⁹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 104–105.

⁴⁴⁰ NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I D, dopis Josefa Bartoně Státnímu pozemkovému úřadu v Praze, Nové Město nad Metují 15. 7. 1931.

⁴⁴¹ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 105.

⁴⁴² SOKA Náchod, OZ Náchod, kart. 44, inv. č. 91, sign. E, Bartoňův okresní chorobinec v Náchodě, dopis Josefa a Cyrila Bartoně okresní správní komisi v Náchodě, Náchod 14. 8. 1928; Tamtéž, OÚ Náchod I, kart. 10, sign. B255, Bartoňův okresní chorobinec v Náchodě, dopis Josefa a Cyrila Bartoně okresnímu úřadu v Náchodě, Náchod 23. 4. 1930. BAŠTECKÁ, L.: *Mecenáši Bartoňové*, s. 31, 37.

⁴⁴³ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 105–106.

⁴⁴⁴ Viz pozn. 440.

⁴⁴⁵ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 106–170. SOKA Náchod, AM Náchod, kart. 663, inv. č. 2422, sign. IV/4, Bartoňův městský domov (chudobinec), dopis Josefa a Cyrila Bartoně městské radě v Náchodě, Náchod 21. 1. 1932; 18. 10. 1932; 28. 1. 1933; 6. 5. 1936.

⁴⁴⁶ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Cihly na stavbu náchodské sokolovny*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 18, 1999, s. 10.

⁴⁴⁷ HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 241.

ještě o dalších téměř šedesát tisíc na jeho vybavení.⁴⁴⁸ Cyril Bartoň měl údajně také přispět milionovou částkou na dokončení a vybavení Masarykových škol v Náchodě, otevřených roku 1933.⁴⁴⁹ Oba bratři byli rovněž členy náchodského odboru Klubu československých turistů a také jej a jeho aktivity významně podporovali. Cyril tak roku 1921 přispěl částkou 30 000 Kč do sbírky na odborem organizovanou stavbu Jiráskovy chaty s vyhlídkou na Dobrošově a v roce 1925 věnoval s bratrem Josefem do chaty elektroagregát.⁴⁵⁰ Vedle těchto dobročinných akcí založili bratři Bartoňové i bohatě dotované nadace pro chudé studenty a řemeslníky v Náchodě, Novém Městě nad Metují i Zbraslavi a jen ve 20. letech do nich vložili okolo jednoho a půl milionu korun.⁴⁵¹ Velkorysé dary, často dosahující desetitisícových částek, poskytovali také četným organizacím, spolkům a veřejným ústavům (mezi jinými Všeobecné veřejné okresní nemocnici v Náchodě, Sboru pro zřízení druhého Národního divadla v Praze, Společnosti Jaroslava Vrchlického v Praze, Československé obci střelecké, Okresní péči o mládež ve Zbraslavi, Československé obci legionářské, Syndikátu výtvarníků Československých, Národnímu sjednocení nebo Napoleonské společnosti v Praze) i desítkám jednotlivců.⁴⁵² Výčet založených nadací, podpořených organizací, spolků a jednotlivců a vybudovaných veřejně prospěšných institucí, k nimž se vztahovalo jméno Josefa a Cyrila Bartoně, by ve své úplnosti představoval úctyhodný celek. Josef Bartoň tuto úlohu ostatně okomentoval slovy: „Zásadou naší bylo, abychom v obchodě postupovali co nejsolidněji a abychom v soukromí podporovali všechno dobré, užitečné a národu prospěšné.“⁴⁵³

Na mecenášskou tradici navázala i třetí generace – potomci Josefa a Cyrila. Josef junior s manželkou Dinkou roku 1939 například darovali obnos 750 000 korun na stavbu budovy jeslí a mateřské školy ve Vančurově ulici v Náchodě, které byly nejmodernějším zařízením svého druhu ve městě.⁴⁵⁴ Téhož roku pak Josef vybudoval pro děti svých zaměstnanců v prostředí Orlických hor v Dlouhém-Rzech ozdravovnu,

⁴⁴⁸ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Oldřicha Novotného Cyrilu Bartoňovi, Náchod 19. 1. 1931.

⁴⁴⁹ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů (pokračování)*. *Náš čas*, č. 52, 28. 12. 1990, s. 2.

⁴⁵⁰ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 15, inv. č. R 104, dopis Klubu československých turistů v Praze Cyrilu Bartoňovi, Praha 16. 7. 1921. Srov. HAVLÍK, V.: *Bartoňové a Čerychové*, s. 247.

⁴⁵¹ Viz pozn. 440.

⁴⁵² SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13–15, inv. č. R 104.

⁴⁵³ BARTOŇ-DOBENÍN, Josef: *Dopis doktoru Václavu Fryčkoví*. In: FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko*. Náchod 1933, s. 2.

⁴⁵⁴ BAŠTECKÁ, Lydia: *Historie náchodského školství X.: mateřské školy*. *Náchodský zpravodaj*, č. 12, 2002, s. 7.

kde mohly pobývat v době školních prázdnin.⁴⁵⁵ Vzhledem k dalšímu společensko-politickému vývoji se však jednalo o poslední velké filantropické počiny.

6.2 Podpora církve

Náboženství bylo pro Bartoně intimní záležitostí, k níž přistupovali s jistou dávkou pragmatismu. Přestože se hlásili ke katolické církvi, měli díky matce Josefa Bartoně seniora, jež byla evangelického vyznání, velice kladný vztah nejen k jednotě bratrské, ale k protestantismu vůbec. To se odrazilo jak ve „vzácné snášenlivosti a zvroucnému a prohloubenému pojetí křesťanství“ v nastupující generaci rodu, tak v její morálce a určité konfesionální nevyhraněnosti.⁴⁵⁶ Josef senior si například v pokoji každé ráno „zpíval nábožnou píseň, a modlil se, ač katolík, z modlitební knížky evangelické církve“.⁴⁵⁷ Často také „...pročítal starou českobratrskou bibli ode dávna v rodině chovanou a filosoficko-náboženské kapitoly obsažné německé knihy, jednající o lásce k bližnímu a o důvěře v božskou Prozřetelnost“.⁴⁵⁸

Podporu církve, respektive záchranu církevních památek chápali Bartoňové spíše jako čestný závazek vyplývající z vlastnictví velkostatků a k nim náležejícím patronátním kostelům a vhodný prostředek vlastní reprezentace než jako povinnost motivovanou křesťanskými pohnutkami. Ve financování sakrálních staveb se přitom odrazilo vlastenecké smýšlení Bartoňů, kteří programově podporovali svatostánky spjaté s dějinami českého státu, jak tomu bylo například v případě Katedrály svatého Víta v Praze nebo filiálního kostela svatého Václava na Dobeníně.

Při povýšení do rytířského stavu v roce 1912 přijali Bartoňové šlechtický predikát z Dobenína podle zaniklé středověké osady nalézající se mezi Náchodem a Novým Městem nad Metují, kde stál kostel zasvěcený svatému Václavovi. Tento kostel z přelomu 13. a 14. století byl lokálním střediskem kultu zemského patrona svatého Václava, v jehož okolí se v roce 1068 uskutečnil zemský sněm a v letech

⁴⁵⁵ BOŠ, Antonín: *Dlouhé-Rzy*. In: MORAVEC, Jaro (ed.): *Nové Město nad Metují a jeho kraj*. Praha 1940, s. 263. Srov. ŠAFÁŘ, O.: *Bartoňové: generace budovatelů (dokončení)*, s. 3.

⁴⁵⁶ CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 26.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 62.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

1868, 1869 a 1900 tábory lidu za české státoprávní požadavky.⁴⁵⁹ Bartoňové si byli tohoto dědictví dobře vědomi a kostelu proto věnovali zvláštní péči. První „dokonalá oprava kostela nákladem nového patrona“ proběhla v roce 1915. Další rekonstrukce proběhla pod vedením Otakara Nypla v roce 1925.⁴⁶⁰ Během těchto prací byl zřízen nový trámový strop v hlavní lodi, upravena hrobka pod chrámem, vyměněn oltář a presbytář opatřen nástěnnými malbami od akademického malíře Antonína Häuslera z Prahy.⁴⁶¹ Výzdoba prodchnutá výmluvnou vlasteneckou symbolikou znázorňovala dvojici andělů adorujících roušku s přemyslovskou orlicí, malý československý státní znak a holubici Ducha svatého s nápisovou páskou s datem 28. 10. 1918.⁴⁶² Celkové náklady na opravu kostela se vyšplhaly na 110 000 korun.⁴⁶³ O několik let později ještě Bartoňové financovali opravy střech, iniciovali restaurování kostelních lavic a v roce 1935 dali podle návrhů architekta Pavla Janáka zhotovit dubovou patronátní stolicí.⁴⁶⁴

Vedle oprav kostelíku na Dobeníně Bartoňové přispívali zejména na údržbu patronátních kostelů na zakoupených velkostatech.⁴⁶⁵ Josef Bartoň tak jen do roku 1927 vynaložil na opravy církevních památek a pořízení nových zvonů do některých patronátních kostelů na novoměstském panství 471 782 Kč.⁴⁶⁶ V následujících letech pak vynaložil na pořízení chybějících zvonů ještě částku 120 207 Kč.⁴⁶⁷ Mimo to si

⁴⁵⁹ ČÍŽEK, Jan – JÁNSKÝ, Zdeněk – SLAVÍK, Jiří: *Filiální kostel svatého Václava na Dobeníně*. In: BAŠTECKÁ, Lydia (ed.): *Stopami dějin Náchodska 3: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 1997, s. 23. Táborům lidu na Dobeníně se detailně věnuje BAŠTECKÁ, Lydia: *Poutě a tábory lidu na vrchu Dobeníně*. In: TÁŽ (ed.): *Stopami dějin Náchodska 9: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 2003, s. 77–86.

⁴⁶⁰ ČÍŽEK, J. – JÁNSKÝ, Z. – SLAVÍK, J.: *c. d.*, s. 16.

⁴⁶¹ JANKŮ, Karel: *Na Dobeníně*. Od kladského pomezí, 7, 1929–1930, s. 8. K opravám hrobky viz KULÍŘ, Bohumil: *Zapadlé rovy V*. Od kladského pomezí, 3, 1925–1926, s. 99–101.

⁴⁶² ČÍŽEK, J. – JÁNSKÝ, Z. – SLAVÍK, J.: *c. d.*, s. 19.

⁴⁶³ JANKŮ, K.: *c. d.*, s. 8.

⁴⁶⁴ ČÍŽEK, J. – JÁNSKÝ, Z. – SLAVÍK, J.: *c. d.*, s. 16. NTM AAS, Janák, kart. 35, dopis Pavla Janáka firmě Josef Bartoň a synové v Náchodě, Praha 28. 1. 1935.

⁴⁶⁵ Pod novoměstský velkostatek spadaly patronátní kostely v Bohuslavicích, Černčicích, Krčíně, Novém Hrádku, Novém Městě nad Metují, Provodově (na Dobeníně) a kaple na Rezku. Pod panství Zbraslav pak náležely patronátní kostely v Černošicích, Malé Chuchli, Modřanech, Mokropsech, Líšnicích, Radotíně, Třebotově, Velké Chuchli, Vraném a dva kostely na Zbraslavi.

⁴⁶⁶ Z uvedené částky připadlo na kostel Nejsvětější Trojice v Novém Městě nad Metují 241 296 Kč (opravy a zvony), kostel svatého Ducha v Krčíně 44 360 Kč (opravy a zvony), kapli svaté Barbory na Rezku 4 326 Kč (opravy a zvony), kostel svatého Mikuláše v Bohuslavicích 74 300 Kč (opravy), kostel svatého Jakuba Staršího v Černčicích 12 500 Kč (opravy) a kostel svatého Petra a Pavla na Novém Hrádku 95 000 Kč (opravy). NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I D, dopis Josefa Bartoně Státnímu pozemkovému úřadu v Praze, Praha 5. 9. 1927.

⁴⁶⁷ VOBORNÍK, J.: *Josef Bartoň-Dobenín*, s. 116, pozn. 18.

patronátní nemovitosti vyžádaly každý rok na údržbu dalších 21 590 Kč a konvent Milosrdných bratří v Novém Městě pobíral podle uzavřené smlouvy od velkostatku 109,47 hl piva a 136 prn palivového dřeva,⁴⁶⁸ obojí v celkové hodnotě 43 000 Kč ročně.⁴⁶⁹

Cyril Bartoň okomentoval svou úlohu slovy: „Jako patron katolických kostelů vycházel jsem vždy ochotně vstříc oprávněným a rozumným žádostem duchovních správců. Nelitoval jsem nikdy nákladu, šlo-li o zachování cenné památky, a kolikrát, než bych byl čekal až by se zdoluhavou úřední cestou ta neb ona věc vyřídila, hradil jsem ji sám... Ale nejen na svém patronátě, i v jiných místech měl jsem příležitost poskytnouti církevním svatyním hmotnou pomoc. Zejména v době, kdy si farnosti pořizovaly nové zvony, vyhovoval jsem mnoha prosbám i z míst mně zcela neznámých.“⁴⁷⁰ Současně s obnovou zbraslavského konventu nechal opravit chrám svatého Jakuba, kam na památku rodičů a zesnulé choti věnoval tři okna „s figurální výzdobou“.⁴⁷¹ V letech 1930–1931 daroval 130 000 Kč na „nákladnou ale při tom zajímavou“ opravu kostela svatého Havla na Zbraslavi, při níž stavitel Otakar Nypel odkryl románský původ stavby.⁴⁷² Všem patronátním kostelům, které přišly za války o zvony, pomohl pořídit nové nebo je přímo zafinancoval. Do zámecké věže v roce 1923 putovaly tři nové zvony – dva uhradili místní farníci a třetí, jménem Cyril, „obětoval“ Cyril Bartoň. Podobně tomu bylo i v roce 1923 v Modřanech a v roce 1939 v Mokropsech.⁴⁷³ V červenci 1935 byly pod patronátem Cyrilovy dcery Libuše vysvěceny čtyři zvony do kostela v Třebotově. Na zvon, jenž svatostánku „obětoval“ Cyril Bartoň, složil profesor Cibulka nápis: „V náhradu zvonů – zneužitých válkou – mne Cyrila věnoval – abych sloužil míru – Cyril Bartoň-Dobenín.“⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I D, dopis Josefa Bartoně Státnímu pozemkovému úřadu v Praze, Praha 5. 9. 1927. K tomuto srov. KRATĚNOVÁ, Veronika: *Historie konventu Milosrdných bratří v Novém Městě nad Metují*. Praha 2013, s. 32 (bakalářská diplomová práce).

⁴⁶⁹ Podle smlouvy, která byla uzavřena 1. 12. 1932 mezi převorem kláštera P. Bertinem Ellnerem a Josefem Bartoněm mělo být konventu po dobu pěti let dodáváno 140 prn dřeva a 12 000 Kč jako náhrada za pivo. K tomuto podrobně viz BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. 3. díl, 2. svazek. *Žebravé řády*. Praha 2007, s. 385. Srov. NA, SPÚ–VS, kart. 378, vlastnický soubor L 24, sign. I D, dopis Josefa Bartoně Státnímu pozemkovému úřadu v Praze, Nové Město nad Metují 15. 7. 1931.

⁴⁷⁰ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 75–76.

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² Tamtéž, s. 75.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 76.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 75–76.

Podobně jako na zakoupených velkostatecích přispívali Bartoňové i na kostely a kaple v Náchodě a na Náchodsku. V červenci 1904 daroval Cyril Bartoň se svou chotí Marií kapli na Lipí blíže neurčený „vzácný dar“.⁴⁷⁵ V roce 1936 uctili bratři Josef a Cyril a Cyrilův syn Josef památku matky, respektive babičky, když věnovali na stavbu kaple v jejím rodišti na Vysokově 5 000 Kč a vybavení zahrnující stříbrný pozlacený kalich a monstranci.⁴⁷⁶

Vedle finanční podpory církve se Bartoňové osobně zapojovali i do činnosti jejich spolků. Josef senior více jak třicet let aktivně podporoval Spolek pro vystavění nového farního chrámu Páně svatého Vavřince v Náchodě.⁴⁷⁷ Po smrti jeho předsedy vykonával od roku 1915 funkci místopředsedy spolku a vyřizoval veškerou agendu spojenou s fungováním a zastupováním organizace.⁴⁷⁸ Funkce se pro vysoké stáří a nemoc vzdal v roce 1919.⁴⁷⁹ Na žádost valné hromady se po jeho smrti stal novým „protektorem“ spolku Cyril Bartoň, který hmotně podporoval i Farní radu katolíků v Náchodě.⁴⁸⁰ Roku 1929 jim například daroval částku 10 000 Kč na opravu chrámu svatého Vavřince a budovy děkanství.⁴⁸¹

Sponzorské aktivity Bartoňů se přitom neomezovaly jen na římskokatolickou církev a její památky. Svou podporu neodepřeli ani církvi československé.⁴⁸² Sboru na Zbraslavi dal Cyril Bartoň 10 000 Kč na chrámové zařízení a zvony.⁴⁸³ Josef Bartoň zase v bouřlivých předválečných letech přispěl 1 000 Kč na zřízení Husova pomníku před nově postaveným sborem v Novém Městě nad Metují.⁴⁸⁴

⁴⁷⁵ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13, inv. č. R 104, dopis zastupitelstva obce Lipí Cyrilu Bartoňovi, Lipí 20. 7. 1904.

⁴⁷⁶ Tamtéž, kart. 15, inv. č. R 104, dopis Jednoty katolíků pro postavení a udržování římskokatolické kaple Božského srdce Páně ve Vysokově Josefu, Cyrilu a Josefu Bartoňovi, Vysokov 30. 6. 1936.

⁴⁷⁷ Tamtéž, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Spolku pro vystavění nového farního chrámu Páně svatého Vavřince v Náchodě Cyrilu Bartoňovi, Náchod 2. 7. 1923.

⁴⁷⁸ Tamtéž, dopis Spolku pro vystavění nového farního chrámu Páně svatého Vavřince v Náchodě Josefu Bartoňovi, Náchod 24. 5. 1919.

⁴⁷⁹ Tamtéž.

⁴⁸⁰ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Marie Dvořákové-Bonato Cyrilu Bartoňovi, Náchod 28. 4. 1923.

⁴⁸¹ Tamtéž, dopis Farní rady katolíků v Náchodě Cyrilu Bartoňovi, Náchod 22. 1. 1929.

⁴⁸² BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 76.

⁴⁸³ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 15, inv. č. R 104, dopis rady starších církve československé na Zbraslavi Cyrilu Bartoňovi, Zbraslav 8. 9. 1939.

⁴⁸⁴ BÖHM, Václav: *Husův pomník v Novém Městě nad Metují (2)*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 22, 2001, s. 23.

6.2.1 Kaple Bartoňů v Chrámu svatého Víta

Jednota pro dostavění Chrámu svatého Víta v roce 1930 konstatovala, že se k tisíciletému svatováclavskému jubileu podařilo dokončit novostavbu a dóm mohl být odevzdán církevním účelům. Jedním dechem ale dodala, že její úkol nebyl zcela splněn, neboť svatostánek zůstal pouze hrubou stavbou a bude potřeba vykonat ještě mnoho práce na jeho interiérech a exteriérech.⁴⁸⁵ Po dokončení hlavních stavebních prací navíc opadl zájem veřejnosti o dění kolem katedrály, následkem čehož poklesly příjmy Jednoty a státní subvence odpadla zcela. Stavební huť se tak ocitla v nelehké situaci, kdy byla nucena hledat nové donátory z řad státních i soukromých institucí a společenských elit.

Roku 1929 se rodiny Josefa a Cyrila Bartoňových rozhodly finančně zaštitit vyhotovení barevného vitrážového okna a věnovat do jedné z kaplí nové části dómu oltář, pro nějž zakoupily za 450 000 korun gotický deskový obraz ze sbírek knížete Pálffyho.⁴⁸⁶ Stavitel dómu Kamil Hilbert vyčíslil hodnotu darů a prací na zamýšlené výzdobě na 700 000 Kč a na schůzi ředitelství Jednoty navrhl, aby na paměť „této veliké hmotné oběti“ nesla první kaple na severní straně chrámu jméno Bartoňů.⁴⁸⁷ Jednota přednesený záměr jednohlasně schválila a své kladné stanovisko rovněž vyjádřila i metropolitní kapitula a pražský arcibiskup František Kordač.⁴⁸⁸ Hilbert si tímto důvtipným krokem zajistil nejen přízeň bohatých mecenášů, ale i spolehlivý zdroj finančních prostředků. Jak mu napsal Karel Palkovský: „Bartoň je jako donátor roztomilý člověk, málo kdo, vlastně nikdo neudělal tolik, co on. Ti jiní slibují, ale on dává ihned – to je veliká věc.“⁴⁸⁹ Za prokázané dobrodiní navíc Jednota v roce 1930 jmenovala Cyrila Bartoně novým členem ředitelství.⁴⁹⁰ Ve stejné době byli Cyril Bartoň a Josef Bartoň a synové uváděni také jako „zakladatelé fondu, kdož nejméně 5 000 Kč jednou pro vždy složili, nebo ročně aspoň 250 Kč přispívají“, a tak stanuli ve společnosti císařů Ferdinanda V., Františka Josefa I. a Karla I., císařovny Alžběty,

⁴⁸⁵ *Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1930* (dále jen *Výroční zpráva Jednoty* a příslušný správní rok). Praha 1931, s. 4.

⁴⁸⁶ APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, zpráva o věnování výzdoby kaple nové části dómu rodinami Bartoňů, Praha 15. 11. 1929. Srov. CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 103.

⁴⁸⁷ Tamtéž, dopis Kamila Hilberta metropolitní kapitule, Praha 15. 11. 1929.

⁴⁸⁸ Tamtéž, dopis Jana Javůrka Josefu Bartoňovi, Praha 15. 11. 1929.

⁴⁸⁹ Tamtéž, dopis Karla Břetislava Palkovského Kamilu Hilbertovi, Praha 10. 10. 1929.

⁴⁹⁰ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1930*, s. 14. Cyril Bartoň – a v návaznosti na něj i Jaroslav Charvát – chybně uvádí, že byl zvolen členem ředitelství Jednoty v roce 1932. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 80; CHARVÁT, J.: *c. d.*, s. 103.

hraběte Evžena Czernina, knížete Jana Schwarzenberga a dalších příslušníků vysoké aristokracie či továrníků Emila Kolbena, Čeňka Daňka a Tomáše Bati.⁴⁹¹

Na doporučení uměleckého odboru Jednoty svěřili Bartoňové výzdobu kaple Františku Kyselovi, který postupoval podle „direktivy“ a ideového konceptu Josefa Cibulky.⁴⁹² 11. března 1933 představili oba autoři zpracované návrhy arcibiskupovi Karlu Kašparovi, jenž vyslovil svůj souhlas a požádal, aby byl celý návrh předložen ještě metropolitní kapitule.⁴⁹³ Kapitula rovněž neměla námitek a s návrhy vyslovila „úplný souhlas“.⁴⁹⁴ Umělecký odbor Jednoty ohodnotil Kyselovo dílo za „...veskrze monumentální a v ideovém smyslu vznešené, ačkoliv zobrazuje daná témata výjevy z denního života“.⁴⁹⁵ Votivní motivy byly přitom „...plné citu a umělec našel pro ně formální vyjádření, které splňuje pietní povinnosti k dárcům a přece je podřizuje posvátnosti chrámu“.⁴⁹⁶ Komise proto doporučila práci „...pánům bratřím Bartoňům ku schválení jako dílo dokonalé, které bude vždy patřiti k nejlepším uměleckým činům, provedeným v nové době v katedrále svatovítské“.⁴⁹⁷

Společným motivem výzdoby se stalo téma novozákonního Blahoslavenství, jež Kysela rozdělil do několika plánů a pojednal v různých výtvarných technikách.⁴⁹⁸ Celek navrhoval zahájit stěnou nad oltářem, kde měl být v horní části obraz Krista připravujícího se ke kázání na hoře a pod ním výjevy na téma *Blahoslavení chudí duchem, Blahoslavení lkající a Blahoslavení tiší*.⁴⁹⁹ Na protější stěně měl pak cyklus pokračovat motivem *Blahoslavení, kteří lačněji a žízňěji spravedlnosti, Blahoslavení milosrdní, Blahoslavení čistého srdce a Blahoslavení pokojní* a vyvrcholit oknem s námětem *Blahoslavení, kteříž protivensství trpí pro spravedlnost, Blahoslavení budete, když vám zlořečítí budou a Radujte se a veselte se, neboť odplata hojná jest v nebesích*.⁵⁰⁰ Sakrální výjevy měly dále doplňovat ryze světské motivy vztahující se k osobám mecenášů. Na stěně pod oknem plánoval Kysela vyobrazit jednak Beránka

⁴⁹¹ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1930*, s. 22–24.

⁴⁹² Viz pozn. 488.

⁴⁹³ APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis uměleckého odboru Jednoty metropolitní kapitule, Praha 27. 3. 1933.

⁴⁹⁴ Tamtéž, dopis metropolitní kapituly Jednotě, Praha 3. 4. 1933.

⁴⁹⁵ Tamtéž, posudek uměleckého odboru Jednoty, Praha 23. 3. 1933.

⁴⁹⁶ Tamtéž.

⁴⁹⁷ Tamtéž.

⁴⁹⁸ APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis Františka Kysely předsedovi Jednoty, sine loco et anno (dopis doručen 10. 10. 1930).

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Tamtéž.

božího, jednak Josefa Bartoně se synem Ladislavem, Josefem a Cyrilem „v rozjímání a modlitbě“.⁵⁰¹ Později vytvořil ještě alternativní návrh „...na kterém jsou zobrazeni tři páni bratří Bartoňové, které jako dárce kaple uvádí starý pan Bartoň do domu“.⁵⁰² Postavy Bartoňů měly v pozadí doprovázet osoby spjaté s výzdobou kaple – stavitel dómu Kamil Hilbert, autor ikonografické podoby výzdoby Josef Cibulka a její tvůrce František Kysela.⁵⁰³ Druhý návrh však nebyl zrealizován a donátoři byli vyobrazeni podle původní verze v okamžiku modlitby. Další motiv, který se obsahově vztahoval k životu a dílu Bartoňů a zároveň i k tisíciletému svatováclavskému jubileu, hodlal Kysela provést v dolní úrovni stěny naproti oltáři.⁵⁰⁴ Šlo o obraz barvíře a přadleny vyrábějících „z tisíců vláken tisíce nití“, z nichž tkadlec na stavu tká svatováclavskou orlici a znak Československé republiky.⁵⁰⁵ Sakrální motivy měly být podle Kyselova návrhu provedeny v mozaice, kdežto světské náměty levnější malbou „al fresco“.⁵⁰⁶

Před samotným započítím prací na výzdobě kaple bylo nutné sejmout ze stěn náhrobní kameny, aby nepřekážely při dalším postupu a nechat zrestaurovat gotický deskový obraz pro chystaný oltář.⁵⁰⁷ Obojí se povedlo uskutečnit ještě v roce 1931, práce na „definitivní výzdobě“ kaple však započaly až v dubnu 1933.⁵⁰⁸ Umělecký sklenář Jan Jaroš z Prahy zhotovil šablony okenních polí a kružby a v září přistoupil k zasklení horní části okna. V listopadu byly osazeny zkušební mozaiky, na základě nichž doporučil umělecký odbor Jednoty zadat práci akademickému malíři Josefu Novákovi.⁵⁰⁹ O prázdninách následujícího roku vysekali kameníci ve stěnách kaple lůžka pro obrazy a nápisy, do kterých začal Josef Novák osazovat připravené výjevy. Mezitím Jan Jaroš zasklíval vitrážové okno a kameníci hutě pracovali na zhotovení oltáře ze sliveneckého mramoru.⁵¹⁰ V roce 1935 bylo dokončeno okno i mozaiková výzdoba, vysekána nika a konzola pro mešní potřeby a dohotoven oltář s deskovým

⁵⁰¹ Tamtéž.

⁵⁰² APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis Františka Kyselého předsedovi Jednoty, Praha 12. 10. 1932.

⁵⁰³ Tamtéž.

⁵⁰⁴ Tamtéž.

⁵⁰⁵ POCHE, E. – MAREŠOVÁ, S.: *c. d.*, s. 33.

⁵⁰⁶ Viz pozn. 498.

⁵⁰⁷ APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis Kamila Hilberta Františku Ženíškovi, Praha 19. 6. 1931. *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1930*, s. 8.

⁵⁰⁸ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1933*. Praha 1934, s. 10.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1934*. Praha 1935, s. 8.

obrazem.⁵¹¹ V červenci 1936 vymaloval František Kysela na stěny kaple obraz tkalců a portrét donátorů, čímž byla výzdoba kaple dokončena.⁵¹² V roce 1937 byl poprsník kaple doplněn kovanou mříží s iniciály mecenášů a vyobrazením kostelíku svatého Václava na Dobeníně vyrobenou podle návrhu profesora Karla Štipla.⁵¹³

V říjnu 1936 požádala Jednota Bartoně, aby navrhli nápis na typizovanou pamětní bronzovou desku, jež měla být umístěna v prostoru pod oknem, podobně jak tomu bylo v jiných kaplích.⁵¹⁴ Cyril Bartoň se s požadavkem obrátil na profesora Josefa Cibulku.⁵¹⁵ Ten znovu využil motiv blahoslavenství a sestavil nápis: „Ke cti a chvále Boží a na paměť rodičů, kteří kráčeli cestou blahoslavenství, začali synové Josef a Cyril Bartoňové-Dobenínové v době tisícího výročí umučení svatého Václava zdobiti a zařizovati tuto kapli osmi blahoslavenství a dílo dokončili ve dvacátém roce republiky československé.“⁵¹⁶ Uměleckému odboru Jednoty se nicméně znění nápisu nezamlouvalo, a tak celou věc raději odložil a znovu se k ní vrátil až v roce 1939, kdy byla kaple dokončena. Tentokrát již odbor neponechal nic náhodě a Bartoňům předložil dvě vlastní varianty, z nichž bratři Bartoňové vybrali stručné: „K uctění památky svého zvěčnělého otce vyzdobili tuto kapli průmyslníci Josef a Cyrill Bartoň-Dobenín.“⁵¹⁷

Celkové náklady na výzdobu a vybavení kaple – mimo zmiňovaný gotický oltářní obraz – se nakonec vyšplhaly na 576 251 korun.⁵¹⁸ Po smrti předsedy Jednoty v roce 1939 byl Cyril Bartoň za četné zásluhy o dostavbu katedrály a snad i pro své vlastenecké smýšlení požádán, aby přijal uvolněný post, což však „s poděkováním odmítl, omlouvaje se vysokým věkem“.⁵¹⁹ Na místo něho byl do čela Jednoty zvolen hrabě František Kinský z Kostelce nad Orlicí.⁵²⁰ Až do konce válečných let ovšem zůstal členem ředitelství.⁵²¹ V září 1945 se vzhledem k dosaženému věku a rovněž

⁵¹¹ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1935*. Praha 1936, s. 8.

⁵¹² *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1936*. Praha 1937, s. 10.

⁵¹³ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1937*. Praha 1938, s. 10.

⁵¹⁴ APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis předsedy Jednoty Cyrilu Bartoňovi, Praha 9. 10. 1936.

⁵¹⁵ Tamtéž, dopis Cyrila Bartoně Jednotě, Náchod 22. 10. 1936.

⁵¹⁶ Tamtéž, návrh nápisu na pamětní bronzovou desku v kapli Bartoňů, sine anno.

⁵¹⁷ Tamtéž, dopis Cyrila Bartoně Jednotě, Náchod 10. 7. 1939.

⁵¹⁸ V roce 1933 Bartoňové na výzdobu kaple věnovali 150 000 korun, v roce 1934 pak 200 000 korun, v roce 1935 116 100 korun, v roce 1936 48 000 korun, v roce 1937 50 082,70 korun a v roce 1938 12 068,50 korun.

⁵¹⁹ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 80.

⁵²⁰ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1939*. Praha 1940, s. 12.

⁵²¹ *Výroční zpráva Jednoty za správní rok 1942*. Praha 1943, s. 9.

s přihlédnutím ke společenským změnám vzdal další kandidatury i do této funkce, neboť mu její zastávání působilo „značné obtíže“.⁵²² Tak skončila hmotná podpora církve ze strany Bartoňů, stejně jako jeden z nejvýraznějších pokusů o reprezentaci rodu.

⁵²² APH, Jednota, kart. 7, sign. Kaple Bartoňů, dopis Cyrila Bartoně Jednotě, Náchod 14. 9. 1945.

7. Sběratelská činnost

Sběratelská činnost patřila vedle mecenášství k tradičním kulturním zájmům rodové aristokracie.⁵²³ Od počátku barokního období bylo sběratelství považováno za neklamný projev významu šlechtického rodu, jeho prosperity a bohatství a jako takové se začalo rozvíjet v řadách buržoazie a nobility.⁵²⁴ Stalo se tak v průběhu 19. století, kdy představitelé měšťanstva a nové šlechty začali disponovat volnými finančními prostředky a jejich životní úroveň dosáhla životní úrovně aristokracie.⁵²⁵ Nezanedbatelnou roli zde rovněž sehrála snaha napodobit vysoké vrstvy společnosti a „únava z podnikání“, tedy tendence k neproduktivnímu využívání akumulovaného kapitálu, která se projevovala v nastupujících generacích podnikatelských dynastií.⁵²⁶

Na přelomu 18. a 19. století zaznamenal výraznou změnu také vztah šlechty k umění. Šlechta se vedle sběratelky a mecenášky stala zakladatelkou a patronkou institucí, jež měly za úkol podporu a veřejnou prezentaci umění, případně vzdělávání umělecké mládeže.⁵²⁷ Jednalo se zejména o Spolek pro povzbuzení hudebního umění v Čechách, který sponzoroval konzervatoř, a Společnost vlasteneckých přátel umění, provozující Obrazárnu a Akademii.⁵²⁸ Ruku v ruce s tím byla aktualizována i stará zásada „noblesse oblige“, již se v minulosti řídili mecenáši umění z řad aristokracie, ve smyslu, že také bohatství zavazuje.⁵²⁹ Tato rozšířená teze zavazovala k tomu, aby se zámožní představitelé buržoazie a nové šlechty ujali „opuštěné korouhve příznivců umění“, kupovali umělecká díla, udělovali umělcům subvence a zakázky a pořádali soutěže.⁵³⁰ Zavazovala je k tomu, aby se stali kupcem kvalitního umění.⁵³¹ „Korouhve příznivců umění“ se chopili zejména představitelé gründerské generace, kteří od 70. let 19. století začali v ateliérech žijících umělců, v uměleckých salonech

⁵²³ Srov. KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 46.

⁵²⁴ POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 311; SLAVÍČEK, Lubomír: *„Sobě, umění, přátelům“: kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*. Brno 2007, s. 14.

⁵²⁵ POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 311–312.

⁵²⁶ MYŠKA, M.: *Rytíři*, s. 44, 46.

⁵²⁷ BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechta a umění v druhé polovině 19. století*. In: KAISEROVÁ, Kristina – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.): *Umění a veřejnost v 19. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného 7. a 8. března 1996 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Archivem města Plzně ve spolupráci s Národní galerií v Praze. Ústí nad Labem 1998*, s. 105.

⁵²⁸ Tamtéž.

⁵²⁹ SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 195.

⁵³⁰ DROBNÁ, Zoroslava: *Kde jsou dnes příznivci umění?* In: HASELMANN, František – SKAUNIC, Ladislav – VENERA, František (edd.): *Sborník Fondu Václava Jelínka*. Brno 1938, s. 67.

⁵³¹ Tamtéž.

a na výročních výstavách výtvarných spolků nakupovat obrazy, plastiky, kresby, grafické listy a předměty užitého umění. Díla soudobých tvůrců doplněná vybranými ukázkami starého umění, nejrůznějšími starožitnostmi a sběratelskými kuriozitami poté sloužila nejen k posílení jejich společenské prestiže, ale stávala se též součástí vybavení honosných interiérů jejich sídel a bytů.⁵³²

Umělecká díla různých oborů, monumentálního i užitého umění, přírodniny, neobvyklé a exotické předměty byly nejprve soustředěny do jedné místnosti – jakési umělecké komory či kabinetu, odkud se v 19. století přesunuly do obytných prostorů zámeckých sídel a městských paláců aristokracie.⁵³³ Sbírký všeho druhu se rozšířily do ložnic, jídelen, hudebních salonů, knihoven nebo hal, kde plnily reprezentativní funkci a zdůrazňovaly významnou minulost rodu a připomínaly, jak důležitá místa zastávali členové rodu ve feudální společnosti. Po vzoru aristokracie přejala tento trend i buržoazie a nobilita, která volila pro nedostatky ve své genealogii jak odlišný způsob reprezentace – často cílený na oslavu jedné osoby – tak vlastní sbírkotvorné činnosti.⁵³⁴ Sbírký byly koncipovány tematicky (výtvarné umění, grafika, porcelán, sklo atd.) nebo šlo o nesourodý kompilát, jenž navozoval pocit dlouhodobě budované kolekce a ostentativně demonstroval nabytý majetek.

Mezi čelní nearistokratické sběratele náleželi podnikatel Vojtěch rytíř Lanna, průmyslník Čeněk Daněk šlechtic z Esse, velkostatkář Jan Eduard rytíř Neuberk či stavební podnikatel Josef Hlávka.⁵³⁵ Nežádka kdy přitom jejich sbírký vznikaly s ušlechtilým záměrem, že budou zpřístupněny veřejnosti, a tak se mnohokrát staly podkladem pro založení muzeí a galerií, popřípadě významně obohatily sbírkové fondy již existujících institucí.⁵³⁶ Vojtěch Lanna daroval svoji rozsáhlou, umělecky a historicky výjimečnou kolekci uměleckého řemesla (skla, porcelánu, předmětů z drahých kovů, textilií) Uměleckoprůmyslovému muzeu v Praze, Jan Neuberk zase odkázal celou knihovnu a sbírku zbraní Národnímu muzeu v Praze.⁵³⁷

Po pádu habsburské monarchie se bývalí zástupci šlechty aktivní sběratelské činnosti věnovali zcela omezeně, pokud vůbec, a „korouhve příznivců umění“ se

⁵³² SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 195.

⁵³³ POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 310–311.

⁵³⁴ Tamtéž, s. 310.

⁵³⁵ POCHE, Emanuel: *Sběratelství*. In: TÝŽ (ed.): *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1975, s. 441; SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 195.

⁵³⁶ POSPÍŠILOVÁ, M.: *c. d.*, s. 312.

⁵³⁷ KRÁSA, Josef: *Sbírký umělecké*. In: POCHE, Emanuel (ed.): *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1975, s. 443; SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 195–196.

chopili zámožní představitelé inteligence, umělci a továrníci, kterým byla nastupující avantgarda programově blízká.⁵³⁸ To samé se ovšem nedalo říci o aristokracii, vůči níž mladá umělecká generace vystupovala ostře kriticky.⁵³⁹ Podobně jako se během 19. století stávaly veřejné muzejní instituce adresáty četných darů a odkazů ze strany šlechty, pamatovali na ně nyní přední osobnosti společenského života jako předseda Obchodní a živnostenské komory, bankéř a průmyslník Bohumil Bondy, univerzitní profesor a spisovatel Josef Thomayer, univerzitní profesor a právník Josef Stupecký, ředitel Uměleckoprůmyslového muzea v Praze František Adolf Borovský, textilní továrníci Antonín a Jindřich Klazarové, spisovatel Josef Karásek ze Lvovic a mnoho dalších.⁵⁴⁰ Specifický případ představovaly sběratelské snahy průmyslníka Jindřicha Waldese, u něhož se z počáteční „neurčité touhy sběratelské“ vyvinul kolem roku 1914 „soustavný program“.⁵⁴¹ Jeho cílem bylo vybudovat soukromou Waldesovu obrazárnu jako reprezentativní, veřejnosti přístupnou galerii „české výtvarné práce od středověku až do nejposlednějších dní“.⁵⁴² Naplnění tohoto ušlechtilého záměru však ztroskotalo na nepříznivé doby. Řada dalších se sběratelské činnosti nevěnovala téměř vůbec nebo jen okrajově či zase soustavně, ale zcela soukromě a na podobných aktivitách se raději podílela tak, že konkrétnímu ústavu darovala finanční obnos na nákup předem vytypovaného předmětu.⁵⁴³ Mezi ty posledně jmenované náleželi i Bartoňové.

Absenci umělecko-historických sbírek nashromážděných generacemi předků během předcházejících staletí se Bartoňové snažili kompenzovat bohatou akviziční

⁵³⁸ Někteří z představitelů staré šlechty se po skončení první pozemkové reformy naopak potýkali s nemalými finančními obtížemi, jako například Sidonie svobodná paní Nádherná z Borutína. Ta byla nucena prodávat pozemky, obrazy, gobelíny a další umělecké předměty, aby dostála svým závazkům. O Vánocích 1932 tak prodala v Bruselu smaragd za 81 000 korun. V říjnu 1934 od ní pak státní galerie koupila za více než dvacet tisíc korun Brandlův obraz, ve stejné době prodala ještě menší smaragd za sedmnáct tisíc korun, rok na to Josefu Bartoňovi dva obrázky od Josefa Matěje Navrátila za dvacet tisíc korun, další rok gobelín za 21 500 korun a později ještě spoustu jiných děl. K tomuto více SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk: *Dáma z rajského ostrova: Sidonie Nádherná a její svět*. Praha 2000, s. 165.

⁵³⁹ SVÁTEK, F.: *K dějinám sociálních elit*, s. 183.

⁵⁴⁰ SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 249.

⁵⁴¹ HERAIN, Karel Vladimír: *Waldesova galerie*. Topičův sborník literární a umělecký, 8, 1920–1921, s. 89. Srov. SLAVÍČEK, L.: *c. d.*, s. 205.

⁵⁴² HERAIN, K. V.: *c. d.*, s. 89.

⁵⁴³ Sběratelství a mecenátu umění v řadách nové šlechty v „dlouhém“ 19. století nebyla, až na několik málo výjimek, dosud věnována žádná pozornost. Daná problematika tak představuje jeden z možných směrů dalšího bádání.

činností. Ke svému počínání přitom přistupovali poměrně pasivně a aktivnější formu sběratelství uplatili jen při budování kolekce portrétního umění.⁵⁴⁴

V lednu 1898 se Cyril Bartoň obrátil na profesora Františka Ženíška s přáním „mít malované umělecky provedené portraity otce a matky“.⁵⁴⁵ Ten mu „s chutí vyhověl“ a po několika sezeních v pražském ateliéru byly podobenky na jaře roku 1899 hotovy.⁵⁴⁶ Protože byl Cyril Bartoň s portréty obou rodičů nadmíru spokojen, nechal zhotovit kopie pro všechny své sourozence a později ještě další reprodukce pro kancelář továrny ve Starém Městě nad Metují, zbraslavský zámek, městskou spořitelnu či město Náchod.⁵⁴⁷ Ženíškovo dílo bylo využíváno jako oficiální portrét Josefa Bartoně a nahradilo tak v té době zcela běžné médium fotografie.⁵⁴⁸ V roce 1909 se nechal zvěčnit Cyril Bartoň se svou manželkou, práci tentokrát zadal Josefu Ženíškovi. Obrazy považoval opět za zdařilé, a proto dal později vyhotovit kopie, jimiž podaroval své děti. Rodová galerie se dále rozrostla v roce 1916, kdy vznikly podobizny Cyrila Bartoně a jeho dcer Libuše a Jaroslavy.⁵⁴⁹ Zakázku svěřil profesoru Vlahu Bukovacovi.⁵⁵⁰ Nedlouho po vzniku první Československé republiky zachytil Cyrila Bartoně, jeho syna Josefa juniora a bratra Josefa s manželkou Marií začínající malíř Vladimír Stříbrný.⁵⁵¹ Stalo se tak zřejmě na přimluvu jeho profesora Vratislava Nechleby, který pro Bartoně již dříve několikrát pracoval. Nechleba nejprve v roce 1915 portrétoval Josefa juniora coby vojáka, poté zpodobnil Josefa Bartoně seniora, Václava a jeho otce Josefa a nakonec vytvořil šest podobizen Cyrila Bartoně. Cyril Bartoň na to později vzpomínal slovy: „V roce 1923 začal jsem dojíždět do atelieru prof. Nechleby, který se ujal vytvoření mé podobizny s velkou chutí. Byl jsem velmi žádostiv na dokončení jeho díla a proto dlouhé odklady a pomalý postup práce činily mne již trochu netrpělivým.“⁵⁵² Po neodbytných urgencích i osobních intervencích

⁵⁴⁴ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 140.

⁵⁴⁵ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 15, inv. č. R 104, dopis Cyrila Bartoně Františku Ženíškovi, Náchod 5. 1. 1898.

⁵⁴⁶ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 68.

⁵⁴⁷ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis městské spořitelny v Náchodě Cyrilu Bartoňovi, Náchod 10. 10. 1930; dopis městského úřadu v Náchodě Cyrilu Bartoňovi, Náchod 31. 1. 1935. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 68–69.

⁵⁴⁸ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 140.

⁵⁴⁹ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 17, inv. č. R 108, popis a inventář zámku zbraslavského dle stavu koncem roku 1927 – koncept.

⁵⁵⁰ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 69.

⁵⁵¹ MALÁ, Alena (ed.): *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950–2005*. 15. díl. *St–Šam*. Ostrava 2005, s. 170.

⁵⁵² BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 69.

mu Nechleba napsal: „Prosím Vás slovný pane, vůbec mi nepišťe a nepřicházejte... mám-li věci dokončit, potřebuji nutně klid, naprostý klid... Trápí mne jistě mnohem, mnohem víc než Vás, že nemohu napsat: všechno hotovo. Jsem již polo blázen.“⁵⁵³ To zřejmě příliš nepomohlo a naléhání pokračovalo, takže Nechleba později znovu prosil o klid a shovívavost: „Jsem všecek zoufalý a velmi mne mrzí, že se budete zlobit... Pochopte přece, že se týrám, a že kdybych Vám chtěl vyhovět v termínu a chtěl při tom obrazy odbýti, že by to bylo velmi snadné.“⁵⁵⁴ Situace nakonec zašla tak daleko, že se za zoufalého profesora musel přimlouvat i Karel Kramář. Práce trvala téměř tři roky, ale výsledek Cyrila Bartoně uspokojil a Nechlebou ztvárněné podobizny považoval za „nejzdařilejší“.⁵⁵⁵ Obrazy poté rozdál svým dětem a bratru Josefovi. V roce 1940 dojížděl Cyril Bartoň opakovaně ze Zbraslavi do Prahy, aby se nechal zvěčnit od Maxe Švabinského, jehož perokresbu nechal opět reprodukovat.⁵⁵⁶

Kromě obrazů si Bartoňové nechali vyhotovit také několik portrétních bust. První vytvořil na popud Josefa Bartoně, který si přál zpodobnit rodiče, sochař Otakar Španiel v letech 1912–1913.⁵⁵⁷ Za tím účelem byl v továrně zřízen provizorní ateliér, kam docházel na sezení nejprve Josef senior a poté i jeho manželka Anna. Během práce se ovšem stala veselá příhoda, která vedla ke změně původního zadání. Otakar Španiel k tomu po letech uvedl: „Při třetím sezení ptá se mne stará paní: ‚Toho mého člověka děláte tak jako mně?‘ Vysvětluji, že portretuji starého pána v hlíně, bustu v životní velikosti. Čtu zklamání v její tváři, jindy stále mile hovorná, nyní mlčí a po delší době teprve obrací se náhle na mne: ‚To ti naši hoši si myslí, že jsem snad něco míň, než můj člověk, že si nezasloužím tak velkou sochu.‘ Nemohl jsem přejít tuto její nespokojenost, a proto druhého dne upozornil jsem šetrně novoměstského pána na rozladění jeho matky. Sdělení moje vyvolalo srdečnou veselost u něho i u právě přítomného jeho bratra pana Cyrila. Rozdělaný relief jsem již nedokončil a začal s bustou v životní velikosti.“⁵⁵⁸ Po skončení práce na portrétních plastikách nejstarší generace vytvořil podobiznu pětiletého Václava Bartoně a během válečných

⁵⁵³ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Vratislava Nechleby Cyrilu Bartoňovi, Praha 2. 12. 1923.

⁵⁵⁴ Tamtéž, dopis Vratislava Nechleby Cyrilu Bartoňovi, sine loco et anno.

⁵⁵⁵ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 69.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁵⁷ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Otakar Španiel a Náchod* (dále jen *Otakar Španiel*). Náchodský zpravodaj, č. 2, 1991, s. 8.

⁵⁵⁸ ŠPANIEL, Otakar: *Profesor Otakar Španiel, rektor Akademie výtvarných umění v Praze*. In: BEZ AUTORA: Josefu Bartoňovi, rytíři z Dobenína, k osmdesátým narozeninám. Nové Město nad Metují 1942, s. 171.

let pak bustu a plaketu s portrétem Josefa Bartoně.⁵⁵⁹ Studie k původně rozdělané plaketě ale nezapadly, neboť Španiel vytvořil z čistého zájmu a pro vlastní potřebu reliéf s dvojportrétem Josefa a Anny Bartoňových.⁵⁶⁰ Netušil přitom, že motiv ještě dvakrát využije při jiných zakázkách, které od rodiny v následujících letech dostane. Poprvé se tak stalo v roce 1921, když byla vybudována rodinná hrobka na hřbitově ve Starém Městě nad Metují, jejíž architekturu Španiel obohatil portrétním reliéfem vymodelovaným podle plakety.⁵⁶¹ Podruhé námět uplatnil v témže roce, kdy navrhl na přání Cyrila Bartoně pamětní medaili, jež měla „pozdravit a uvítat nastupující nejmladší generaci a zároveň uctít památku... rodičů“.⁵⁶² „Rodinný peníz“ vyrazila státní mincovna v Kremnici v omezeném nákladu 39 kusů – 13 ve zlatě, 13 ve stříbře a 13 v bronzu, které obdrželi vnukové a vnučky Cyrila Bartoně, vnuk bratra Josefa a Národní muzeum v Praze.⁵⁶³ V roce 1930 seděl Cyril Bartoň modelem mladé sochařce Marii Kulhánkové, manželce Josefa Wagnera, a hned o rok později Otakaru Španielovi, jehož bustu označil za „zdařilou“ a několikrát jí dal odlít do bronzu.⁵⁶⁴

Oproti četným objednávkám portrétů se získávání jiných uměleckých děl odehrávalo nepoměrně pasivně, o to však byly tyto akvizice významnější z hlediska záchrany památek českého kulturního dědictví. Nákupy se neuskutečňovaly podle předem stanoveného plánu nebo sběratelské strategie, ale spíše vycházely z aktuální nabídky uměleckého trhu či před vstupem na něj.⁵⁶⁵ Tomu také odpovídala samotná koncepce sbírkotvorné činnosti, která neměla tematicky, slohově ani časově příliš vyhraněný charakter. Hlavním kritériem pro nákup byla vedle kvality a umělecké

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 172–173.

⁵⁶⁰ ŠAFÁŘ, Oldřich: *Poznámka ke vzniku vzácné Španielovy medaile* (dále jen *Poznámka ke vzniku*). Numismatické listy, 52, 1997, č. 2, s. 50.

⁵⁶¹ Rodinnou hrobku pro Bartoně nenavrhl Otakar Španiel, jak bývá často mylně uváděno, nýbrž architekt František Vahala, který již předtím, v roce 1913, vytvořil náhrobek zesnulé manželky Cyrila Bartoně. Kamenickou práci provedl v obou případech pražský kameník Ferdinand Palouš. Srov. SKALICKÝ, A.: *Soupis a popis*, s. 48; ŠAFÁŘ, Oldřich: *Významné umělecké dílo (rodinná hrobka Bartoňova)*. Náchodský zpravodaj, č. 6, 1990, s. 5; TÝŽ: *Otakar Španiel*, s. 8; TÝŽ: *Poznámka ke vzniku*, s. 5; VLČEK, Pavel: *Palouš Ferdinand*. In: TÝŽ (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 469.

⁵⁶² BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 68.

⁵⁶³ Detailní popis medaile přináší LOKVENC, Theodor – ŠAFÁŘ, Oldřich: *Ražby okresu Náchod*. Náchod 1997, s. 99. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 68.

⁵⁶⁴ Celkem bylo odlito sedm kusů, které Cyril Bartoň daroval svým čtyřem dětem, bratru Josefovi, škole ve Starém Městě nad Metují a náchodskému Sokolu. SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13, inv. č. R 104, dopis Franty Anýže Cyrilu Bartoňovi, Praha 24. 6. 1931. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 69.

⁵⁶⁵ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 140–141.

hodnoty zejména provenience konkrétního předmětu. Jádro sbírek tak tvořilo české umění napříč staletími a uměleckými styly, respektive umění 19. a první poloviny 20. století (soudobé umění).⁵⁶⁶ O něco aktivněji byly budovány sbírky vztahující se k zakoupeným panstvím a sídlům v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi a kolekce *Zbraslavských madon* shromažďovaná Cyrilem Bartoněm. Ani v těchto případech se ovšem nejednalo o nějakou cíleně vykonávanou činnost, spíše o dílo náhody. Rodinu zpravidla oslovovali jejich přátelé a známí z kulturních kruhů nebo dokonce sami prodávající, aby je informovali o možnosti získání toho či onoho předmětu, případně se dotazovali, zdali by koupí nedokázali zachránit některá umělecká díla před jejich odvozem do zahraničí.⁵⁶⁷ V roce 1934 psal Cyrilu Bartoňovi například akademický malíř Jaroslav Grus: „Dozvěděl jsem se u p. ředitele dra. Vincence Kramáře, že byste mohl mít zájem o obraz ‚Zbraslavské Madonny‘, jehož jsem majitelem – a kterýžto v těchto dnech p. ředitel prohlédl a ověřil.“⁵⁶⁸ Josefa Bartoně o možném nákupu zase pohotově informoval Vratislav Nechleba: „Jest zde na prodej v komisi u portýra Dvořáka překrásný Beneš Knüpfer. Velikost obrazu 55 x 90 cm. Míni jej koupiti Moderní galerie. Cena jest 30.000 Kč. Ráčíte-li Vy nebo Váš pan bratr Cyril zajímati se, napište laskavě Ed. Dvořákovi do Akademie a myslím, že by stačilo 28.000 Kč. To prosím ale považovati za důvěrné.“⁵⁶⁹

Aktivity Bartoňů se neomezovaly jen na vlastní akviziční činnost. Pro státní instituce byli ochotni zakoupit předměty, na něž se nepodařily sehnat potřebné finanční prostředky. Roku 1920 se na Cyrila Bartoně obrátil ministr školství Gustav Habrman s tím, že se v „nakladatelství a antikvariátě K. W. Hiersemanna v Lipsku objevilo... ‚Missale Pragense‘, význačná památka českého umění illuminátorského z doby kol 1300, s českým kalendářem a českými světci, našim odborným kruhům

⁵⁶⁶ V roce 1935 se Cyrilu Bartoňovi naskytla možnost zakoupit několik náčrtů od ruského malíře Ilji Jefimoviče Repina. Vratislav Nechleba, jenž na jeho přání zhodnotil pravost nabízených prací a adekvátnost ceny, mu ve svém dobrozdání napsal: „Bylo by jen záhodno myslet o tom, je-li dobře kupovati jiné než české umělce; snad by se to z celku Vaší sbírky jaksí vymykalo. A když, tak mít již zastoupeného takového Repina nějakým opravdovým dílem, které by skutečně jeho význam reprezentovalo.“ Z Nechlebova textu vyplývá, že se akviziční činnost Bartoňů soustředila zejména na umění české provenience. Viz SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Vratislava Nechleby Cyrilu Bartoňovi, Praha 9. 10. 1935.

⁵⁶⁷ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 141.

⁵⁶⁸ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 13, inv. č. R 104, dopis Jaroslava Gruse Cyrilu Bartoňovi, Pardubice 28. 10. 1934.

⁵⁶⁹ Tamtéž, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Vratislava Nechleby Josefu Bartoňovi, sine loco et anno.

až dosud neznámá, jež jest nabízena za 120.000 Mk.⁵⁷⁰ Podle Habrmana mohlo ministerstvo na nákup vyčlenit maximálně padesát tisíc korun a zbytek bylo nuceno hledat u „ušlechtilých podporovatelů umění a věd“.⁵⁷¹ Bartoně proto prosil, aby jako příznivec umění „větším peněžitým příspěvkem umožnil státu získati tuto význačnou památku a znemožnil tak výtku, že nebylo u nás dosti pochopení pro kulturní majetek národa, jež by nepadla pouze na vládu nemající dostatečných finančních možností, ale i na veřejnost, která mohouc přispěti zůstala hlucha k této výzvě.“⁵⁷² Cyril Bartoň osvědčil své „porozumění pro kulturní potřeby národa“ a na zakoupení památky daroval třicet tisíc korun.⁵⁷³ V roce 1927 pomohl rozšířit numismatické sbírky Národního muzea, když na žádost blízkého přítele Jaroslava Preisse⁵⁷⁴ přispěl částkou dvacet tisíc korun na nákup vzácného tolaru Viléma z Rožmberka z roku 1587 a šlikovského dvoutolaru z roku 1526.⁵⁷⁵ O pět let později podpořil Josef Bartoň Numismatickou společnost československou v Praze částkou deset tisíc korun na akvizici rozsáhlé sbírky slezských mincí, jež byly následně darovány Národnímu muzeu.⁵⁷⁶ Podporou sbírkotvorné činnosti kulturních a vědeckých institucí, zejména Národního muzea, Bartoňové do jisté míry navázali na fenomén sběratelství tradiční aristokracie, která pomáhala v mnoha případech tyto organizace založit a následně hmotně i finančně zabezpečit.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Tamtéž, kart. 13, inv. č. R 104, dopis Gustava Habrmana Cyrilu Bartoňovi, Praha 8. 7. 1920.

⁵⁷¹ Tamtéž.

⁵⁷² Tamtéž.

⁵⁷³ Tamtéž. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 80.

⁵⁷⁴ SOA v Praze, VS Zbraslav, kart. 14, inv. č. R 104, dopis Jaroslava Preisse Cyrilu Bartoňovi, Praha 9. 4. 1927.

⁵⁷⁵ Tamtéž, kart. 13, inv. č. R 104, dopis Karla Domina Cyrilu Bartoňovi, Praha 28. 5. 1927. Srov. BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 80.

⁵⁷⁶ Tamtéž, dopis Karla Domina a Jaroslava Preisse Josefu Bartoňovi, Praha 30. 3. 1932.

⁵⁷⁷ HNÍDKOVÁ, V.: *Umění, identita a reprezentace*, s. 141. K tomu srov. BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 115; KREJČÍK, T.: *Moravská šlechta*, s. 173.

Závěr

Cyril Bartoň v rodové kronice uvedl: „My synové, na něž predikát dědičně přešel, užívali jsme jej jen výjimečně a jinak zvláště jej neuplatňovali, ani na něm nelpěli... Také svůj rytířský erb užívali jsme za republiky jen v čistě soukromých případech, kdy šlo o historický doklad.“⁵⁷⁸ Tehdy se psal pohnutý válečný rok 1940. Eduard Bass deset měsíců před pádem habsburské monarchie ve své stati *Bruncvík 1918* na Cyrilovu adresu s nemalou dávkou hořkosti poznamenal: „Náš pán rytíř podepsal na čelném místě svolání k národu, aby se sjednotil v demokratické, pokrokové a radikální straně. Vzbudilo to mnoho nadšení. [...] Jen v jednom kraji se šušovalo: na Zbraslavi. Tam totiž slavnost střídala se se slavností. Vrcholem bylo, když zámecký pán vyvdával dceru. Tak rytířské svatby nikdo ani nepamatuje: dvacet kněží asistovalo, aby pokrokový a radikální český demokrat byl obklopen dost velkou parádou. Sláva však byla ještě větší, když zámecký pán pozval si na Zbraslav břežanského souseda – J. E. pana arcibiskupa Huyna...“⁵⁷⁹ Ostentativní koketování se šlechtickými mravy se stalo trnem v oku také Karlu Konrádovi, jenž v 50. letech 20. století na adresu Bartoňů napsal: „Kdysi byl jejich nejen tento libý kraj, ale ještě i celé okolí Nového Města nad Metují, kde měli Dobenínové zámek ozdobený, ba přezdobený svými rodinnými a vlastnickými iniciálkami. Na kdejaké zdi, přístavku, podezdívce, stavidle ba i kanálu bylo vytesáno, i na pouhých betonových deskách bylo vylisováno.“⁵⁸⁰

Z uvedených – i když své době poplatných – citací je patrné, že Bartoňové zacházeli se specifickými symboly výlučnosti (a tak se stylizovali do role šlechty) mnohem více, než na stránkách rodové kroniky uváděli nebo si byli ochotni přiznat. Za specifický znak v chování nobility lze označit budování pozemkového vlastnictví a zakoupení statku na venkově. Bartoňové tak učinili ještě před samotnou nobilitací, kdy od příslušníků vysoké aristokracie koupili velkostatky Nové Město nad Metují (1908) a Zbraslav nad Vltavou (1910), na kterých se víceméně chovali jako klasická vrchnost, a to často i po pádu monarchie.⁵⁸¹ Nákup novoměstského panství kopíroval

⁵⁷⁸ BARTOŇ-DOBENÍN, C.: *c. d.*, s. 66–67.

⁵⁷⁹ BASS, Eduard: *Letáky*. Praha 1955, s. 51–52.

⁵⁸⁰ KONRÁD, K.: *c. d.*, s. 22.

⁵⁸¹ Výmluvným dokladem toho je situace, jež se odehrála roku 1927. Tehdy byla při rekonstrukci Štefánikovy ulice v Novém Městě nad Metují přemístěna socha svatého Václava na zámecký val, což vyvolalo pobouření mezi členy strany lidové a katolíky, kteří si přáli sochu umístit na významné

obecné trendy v chování nobilitantů, kteří se snažili získat statek blízko svého rodiště či působiště, aby mohli nabyté postavení ukázat svému okolí.⁵⁸² V případě Zbraslavi pak nešlo pouze o prezentaci určitého společenského statusu před obyvateli hlavního města, ale neméně podstatné hledisko tkvělo v historickém významu dané lokality. Spíše než rodinné sídlo pro ně představovala výkladní skříň českých kulturních dějin, k nimž hodlali přispět adekvátním dílem.⁵⁸³ Přestože Bartoňové rezidence náležející ke statkům nákladně zrekonstruovali a vrátili jim funkci hospodářského, sociálního a kulturního vzoru, prestiže aristokratických sousedů (jakými byly v případě Nového Města například rody Colloredo-Mannsfeld nebo Schaumburg-Lippe) nedosáhli a ani se o to příliš nesnažili.⁵⁸⁴ Podobně jako staré rody ale projevovali zájem o vlastní hospodaření na velkostatku (Bartoňové na nich provozovali pilu, pivovar nebo třeba dvě keramické továrny) a kultivaci nabytého majetku. Ta se uskutečňovala nejčastěji skrze opravy kostelů, zakládání sociálních ústavů a škol, budování hospodářských budov či rekonstrukce zámeckých sídel.⁵⁸⁵ Se starou rodovou šlechtou se Bartoňové ztotožnili i v pojetí bohatství, které je třeba v určitých intencích užívat k financování charitativní a sociální sféry nebo podpoře škol, muzeí, spolků a církevních institucí. Po vzoru aristokracie si také později vybudovali na prestižní adrese v Náchodě jakýsi městský palác, jenž byl kombinací nájemního a reprezentativního domu. Stejně tak si postavili řadu příměstských vil, které svým architektonickým či dispozičním řešením připomínaly zmenšeniny venkovských aristokratických sídel, a vybavili je sbírkami starožitností.

Bartoňové, podobně jako většina tehdejších nobilitantů, vnějškově napodobili životní styl „první společnosti“. Ovšem ta již od konce 19. století volila jiné formy a prostředky (re)prezentace. Tradiční aristokracie již nebudovala velké a nepraktické městské paláce, nepřestavovala (vyjma drobných úprav) svá sídla, neshromažďovala nové sbírky a dokonce se přestávala věnovat i mecenášské činnosti.⁵⁸⁶ Tady všude ji nahradila nová šlechta a často i bohatá buržoazie, jež však nedisponovala potřebnými

místo. Josef Bartoň však řekl, že sochu postavili majitelé panství, tudíž je jeho majetkem a může ji umístit, kam bude chtít. Podrobně k tomu viz HANZL, Milan: *Drobné církevní památky ve farnostech Nové Město nad Metují, Slavoňov a Nový Hrádek do roku 1848*. Orlické hory a Podorlicko – přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací, 20, 2013, s. 88–89.

⁵⁸² FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 209; KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 39–40.

⁵⁸³ Viz pozn. 297.

⁵⁸⁴ Srov. FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 209–210.

⁵⁸⁵ Srov. KREJČÍK, T.: *Kultivace a dekulivace*, s. 39.

⁵⁸⁶ SVÁTEK, F.: *K dějinám sociálních elit*, s. 181.

vazbami na „první společnost“, urozeností, starobylostí rodu (a jeho diplomatickou, vojenskou, eventuálně politickou minulostí) ani uměním společenské (re)prezentace. K zisku těchto atributů a společenského akceptování ze strany aristokracie bylo třeba nejméně dvou generací šlechtických předků a žádný – jak vyplývá z dosavadních výzkumů – z nobilitantů povýšených do šlechtického stavu po roce 1848 tyto bariéry neprolomil a nepřiblížil se k „první společnosti“ více než jen podobností životního stylu.⁵⁸⁷ Nutno dodat, že pouze podobností, neboť aristokracie zůstala sociální elitou, byla ozdobou plesů, společenských událostí a veřejného života a zaujímal také čelní postavení ve spolcích (nejčastěji sportovních) ztělesňujících luxus a reprezentaci.⁵⁸⁸ Jednání představitelů nové šlechty na přelomu 19. a 20. století pak představovalo jakýsi anachronismus, který nebyl považován za známku dobrého vkusu a například nákup panství vyloženě zaváněl společenskou domýšlivostí.⁵⁸⁹ Podobně nepřirozeně vnímala společnost i stavbu okázalých rezidencí, jak zachytil Robert Musil: „Člověk minulých dob, zámecký pán i měšťan, žil ve svém domě; v tom se ukazovalo, tam se nahromadilo jeho postavení v životě. Dům sloužil tomu, čím se někdo chtěl jevit, a na to jsou vždycky peníze; dnes jsou tu ale jiné věci, které splňují tento účel: cesty, automobily, sport, zimní pobyty, apartmá v luxusních hotelech. Fantazie ukazovat, kým kdo je, se ubírá tímto směrem, a když si teď nějaký boháč přesto postaví dům, ulpívá na tom něco nepřirozeného, něco soukromého, co už není splněním obecné touhy.“⁵⁹⁰

Chování Bartoňů a velké části tehdejších nobilitantů působilo dvojznačně a v každém případě se vymykalo modelům sestaveným sociology pro dvě důležité společenské vrstvy „dlouhého“ 19. století – měšťanstvo a aristokracii.⁵⁹¹ Veřejné vystupování příslušníků nové šlechty bylo spojeno s vyššími náklady na reprezentaci, jinak se od měšťanů v zásadě neodlišovalo.⁵⁹² Jednání Bartoňů se podle všeho příliš nelišilo ani od počínání jejich nobilitovaných soupeřů, jedině snad co do výše finančních prostředků vynaložených na charitativní, mecenášskou, sběratelskou a stavební činnost, eventuálně co do náročnosti a velikosti realizovaných zakázek. Vzhledem k absenci podobných výzkumů by však bylo ukvapené vynášet nějaké

⁵⁸⁷ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 17.

⁵⁸⁸ SVÁTEK, F.: *K dějinám sociálních elit*, s. 185.

⁵⁸⁹ ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 18.

⁵⁹⁰ MUSIL, Robert: *Povídky/Pozůstalost za života*. Praha 1991, s. 299.

⁵⁹¹ Srov. FASORA, L.: *Možnosti a limity*, s. 214.

⁵⁹² Tamtéž.

pregnantní závěry. Jisté je, že proces aristokratizace podnikatelských špiček narážel ze strany šlechty a většinové společnosti na celou řadu bariér, což vedlo k tomu, že si novopečení šlechtici (ale i část buržoazie) vytvořili spíše specifický životní styl než strategii založenou na vehementním kopírování aristokratického chování.⁵⁹³ Samo napodobování šlechtického chování pak bylo možné chápat jako reakci na odpírání přiznání společenské plnohodnotnosti ze strany aristokracie.⁵⁹⁴ Otázkou zůstane, zda se Bartoňové po nobilitaci ztotožnili se šlechtou a cítili se být její nedílnou součástí, nebo se stále považovali za průmyslníky, jejichž podnikatelská a charitativní činnost byla ověněna šlechtickou korunkou.

Stejně jako bude v budoucnu potřeba provést ještě mnoho výzkumů a napsat desítky prací, aby bylo možné dospět ve studiu nové šlechty „dlouhého“ 19. století k obecněji platným abstrakcím a vysledovat její strategie (dá-li se o něčem takovém v případě nobility vůbec hovořit), bude třeba zpracovat i dějiny rodu Bartoňů v celé jejich rozmanitosti a šíři. Některé fenomény byly v této a dalších pracích přiblíženy, spousta jiných však nebyla doposud reflektována, natož aby byla alespoň rámcově zpracována. Mezi zcela nezpracovaná témata patří například angažovanost Josefa Bartoně juniora v období druhé světové války a následný poválečný soudní proces, nebo průběh první pozemkové reformy na velkostatech v Novém Městě nad Metují a Zbraslavi. Jako taková představují možný směr dalšího bádání.

Předkládaná práce si nekladla za cíl podat vyčerpávající zpracování historie rodu Bartoňů ani definitivně vyřešit otázku aristokratizace veřejného vystupování příslušníků nobility, povýšených do šlechtického stavu po roce 1848, případně jejich strategií. Naopak měla být příspěvkem do diskuze k uvedené problematice, a pokud se tak stane, cíl práce bude bezezbytku naplněn.

⁵⁹³ Tamtéž, s. 214–215.

⁵⁹⁴ Podrobně k tomu viz MYŠKA, M.: *Rytíři*, s. 124–125.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

Národní archiv

Fond 268 Svaz československých velkostatkářů, Praha; 1919–1943.

Fond 323 Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický archiv; (1770) 1848–1918.

Fond 705 Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha; 1919–1949 (1951).

Fond 739 Česká liga proti bolševismu, Praha; (1928) 1944–1945.

Státní oblastní archiv v Praze

Fond 213 Velkostatek Zbraslav; (1356) 1561–1951.

Státní oblastní archiv v Zámrsku

Fond 153 Rodinný archiv Bartoňů, Nové Město nad Metují; 1830–1957.

Fond 374 Velkostatek Nové Město nad Metují; 1592–1949 (1950).

Fond 1384 Mimořádný lidový soud Hradec Králové; 1945–1948.

Státní okresní archiv Náchod

Fond 710 Okresní úřad Náchod I; (1855) 1899–1945 (1960).

Fond 851 Okresní zastupitelstvo Náchod; 1865–1928 (1935).

Fond 959 Archiv města Náchod; 1402–1945 (1985).

Fond 1417 Okresní národní výbor Náchod II; 1906–1990 (2004).

Fond 1558 Městský úřad Náchod; (1976) 1987–2010.

Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze

Fond 7 Čenský Alois Jan; 1888–1934.

Fond 21 Kotěra Jan; 1885–1944.

Fond 26 Machoň Ladislav; 1904–1951.

Fond 80 Novotný Otakar; 1900–1950.

Fond 85 Janák Pavel; 1905–1948.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Fond 1 Kancelář prezidenta republiky; (1630) 1919–2013.

Fond 2 Národní soud; 1939–1942.

Archiv Pražského hradu

Fond 2 Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta – písemná část; 1856–1953.

Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.

Fond Zdeněk Wirth; 1878–1961.

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Fond 1979 Zachoval František Karel; 1792–1969.

Odbor výstavby a územního plánování Městského úřadu v Náchodě

Spis k domu čp. 105 (obchodní a obytný dům Cyrila Bartoně).

Spis k domu čp. 242 (garáže a domek řidiče při vile Petřův dvůr).

Spis k domu čp. 243 (vila Petřův dvůr Josefa Bartoně).

Tištěné prameny:

BARTOŇ-DOBENÍN, Cyril: *Kronika rodu Bartoňů*. 2. díl. *Paměti Cyrila rytíře Bartoně z Dobenína*. Náchod sine anno (1940).

BASS, Eduard: *Letáky*. Praha 1955.

BEZ AUTORA: *Zámek v Novém Městě nad Metují*. Ratibor: neodvislý pokrokový list pro zájmy Královéhradeckého kraje, 30, 1913, č. 9, s. 2.

BEZ AUTORA: *Kotěrova stavba*. Stavitel: odborný umělecko-technický měsíčník, 5, 1924, s. 131.

BEZ AUTORA: *Josefu Bartoňovi, rytíři z Dobenína, k osmdesátým narozeninám*. Nové Město nad Metují 1942.

FRYČEK, Václav (ed.): *Náchodsko*. Náchod 1933.

HIPMAN, Karel: *Z residence českých továrníků bratří Bartoňů z Náchoda*. Český svět: obrazový týdeník, 6, 1909, č. 1, nestr.

CHARVÁT, Jaroslav: *Kronika rodu Bartoňů*. 1. díl. Náchod sine anno (1940).

KOTĚRA, Jan: *Nový dům „Petrův dvůr“ pro p. C. Bartoně v Náchodě*. Stavitel: odborný umělecko-technický měsíčník, 6, 1925, s. 120–121.

MÁDL, Karel Boromejský: *Zámek v Novém Městě nad Metují*. Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení, 28, 1911, s. 387.

MORAVEC, Jaro (ed.): *Nové Město nad Metují a jeho kraj*. Praha 1940.

NYPLOVÁ, Zdeňka: *Zámek Zbraslav: dějiny a popis*. Zbraslav 1933.

PREISS, Jaroslav: *Český průmysl textilní slovem i obrazem*. Praha 1909.

ŠKVORECKÝ, Josef: *Zbabělci*. 4. vyd. Praha 1968.

TILLE, Václav: *Peklo u Nového Města nad Metují*. Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení, 28, 1911, s. 91–92.

ZÁHOŘ, Zdeněk: *Návštěvou u Dušana Jurkoviče*. Novina: list duševní kultury české, 3, 1910, č. 16, s. 509–511.

ZACHOVAL, František Karel (ed.): *Přátelé Cyrila Bartoně-Dobenína k jeho sedmdesátým narozeninám*. Červený Kostelec 1933.

ZACHOVAL, František Karel (ed.): *Kruh přátel Josefa Bartoně-Dobenína k 8. červnu L. P. 1937*. Červený Kostelec 1937.

ZACHOVAL, František Karel: *Josef Bartoň z Dobenína*. Praha 1940.

ŽÁKAVEC, František: *Dílo Dušana Jurkoviče: kus dějin československé architektury*. Praha 1929.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1930. Praha 1931.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1933. Praha 1934.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1934. Praha 1935.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1935. Praha 1936.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1936. Praha 1937.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1937. Praha 1938.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1939. Praha 1940.

Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě pražském za správní rok 1942. Praha 1943.

Literatura:

ASSERATE, Asfa-Wossen: *Dobré mravy*. Praha 2012.

BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel: *Ve víru modernosti: architektura 20. století v Královéhradeckém kraji*. Pardubice 2008.

BAŠTECKÁ, Lydia: *Historie náchodského školství X.: mateřské školy*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 2002, s. 7.

BAŠTECKÁ, Lydia: *Poutě a tábory lidu na vrchu Dobeníně*. In: TÁŽ (ed.): *Stopami dějin Náchodska 9: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 2003, s. 77–86.

BAŠTECKÁ, Lydia: *Mecenáši Bartoňové a nejstarší historie okresního chorobince v Náchodě*. In: VOLTR, Václav (ed.): *Almanach Bartoňův okresní chorobinec 1931 – Domov důchodců Náchod 2011*. Náchod 2011, s. 22–47.

BEZ AUTORA: *Hrádek Kunzov českého průmyslníka*. Český svět: ilustrovaný týdeník, 4, 1908, č. 38, nestr.

BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechtici v občanské době*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava – Praha – Kutná Hora 1997, s. 123–129.

BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechta a umění v druhé polovině 19. století*. In: KAISEROVÁ, Kristina – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.): *Umění a veřejnost v 19. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného 7. a 8. března 1996 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Archivem města Plzně ve spolupráci s Národní galerií v Praze*. Ústí nad Labem 1998, s. 105–110.

BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost: orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. *Západní Čechy*. Praha 1985.

BÖHM, Václav: *Husův pomník v Novém Městě nad Metují (2)*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 22, 2001, s. 22–23.

BOŘUTOVÁ, Dana: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava 2009.

BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava 2008.

BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední: udílení šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015. Úvodní kapitola knihy dostupná online na: <http://dokumenty.osu.cz/ff/khi/publikace/slechtic-urednik-uvod.pdf> [cit. 8. 12. 2016].

BROŽOVSKÝ, Miroslav: *Kokořín*. Praha 1983.

BUBEN, Milan – VAVŘÍNEK, Karel: *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Brandýs nad Labem 2005.

BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. 3. díl, 2. svazek. *Žebravé řády*. Praha 2007.

CRAGOE, Carol Davidson: *Abeceda architektury: průvodce základními pojmy a stavebními slohy*. Praha 2008.

ČÁP, Jaroslav – ČÍŽEK, Jan: *Dům čp. 243 Děčko (bývalá Bartoňova vila)*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 2016, s. 7.

ČAPKOVÁ, Ivana: *Architektonické prolínání 1929–1996*. Domov: kultura bydlení, architektura a užité umění, 37, 1997, č. 5, s. 54–56.

ČEŠKA, Ivan: *Rod Bartoňů z Dobenína (1)*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 18, 1999, s. 48–51.

ČEŠKA, Ivan: *Rod Bartoňů z Dobenína (2)*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 19, 1999, s. 46–48.

ČÍŽEK, Jan – JÁNSKÝ, Zdeněk – SLAVÍK, Jiří: *Filiální kostel svatého Václava na Dobeníně*. In: BAŠTECKÁ, Lydia (ed.): *Stopami dějin Náchodska 3: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 1997, s. 9–32.

DROBNÁ, Zoroslava: *Kde jsou dnes příznivci umění?* In: HASELMANN, František – SKAUNIC, Ladislav – VENERA, František (edd.): Sborník Fondu Václava Jelínka. Brno 1938, s. 64–67.

DVOŘÁČEK, Bohumil: *Pohledy do minulosti Nového Města nad Metují*. Nové Město nad Metují 1998.

DVOŘÁČEK, Bohumil: *Z galerie osobností Nového Města nad Metují*. Nové Město nad Metují 2008.

FÁČEK, Vladimír: *Cyril Bartoň-Dobenín a Zbraslav královská*. Zbraslavské listy, č. 3, 1992, nestr.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004.

FLEISCHER, Max: *Schloß Tobitschau in Mähren*. Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, 57, 1905, s. 489–495.

FLODROVÁ, Milena – FABIÁNOVÁ, Bohdana: *Palác bratří Kleinů*. Xantypa: český společenský měsíčník, 5, 1999, č. 2, s. 50–55 a 120.

HANSL, František: *Smíchovsko a Zbraslavsko*. Praha 1899.

HANZL, Milan: *Drobné církevní památky ve farnostech Nové Město nad Metují, Slavoňov a Nový Hrádek do roku 1848*. Orlické hory a Podorlicko – přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací, 20, 2013, s. 79–93.

HAVLÍK, Vlastimil: *Bartoňové a Čerychové a jejich dobročinné aktivity a mecenášství na Náchodsku a Zbraslavsku*. In: ČÁP, Jaroslav (ed.): *Náchodsko od minulosti k dnešku 7: sborník příspěvků in memoriam PhDr. Ladislav Hladký, CSc.* Náchod – Liberec 2012, s. 237–251.

HAVLÍK, Vlastimil: *Dušan Samuel Jurkovič: projekty, rekonstrukce a stavby (nejen) na Náchodsku*. Nové Město nad Metují 2012.

HERAIN, Karel Vladimír: *Waldesova galerie*. Topičův sborník literární a umělecký, 8, 1920–1921, s. 89–90.

HLADKÝ, Ladislav – ŠAFÁŘ, Oldřich – SOUČEK, Jiří (edd.): *90 let Bartoňovy přádelny v Náchodě (1905–1995)*. Náchod 1995.

HNÍDKOVÁ, Vendula: *Pavel Janák: obrys doby*. Praha 2009.

HNÍDKOVÁ, Vendula: *Rondokubismus versus národní styl*. Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 57, 2009, č. 1, s. 74–84.

HNÍDKOVÁ, Vendula: *Umění, identita a reprezentace: Bartoňové z Dobenína*. Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 60, 2012, s. 127–144.

HOFMEISTEROVÁ, Božena (ed.): *Zbraslav*. Praha 1977.

HOLÁSKOVÁ, Hana: *Stavební a umělecká reprezentace tzv. průmyslové šlechty na střední Moravě v letech 1880–1914*. Brno 2011 (magisterská diplomová práce).

HOLEC, František (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 7. díl. *Praha a okolí*. Praha 1988.

HOROVÁ, Anděla (ed.): *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. 1. díl. A–M. Praha 1995.

HORYNA, Mojmír: *Zámek Zbraslav*. Praha 2006.

HRADECKÁ, Vladimíra: *Počátky Ruského kulturně-historického muzea ve zbraslavském zámku Cyrila Bartoně-Dobenína*. In: ČÁP, Jaroslav (ed.): *Stopami dějin Náchodska 12: sborník Státního okresního archivu Náchod*. Náchod 2008, s. 263–272.

HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie (edd.): *Kosmova kronika česká*. 6. vyd. Praha 1975.

IMRECZEOVÁ, Gabriela: *Dekorativismus v díle Františka Kysely na příkladech jeho interiérových realizací*. Brno 2013 (magisterská diplomová práce).

JANKŮ, Karel: *Na Dobeníně*. Od kladského pomezí, 7, 1929–1930, s. 5–9.

JARKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra: JUDr. Jan Chudoba (1898–1983)*. Hradec Králové 2003.

JURÁNEK, Jan – BRANÝ, Karel: *Nové Město nad Metují*. Praha 1976.

KAŇKA, Miroslav: *Rodinné domy Jana Kotěry ve východních Čechách*. Hradec Králové 2008.

KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (edd.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011.

KONRÁD, Karel: *Na černé hodině*. Praha 1953.

KOTÍK, Antonín: *Naše příjmení: studie ku poznání příjmení československých, s ukázkami jejich hojnosti, rozmanitosti a namnoze zvláštního rázu a s pokusem o vysvětlení jejich původu a smyslu*. Praha 1897.

KRATĚNOVÁ, Veronika: *Historie konventu Milosrdných bratří v Novém Městě nad Metují*. Praha 2013 (bakalářská diplomová práce).

KREJČÍK, Tomáš: *Výzkum nobilitovaných osob z českých zemí v letech 1806–1918*. In: VOREL, Petr (ed): *Heraldica Viva II.: sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21.–22. října 1999 v Pardubicích*. Pardubice 2002, s. 95–106.

KREJČÍK, Tomáš: *Kultivace a dekulivace nové šlechty na Moravě – stav poznání a možnosti dalšího zkoumání*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří – SOUKUPOVÁ, Blanka (edd.): *Studie k sociálním dějinám 11*. Praha – Opava 2004, s. 32–50.

KROUTVOR, Josef: *Náchodský okruh art deco*. Náchod 1994.

KŘEŠŤAN, Jiří: *Případ Václava Talicha: k problému národní očisty a českého heroismu*. Praha 2014.

KŘÍŽOVÁ, Alena – PAULY, Jana – OMAR, Jana: *Franta Anýž 1876–1934*. Praha 2004.

KŘÍŽOVÁ, Květa: *Šlechtický interiér 19. století v dobových zobrazeních ze zámeckých sbírek*. Praha 1993.

KŘÍŽOVÁ, Květa: *Interiéry zámku v Novém Městě nad Metují v Jurkovičově a Janákové úpravě*. Zprávy památkové péče, 68, 2008, č. 2, s. 134–139.

KULÍŘ, Bohumil: *Zapadlé rovy V. Od kladského pomezí*, 3, 1925–1926, s. 99–109.

- KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha 2001.
- LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít: *Pražské paláce: encyklopedický ilustrovaný přehled*. Praha 1995.
- LEHMANNOVÁ, Martina (ed.): *Dušan Jurkovič: architekt a jeho dům*. Brno 2010.
- LEŽOVIČOVÁ, Květa – KUDRNÁČ, Michal – KÁBRT, Tomáš (edd.): *Vila Čerych 1924–2011: neobyčejný příběh Vily Čerych, odcházení a návraty*. Česká Skalice 2012.
- LIPUS, Radovan – VÁVRA, David: *Šumná města*. Brno 2002.
- LOEWENSTEIN, Bedřich: *My a ti druzí: dějiny, psychologie, antropologie*. Brno 1997.
- LOKVENC, Theodor – ŠAFÁŘ, Oldřich: *Ražby okresu Náchod*. Náchod 1997.
- MACH, Jaromír: *Ruské kulturní a historické muzeum v Praze*. In: GONĚC, Vladimír – VLČEK, Radomír (edd.): *Z dějin visehradského prostoru: Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*. Brno 2006, s. 209–223.
- MALÁ, Alena (ed.): *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950–2005*. 15. díl. *St–Šam*. Ostrava 2005.
- MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009.
- MANDYSOVÁ, Hana – HORŇÁKOVÁ, Ladislava: *Dušan Jurkovič*. Pardubice 1988.
- MARTINCOVÁ, Radka: *Bartoňové z Dobenína: národní identita v zrcadle společenských proměn*. Brno 2010 (magisterská diplomová práce).
- MATES, Vladimír: *Jména tajemství zbavená: malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*. Praha 2002.
- MATĚJČEK, Jiří: *Šlechta v českých zemích v 19. století (první pokus o přehled)*. Slezský sborník: čtvrtletník pro vědy o společnosti, 98, 2000, s. 279–299.
- MATIEGKA, Jindřich: *Lebky zbraslavské, připisované králi Václavu II., králi Václavu III. a královně Elišce Přemyslovně*. Anthropologie: časopis věnovaný fyzické antropologii, nauce o plemenech, demografii, eugenice a tělesné výchově se zvláštním zřetelem k Slovanům, 3, 1925, č. 1, s. 31–43.

- MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady*. 1. díl. Praha 1972.
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. Praha 1983.
- MUSIL, Robert: *Povídky/Pozůstalost za života*. Praha 1991.
- MYŠKA, Milan: *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. Šenov u Ostravy 1997.
- MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. 1. díl. Ostrava 2003.
- NERUDA, Jan: *Balady a romance – Zpěvy páteční*. 3. vyd. Praha 1957.
- NEUMANN, Emanuel: *Pamětihodnosti Zbraslavě: stručný nástin historický spolu s průvodcem*. 3. vyd. Zbraslav 1928.
- NOVOTNÝ, Otakar: *Jan Kotěra a jeho doba*. Praha 1958.
- NOVOTNÝ, Vladimír: *Klášter zbraslavský*. Praha 1941.
- NOVOTNÝ, Vladimír: *Nová instalace Českomoravské zemské galerie v Praze*. Zprávy památkové péče, 5, 1941, č. 8, s. 102–105.
- PAŠEK, Karel: *Zbraslavské listy*. Praha 1995.
- PAVEL, Jakub: *Nové Město nad Metují: městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí*. Praha 1962.
- PEŠÁK, Václav: *Berní rula*. 13. díl, 2. svazek. *Kraj Hradecký*. Praha 1954.
- PERGLOVÁ, Miloslava: *Co kdyby byl dědicem řezník?* *Architekt: nezávislý měsíčník architektů*, 48, 2002, č. 4, s. 36–37.
- POCHE, Emanuel – MAREŠOVÁ, Sylva: *František Kysela*. Praha 1956.
- POCHE, Emanuel – PREISS, Pavel: *Pražské paláce*. Praha 1973.
- POCHE, Emanuel (ed.): *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1975.
- POCHE, Emanuel (ed.): *Umělecké památky Čech*. 4. díl. *T–Ž*. Praha 1982.

POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Historizující zámecký interiér 19. století v Čechách*. Umění: časopis Ústavu teorie a dějin umění Československé akademie věd, 27, 1979, s. 296–321.

PROCHÁZKA, Lubomír: *Bydlení továrního textilního dělnictva v České Skalici*. In: KEJZLAR, Josef a kol.: *Dějiny textilní výroby v České Skalici: sborník studií vydaný u příležitosti 150. výročí závodu Tiba 03 v České Skalici*. Dvůr Králové nad Labem – Ústí nad Orlicí 1987, s. 283–297.

RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997.

SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk: *Dáma z rajského ostrova: Sidonie Nádherná a její svět*. Praha 2000.

SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. 2. díl. Hradecko. Praha 1883.

SKALICKÝ, Alexandr: *Dům čp. 105 na Kamenici v Náchodě*. *Náš čas*, č. 34, 23. 8. 1994, s. 4 a 5.

SKALICKÝ, Alexandr: *Náchodské stavby architekta Pavla Janáka*. *Náš čas*, č. 7, 14. 2. 1995, s. 4.

SKALICKÝ, Alexandr: *Umělecká díla českých tvůrců v architektuře knihovny – bývalého domu továrníka Cyrila Bartoně v Náchodě*. *Noviny Náchodska*, č. 105, 6. 5. 1998, s. 17.

SKALICKÝ, Alexandr: *Otakar Novotný: casa Bartoň a Náchod*. Firenze 1999.

SKALICKÝ, Alexandr: *Stavby Otakara Novotného pro rodinu Bartoňů na Náchodsku*. *Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků*, č. 23, 2001, s. 22–25.

SKALICKÝ, Alexandr: *Ohrožená stavba? Městská knihovna v Náchodě, Otakar Novotný*. *Architekt: nezávislý měsíčník architektů*, 48, 2002, č. 4, s. 34–35.

SKALICKÝ, Alexandr: *Stavby architekta Dušana S. Jurkoviče na Náchodsku*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 26, 2003, s. 53–56.

SKALICKÝ, Alexandr: *Náchod: soupis a popis památek*. Náchod 2003.

SKALICKÝ, Alexandr: *Interiéry moderní architektury z let 1900–1938 v našem regionu*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 29, 2004, s. 52–54.

SKALICKÝ, Alexandr: *Architekt Pavel Janák – administrativní budova pro firmu Josef Bartoň a synové*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 40, 2010, s. 48–51.

SLAVÍČEK, Lubomír: *„Sobě, umění, přátelům“: kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*. Brno 2007.

STŘIHAVKA, Miroslav: *Zbraslavský klášter 1292–1992*. Praha 1992.

SVÁTEK, František: *K dějinám sociálních elit první Československé republiky*. Soudobé dějiny, 2, 1995, s. 169–200.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Významné umělecké dílo (rodinná hrobka Bartoňova)*. Náchodský zpravodaj, č. 6, 1990, s. 5.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace zakladatelů*. Náš čas, č. 25, 20. 6. 1990, s. 4.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů*. Náš čas, č. 51, 19. 12. 1990, s. 3.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů (pokračování)*. Náš čas, č. 52, 28. 12. 1990, s. 2.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové: generace budovatelů (dokončení)*. Náš čas, č. 1, 3. 1. 1991, s. 3.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Dušan Jurkovič a Náchod*. Náchodský zpravodaj, č. 1, 1991, s. 6–7.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Otakar Španiel a Náchod*. Náchodský zpravodaj, č. 2, 1991, s. 8–9.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Bartoňové z Dobenína*. Náchodský zpravodaj, č. 6, 1991, s. 7.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Poznámka ke vzniku vzácné Španielovy medaile*. Numismatické listy, 52, 1997, č. 2, s. 50–52.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Josef Bartoň senior, zakladatel průmyslové dynastie*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 1998, s. 11.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Heraldika Náchodska: rytíři Bartoňové z Dobenína*. Noviny Náchodska, č. 1, 2. 1. 1999, s. 14.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Cihly na stavbu náchodské sokolovny*. Rodným krajem: vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků, č. 18, 1999, s. 8–10.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Vzácní hosté: Dušan Jurkovič*. Náš čas, č. 5, 1. 2. 2000, s. 5.

ŠAFÁŘ, Oldřich: *Ze starého Náchoda: Petrův dvůr*. Náchodský zpravodaj, č. 12, 2002, s. 6.

ŠEBEK, Jiří (ed.): *Jan Štursa: svědectví současníků a dopisy*. Praha 1962.

ŠIMEK, Tomáš (ed.): *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 6. díl. *Východní Čechy*. Praha 1989.

ŠLAPETA, Vladimír: *Otakar Novotný 1880/1959: architektonické dílo*. Praha – Olomouc 1980.

ŠLAPETA, Vladimír (ed.): *Jan Kotěra 1871–1923: zakladatel moderní české architektury*. Praha 2001.

ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): *Slavné vily Jihočeského kraje*. Praha 2007.

ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): *Slavné vily Středočeského kraje*. Praha 2010.

TEIGE, Karel: *Moderní architektura v Československu*. Praha 1930.

THIESSOVÁ, Anne-Marie: *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno 2007.

TOMAN, Prokop: *Nový slovník československých výtvarných umělců*. 2. díl. L–Ž. 3. vyd. Praha 1950.

- TYWONIAK, Jiří: *Jan Kotěra a Červený Hrádek u Sedlčan*. In: TÝŽ (ed.): *Sedlčanský sborník*. Příbram 1971, s. 110–120.
- UHLÍKOVÁ, Kristina: *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*. Praha 2010.
- URLICH, Petr (ed.): *Slavné vily Královéhradeckého kraje*. Praha 2007.
- VEJRYCH, Jan: *Přestavba zámku Holovousy*. *Architektonický obzor: zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém*, 9, 1910, s. 37–39, 41–42.
- VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997.
- VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha 1999.
- VLČEK, Pavel (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004.
- VLNAS, Vít: *200 let Národní galerie v Praze: 1796–1996*. Praha 1996.
- VYBÍRAL, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*. Praha 1999.
- VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha 2002.
- WITTLICH, Petr: *Česká secese*. Praha 1982.
- ZATLOUKAL, Pavel: *Příběhy z dlouhého století: architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc – Brno 2002.
- ZATLOUKAL, Pavel: *Brněnská architektura 1815–1915: průvodce*. Brno 2006.
- ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha 2006.
- ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel (edd.): *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra: erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha 2014.

Resumé

The thesis illustrates on the example of the family Barton of Dobenin some aspects of the lifestyle of new aristocracy members during the end of the Habsburg monarchy, which were related to the nobilitation of their public manners and presentation, as well as the establishing of external symptoms of the newly acquired noble identity. In the case of Barton family we rank among these aspects purchasing of countryside lands, the reconstruction of historical castles, the constructions of new residences (villas and the municipal palace), philanthropic activities, the support of the Church and collecting activity.

According to the research, the activities of Barton family were quite the same as the manners of new aristocracy members, who had just as the Bartons, identified with the Czech language element and who were ennobled after 1848. The only difference was related to the amount of funding of charitable, sponsoring, collectible and construction activity, or the difficulty and the extend of the realized contracts. According to the study, the process of nobilitation was bringing many difficulties from the side of aristocracy and the majority of society with the result that the fledgling nobles (but also a part of the bourgeoisie) created a rather specific lifestyle rather than the strategy based on the vehement copying of aristocratic behaviour.

Erb udělený Bartoňům při povýšení do rytířského stavu v roce 1912⁵⁹⁵

⁵⁹⁵ NA, ŠA, kart. 28, inv. č. 2, Bartoň z Dobenína, nobilitační diplom, Vídeň 17. 6. 1912.

Josef Bartoň senior s chotí Annou
(nedatováno, asi 1908)⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ ZACHOVAL, F. K. (ed.): *Kruh přátel Josefa Bartoně-Dobenína k 8. červnu L. P. 1937*, nestr.

**Bratři Cyril, Ladislav a Josef Bartoňové na dovolené v Karlových Varech
(nedatováno, první polovina 30. let)⁵⁹⁷**

⁵⁹⁷ ZACHOVAL, F. K. (ed.): *Kruh přátel Josefa Bartoň-Dobenína k 8. červnu L. P. 1937*, nestr.

Rodina Cyrila Bartoně

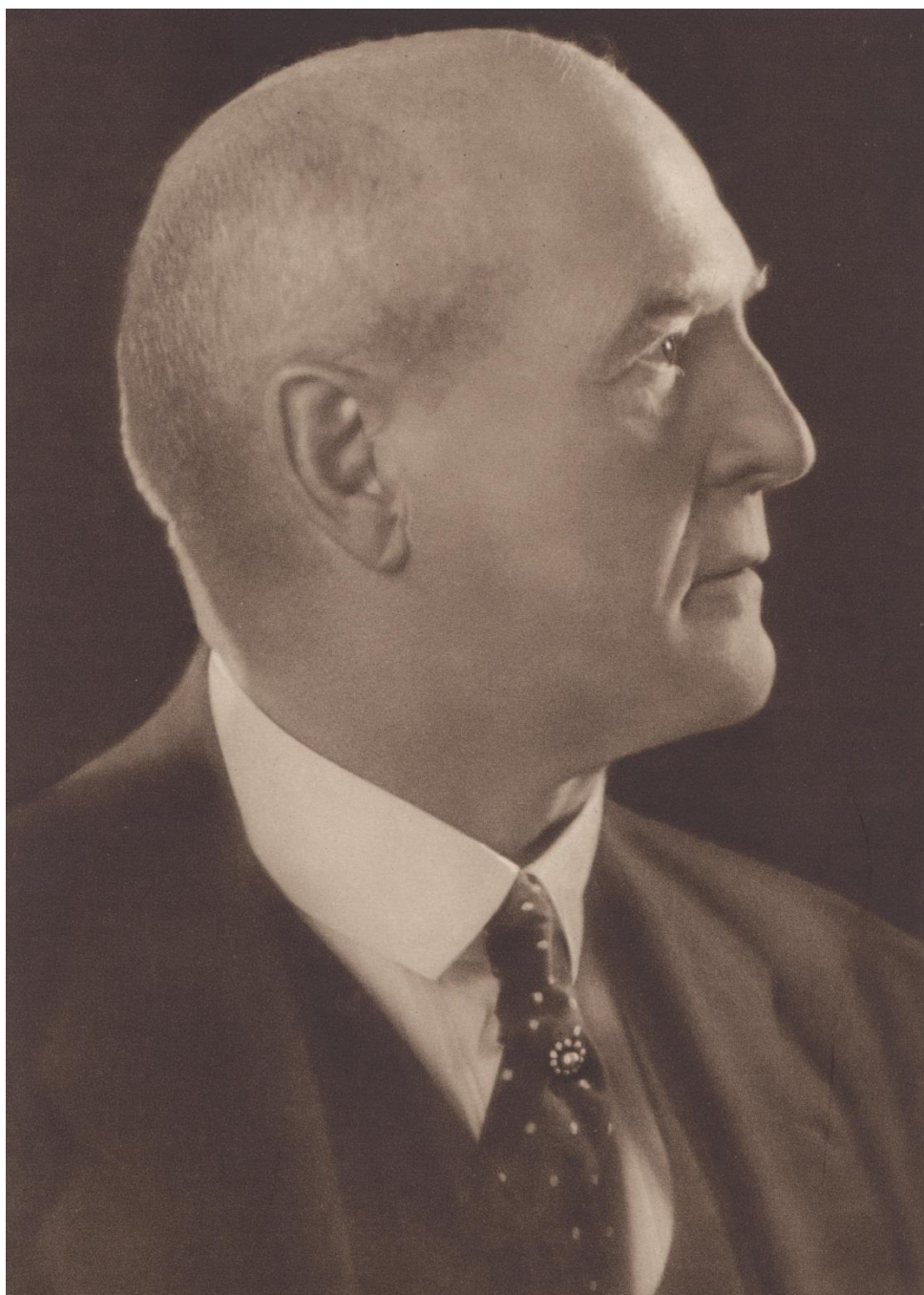
(24. 12. 1943)⁵⁹⁸

⁵⁹⁸ Soukromý archiv autora. Foto: spodní řada zleva: Jiří Čerych, Marie Čerychová-Bartoňová, Libuše Nováková-Bartoňová, Cyril Bartoň, Josef Bartoň junior, Jaroslava Steinská-Bartoňová, Rudolf Steinský; vrchní řada zleva: Jiří Čerych, Cyril Novák, Cyril Steinský, Josef Novák, Rudolf Steinský, Barbora (Dinka) Bartoňová, Jan Steinský, Barbora Bartoňová-Stýblová, Jiří Novák, Ladislav Čerych.

Cyril Bartoň s dcerami a snachou
(Nové Hrady, asi 1936)⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ Soukromý archiv autora. Foto: spodní řada zleva: Marie Čerychová, Libuše Nováková; vrchní řada zleva: Jaroslava Steinská, Cyril Bartoň, snacha Barbora Bartoňová.

Josef Bartoň pětasedmdesátiletý

(1937)⁶⁰⁰

⁶⁰⁰ ZACHOVAL, F. K. (ed.): *Kruh přátel Josefa Bartoně-Dobenína k 8. červnu L. P. 1937*, nestr.

**Přádelna firmy Josef Bartoň a synové v Náchodě – Starém Městě nad Metují
(nedatováno, 20.–30. léta)⁶⁰¹**

⁶⁰¹ BEZ AUTORA: *Josefu Bartoňovi, rytíři z Dobenína, k osmdesátým narozeninám*, nestr.

**Zámek v Novém Městě nad Metují po Jurkovičově přestavbě
(okolo roku 1913)⁶⁰²**

⁶⁰² ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, nestr.

**Zimní zahrada zámku v Novém Městě nad Metují
(1909)⁶⁰³**

⁶⁰³ ŽÁKAVEC, F.: *c. d.*, nestr.

**Obchodní a obytný dům Cyrila Bartoně v Náchodě na Kamenici
(okolo roku 1930)⁶⁰⁴**

⁶⁰⁴ NTM AAS, Novotný, desky 20101020/02.

Vila Petrův dvůr Josefa Bartoně
(30. léta)⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ NTM AAS, Janák, kart. 15, fotografie projektu č. 185 (Petrův dvůr).

**Jídlna se salonem ve vile Petrův dvůr
(30. léta)⁶⁰⁶**

⁶⁰⁶ NTM AAS, Janák, kart. 15, fotografie projektu č. 185 (Petrův dvůr).

Anotace

Fakulta:	Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra:	Katedra historie
Název diplomové práce:	Nová šlechta končící monarchie: osudy továrnického rodu Bartoňů z Dobenína <i>(A new aristocracy of ending monarchy: fates of the factory family Barton of Dobenin)</i>
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Radmila Švaříčková-Slabáková, Ph.D.
Počet znaků:	375 215
Počet příloh:	12
Počet titulů použité lit.:	152
Klíčová slova:	Bartoňové z Dobenína, Bartoň-Dobenín, Rakousko-Uhersko, Československo, aristokracie, nová šlechta (<i>Briefadel</i>), měšťanstvo, podnikatelstvo, 19. století, 20. století, „druhá společnost“ (<i>zweite Gesellschaft</i>), společenské elity, šlechtická reprezentace, moderní architektura, mecenášství, textilní průmysl, Náchod, Nové Město nad Metují, Zbraslav
Keywords:	<i>Barton von Dobenin, Barton-Dobenin, Austria-Hungary, Czechoslovakia, aristocracy, new aristocracy, townspeople, businessmen, 19th century, 20th century, „second society“, society elites, noble representation, modern architecture, sponsoring, textile industry, Náchod, Nové Město nad Metují, Zbraslav</i>
Charakteristika práce:	Tato práce má na příkladu rodu Bartoňů z Dobenína přiblížit některé aspekty životního stylu příslušníků nové šlechty v posledních letech habsburské

monarchie, souvisejících s aristokratizací jejich veřejného vystupování a veřejné prezentace stejně jako s konstituováním vnějších projevů nově nabyté šlechtické identity. Prostor je přitom věnován jak samotnému rodu Bartoňů, tak nobilitantům, kteří se identifikovali s jazykově českým živlem a kteří obdrželi šlechtický predikát za panování císařů Františka Josefa I. a Karla I.

Thesis characterisation:

The thesis illustrates on the example of the family Barton of Dobenin some aspects of the lifestyle of new aristocracy members during the end of the Habsburg monarchy, which were related to the nobilitation of their public manners and presentation, as well as the establishing of external symptoms of the newly acquired noble identity. The space is given to both the Barton family itself, and the nobility members who identified themselves with the Czech language element and received a nobiliary particle during the reign of Emperors Franz Joseph I. and Charles I.